

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Gamze KILIÇ

EYLÜL – 2019

ALAY ETMENİN FARKLI TOPLUMSAL BAĞLAMLARDAKİ
DEĞİŞEN ANLAMLARI ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR
ÇALIŞMA

GAMZE KILIÇ

TARAFINDAN

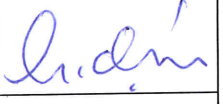
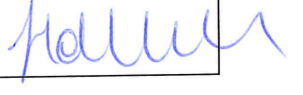
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLÜL - 2019

ONAY SAYFASI

Gamze Kılıç tarafından hazırlanan “Alay Etmenin Farklı Toplumsal Bağlamlarda Değişen Anlamları Üzerine Fenomenolojik Bir Çalışma” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Dr. Öğr. Ü. Yelda ÖZEN	(AYBÜ, Sosyoloji)	
Prof. Dr. Kezban ÇELİK	(TED Ü., Sosyoloji)	
Prof. Dr. Halime ÜNAL REŞİTOĞLU	(AYBÜ, Sosyoloji)	

Tez Savunma Tarihi: 04.09.2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Gamze Kılıç

İmza:

ÖZET

ALAY ETMENİN FARKLI TOPLUMSAL BAĞLAMLARDA DEĞİŞEN ANLAMLARI ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Kılıç, Gamze

Yüksek Lisans, Sosyoloji Bölümü

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Ü.Yelda ÖZEN

Eylül 2019, x + 95 sayfa

Toplumsal bir edim olarak alay etme, gündelik hayatın içinde yaygın bir biçimde varlığını sürdürmesine rağmen, akademik olarak oldukça arka planda kalmış bir araştırma konusudur. Ancak alay etme ediminin sosyal etkileşimlerdeki sıklığı göz önünde bulundurulduğunda, eyleme toplumsal olarak atfedilen anlam önemli hale gelmektedir. Bu çalışma da, mizahla beraber sıklıkla gündelik hayatın parçası olabilen alay etme ediminin farklı toplumsal bağlamlarda karşımıza çıkan değişen anlamları üzerine eğilmiştir. Alay etmenin toplumsal olarak ifade ettiği anlamı aktörlerin deneyimleri üzerinden anlamaya çalışan bu fenomenolojik nitel araştırmada, 21 katılımcıya ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığı ile derinlemesine mülakatlar yapılarak bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan Elias, Goffman ve Bourdieu'nün yaklaşımları ile paralel sonuçlar vermiştir, bu nedenle çalışmada araştırmacıların kavramsal haritalarına sıklıkla yer verilmiştir. Alay etme bu çalışmada; Elias'un uygarlaşmaya dair ortaya koyduğu yaklaşımlarla, Goffman'ın gündelik hayattaki etkileşim stratejileri ve damgalama tanımıyla, son olarak da Bourdieu'nün simgesel şiddet kavramıyla ilişkili bulunmuştur. Bu bulgulara alay etmenin katılımcıların ifadeleriyle; bir denetleme, damgalama ve şiddet biçimi olarak tanımlandığı ortaya konmuştur. Ayrıca

bulgulara alay etmenin; ekonomik sermaye, yaşı, cinsiyet, eğitim ve çalışma durumu gibi farklı değişkenler ve sosyal bağlamlar üzerinden farklı anlamlara sahip olduğu sonucu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alay etme, damga, gülme, simgesel şiddet, toplumsal denetim

ABSTRACT

A PHENOMENOLOGICAL STUDY ON CHANGING MEANINGS OF RIDICULE IN DIFFERENT SOCIAL CONTEXTS

Kılıç, Gamze

Master, Department of Sociology

Supervisor: Dr. Öğr. Ü. Yelda Özen

September 2019, x + 95 pages

Ridicule, as a social action, is a research subject that seems to have overlooked sociologically, although it is visible in everyday life. Given the presence of the ridicule in social interaction, socially attributed meaning to action becomes important. This study focuses on the changing meanings of ridicule, which can largely be part of everyday life, along with humour. In this phenomenological qualitative study, which aims to understand the social meaning of ridicule through the experiences of the actors, 21 participants were reached and the findings were obtained through in-depth semi-structured interviews by using semi-structured interview form. The findings obtained similarities with the approaches of Elias, Goffman and Bourdieu constitute the conceptual framework of the study. The ridicule, in the findings, is associated with Elias' approaches to civilization, Goffman's interaction strategies in everyday life and stigmatization, and finally Bourdieu's concept of symbolic violence. It is founded that ridicule is defined as social control, stigmatization and a form of violence from the perspective of the participants. It has also been concluded that ridicule has different meanings through different variables such as economic capital, age, gender, education, working status, and social contexts.

Keywords: Ridicule, laughing, social control, symbolic violence, stigma

TEŞEKKÜR

Çalışma süreci boyunca manevi desteğini hiç bir zaman benden mahrum etmeyen, beni her zaman cesaretlendiren ve güzel enerjisi ile güç veren; aktardığı bilgi birikiminin yanında göstermiş olduğu ilgisi, sabrı ve her türlü çabası için kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Ü. Yelda Özen’e teşekkür ederim.

Mülakat talebimi kabul ederek zamanlarını bana ayırmaktan kaçınmayan, hatta bana evlerini açan, çalışmanın yürütülmesini sağlayan 21 katılımcıya destekleri için teşekkür ederim.

Çalışma boyunca kıymetli desteklerini benden hiç bir zaman esirgemeyen bölüm arkadaşlarım Muhammet Emre Saraç’a, Orhan Samet Pençe’ye, Lutfiye Aktan’a; katılımcı bulma sürecindeki katkıları için Büşra Arı’ya, Saeid Mozafari’ye, Berkay Boyacıoğlu’na, Mehmet Turan Görüryılmaz’a; çeviriler konusundaki desteği için Tuğçe Caner’e; manevi desteği ile tüm süreci benimle paylaşan sevgili dostum Melike Büşra Sağır’a çok teşekkür ederim.

Sevgileri ve sabırları ile her zaman destekçim olan sevgili aileme teşekkürlerimi içtenlikle bildiririm.

Tez savunmama katılmayı kabul edip değerli vakitlerini bana ayıran; çalışmama sunmuş oldukları yapıcı eleştirileri ve önerileri için kıymetli hocalarım Prof. Dr. Kezban Çelik’e ve Prof. Dr. Halime Ünal Reşitoğlu’na teşekkür ederim.

Son olarak, çalışma sürecinde her zaman yanımda olan, beni cesaretlendiren ve destekleyen, sevgi ve saygısını benden hiç bir zaman eksik etmeyen ve akademik açıdan da çalışmaya önemli katkılar sunan Murat Karadağ’a sonsuz teşekkür ederim.

Her akademik çalışmada olabileceği gibi bu çalışmada da bazı eksiklerin ve hataların olması olasıdır. Yukarıda ismi geçen kişilerden hiçbirinin çalışmadaki muhtemel hata ve eksiklerde payı bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yalnızca şahsıma aittir.

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1 Gülme Kuramları ve Gülmenin Alay Etme ile İlişkisi	7
2.1.1 Gülme Tanımı	7
2.1.2 Üstünlük Kuramı	9
2.1.3 Uyumsuzluk Kuramı	10
2.1.4 Rahatlama Kuramı	11
2.2 Çağdaş Yaklaşımlar	12
2.2.1 Henri Bergson	12
2.2.2 Gülme Çalışmaları	14
2.2.3 Bir Toplumsal Olgu Olarak Alay Etme	16
2.3 Uygarlaşma Sürecinde Alay Etmenin Yeri	17
2.3.1 Sigmund Freud ve Uygarlık Tanımı	18
2.3.2 Norbert Elias ve Uygarlık Süreci	20
2.4 Damgalama ve Dışlama Pratiği Olarak Alay Etme	23
2.4.1 Erving Goffman'ın Dramaturji Kuramının Terminolojisi	24
2.4.2 Erving Goffman'ın Yaklaşımında Alay Etme.....	28
2.5 Simgesel Şiddet ve Tahakküm Aracı Olarak Alay Etme.....	31
2.5.1 Pierre Bourdieu'nün Temel Kavramları ve Alay Etme ile İlişkisi.....	31
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	37
4. BULGULAR	44
4.1 Toplumsal Denetleme ve Dönüştürme Mekanizması Olarak Alay Etme.....	45
4.1.2 Uygarlık ve Modernlik Denetimi Olarak Alay Etme	45
4.2 Simgesel Şiddet Biçimi Olarak Alay Etme	53
4.2.1 Aşağılama ve Altasıralama (subordination) Olarak Alay Etme.....	54
4.2.2 Uygar Bir Şiddet Biçimi Olarak Alay Etme	62
4.2.3 Alay Edilmeye Karşı Yüz Kurtarma Stratejileri	65
4.3 Damgalama Pratiği Olarak Alay Etme	68

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	78
6. KAYNAKÇA	86
7. EK A: MÜLAKAT SORU FORMU	90

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri	42
--	----

1. GİRİŞ

Toplumsal etkileşimi sağlayan davranış örüntüleri, arkasında kültürel kodları taşıyan örtük niyetlere sahip olabilmektedir. Bu niyetler, sıradan insanların sıradan karşılaşmaları ve onların gerçekleştirdikleri sıradan etkileşimler esnasında kendini göstermektedir (Ünsaldı, 2019). Daha açık bir ifadeyle, bahsi geçen örtük niyetler derin düşünümsellik gerektiren eylemlerde değil, gündelik hayatımızın içindeki gelişigüzel etkileşimlerimiz esnasında var olmaktadır. Kolektif yaşamın bir getirisi olarak düşünülmesi gereken bu eylemlerin arka planında toplumsal düzen arayışını görmek mümkündür. Ancak buradaki düzenleme arzusunda, bu çalışmanın da verilerinde gözlenmiş olan, “herkesin iyiliği için” yapıldığı ifade edilen, farkında olarak veya olmayarak gerçekleştirilen eylemlerin varlığı söz konusudur. Alay etme ve alay edilme, bu düzenleme ve denetleme arzusu kategorisinde tanımlanabilecek bir iletişim biçimidir. Bir ideal olarak sunulan belirli yaşam şekilleri, davranış örüntüleri ve bedensel görünümünün denetlenmesi, gündelik etkileşimlerimizin içinde gerçekleştirdiğimiz sözlü veya sözsüz iletişim yollarıyla -alay etme gibi- sağlanmaktadır.

Alay etme ve alay edilme edimleri gündelik hayatımız içinde sıradanlaşmış ve çoğu zaman düşünümselliği yitirilmiş, toplumsal olgulardır. Alay etme, en az iki aktörün varlığı ile mümkün olabilen, belirli toplumsal kodların dışavurumu olarak tanımlanmaktadır. İki kişi arasında gelişen bu etkileşim/iletişim biçimi, gündelik hayattaki en sıradan karşılaşma anlarında dahi kendini gösterebilmektedir. Faillerin farkında olarak veya olmayarak içinde örtük mesajlar verdiği bu eylemlerin anlamlandırılabilmesi için faillerin ortak bir kültürel kod örüntüsüne sahip olmaları gerekmektedir. Ancak toplumsal olarak üzerinde uzlaşmış bu ortak yargıların varlığında alay etme ve edilme edimi alıcıya ulaşabilmektedir. Bireyler Goffman’ın (1986) tanımı ile içinde bulundukları “çerçeve”ye bağlı olarak alay etme ilişkisini kurmaktadır. Çerçeve, yaşanan çevrenin kültürel kodlarının aktörler tarafından içselleştirilip onların düşünme ve davranma biçimleri üzerinde yarattığı sınırlılığı tanımlayan bir ifadedir. Bireylerin sahip oldukları bu çerçeve, onların alay edilecek kişileri belirlemelerine ve alay edilmeye maruz kaldıklarında takındıkları tutum ve stratejilerini belirlemektedir.

Alay etme, daha çok mizahla beraber hayatımızda var olmaktadır, bu durum da onun toplumsal olarak “zararsız” bir eylem olarak anlamlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Mizah ve gülmeceye dair bu çalışmada derin bir analiz yapılmamıştır, ancak toplumsal olarak gülünç bulduğumuz şeylerin bir kısmının alay etmeyi içerdiği kabulü ile gülme kuramlarına kısaca değinilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında zaman gülmeye atfedilen toplumsal anlamın, özellikle hiyerarşi ilişkileri içinde, oldukça olumsuz bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu durum gülmenin alay etmeyi karşılayan aşağılayıcı ve küçük düşürücü bir anlama sahip olabilmesinden kaynaklanmaktadır. Sıklıkla dini metinlerde yer alan ve belli yasaklarla denetim altına alınmaya çalışılan alaycı gülmenin, otorite zedeleyici bir yönü bulunmaktadır. Gündelik hayatımızda sıkça karşılaştığımız ve gerçekleştirdiğimiz bu alaycı gülme, spontane bir biçimde gerçekleşmektedir; failerin verdikleri tepkiler her zaman derin bir düşünümsellik içermemektedir. Bu durum yine gülmenin sıradanlaşmış bir eylem olarak hayatımızın her alanında bulunması ile ilintilidir. Ancak gülmenin içeriği ve beraberindeki bazı jest ve mimikler alay etmenin bir parçası olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada gülme kuramlarına değinilmiş ve alay etme ile ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Alay etme sözel olarak ifade edilebildiği gibi bedensel göstergelerle de kendi anlamını üretebilmektedir, bu göstergeler toplumsal gerçeklikte kendine özgü bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Alay etme göstergeleri, olayın gerçekleştiği zamana, mekâna ve topluluğa göre farklı anlamlara sahip olmaktadır. Bu nedenle alay etme edimini tek bir biçime sığdırmaya çalışmak doğru olmayacaktır. Her deneyim aktöre özgü bir anlamlandırmaya sahiptir; aktörlerin sahip oldukları kişisel arka plan deneyimi anlamlandırmak adına önemli bir etkidir. Fenomenolojik çalışmalarda esas olan fenomeni deneyimleyen aktörlerin onu anlamlandırma biçimleridir; bu çalışma için de alay etme ve edilmenin anlamı farklı arka planlara sahip aktörlerin yaptıkları tanımlar özelinde değerlendirilmiştir.

Alay etme her zaman yüz yüze gerçekleşmek zorunda değildir. Bazen bir grubu hedef alarak o grubun gıyabında gerçekleştirilen alay etmeler o gruba/kategoriye ilişkin bir damganın oluşmasına neden olabilir. Alay etmenin mizah aracılığıyla hedef aldığı bireyi veya grubu aşağılama ve küçük düşürme gibi bir yönelimi vardır. Bu açıdan bakıldığında zaman alay etmenin “zararsız” bir şaka olarak tanımlanmasının yeterli olmayacağı görülecektir. Toplumsal etkileşimlerimizde hatırı sayılır bir yeri olan alay etmenin anlamlandırılma biçimleri bu çalışmada yer verilecek başlıca temaları oluşturmaktadır.

Alay etme ve alay edilme edimleri literatürde daha çok kişisel, bireye mahsus etkileri ile ele alınmıştır. Ancak toplumsal etkileri anlamında bakıldığı zaman alay etme, farklı bir ilişki biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilişki biçimi literatürde oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmıştır, fakat aktörler gündelik hayatlarında sıklıkla bu ilişki ile karşılaşmakta ve itibarlarını korumak adına alay edilmeye karşı stratejiler geliştirmektedirler. Toplumsal olarak alay etme oldukça kendine özgü bir anlam bütünlüğüne sahiptir ancak “simgesel şiddet” ve “damga” kavramları ile iç içe geçmiş bir ilişki biçimini karşıladığı da görülmektedir. Bu nedenle alay etmenin hiyerarşik, itibar zedeleyici bir toplumsal anlamı bulunmaktadır. Kamusal alanda sahip oldukları itibarlar aracılığıyla konumlarını inşa eden aktörler için alay edilme, sosyal yaşamları için önemli etkiler ve kalıcı etiketler yaratabilmektedir.

Alay etmenin bir diğer sosyolojik boyutu ise, bir şeyin “alay edilesi” olduğuna karar verme sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal bir denetleme mekanizması işlevi gören alay etme, düzen arayışı ile beraber ortaya çıkan ideal kimliğin kontrolünü sağlamaktadır. İdealin dışında kalan bireylere yöneltilen bu eylem, aktörün bedensel görünümüne veya davranışlarına yönelik bir tutumun değiştirilmesi gerektiği mesajı taşımaktadır. Bu “rol beklentileri”, çeşitli toplumsal alanlarda farklılık gösterebilmektedir; yani toplumda sabit bir ideallikten bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle aktörler bulundukları alanın gerekliliklerini karşılamak için çaba göstermektedirler. Aksi halde alana uyum sağlayamadıklarına dair çevresel mesajlara maruz kalacaklardır.

Bu çalışmanın amacı, alay etme ediminin toplumsal olarak inşa edilen anlamlarını ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmada, toplumsal etkileşimlerimizde sıklıkla karşılaştığımız alay etme ve alay edilmenin farklı bağlamlarda karşımıza çıkan anlamları ve aktörlerin bu anlamlar üzerinden geliştirdikleri stratejiler, verdikleri tepkiler anlaşılmaya çalışılmıştır.

Literatürde alay etmeye dair yer alan çalışmalar oldukça kısıtlıdır ve yoğunluklu olarak bu kısıtlı çalışmalar alay etmenin bireysel/psikolojik yönü üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu çalışmaların birçoğunda alay etme, mizahın bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle bu çalışmalar alay etmeden çok mizah ve gülmeye vurgu yapmaktadır.

Literatürde karşılaşılan ilk metinler gülme ve alay etmeye dair yapılan sosyal psikolojik araştırmalardır; bunlar Mcghee ve Godlstein (1983), Janes (1997), Ruch (2008) ve diğer kimi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Alay etmenin tarihsel ve felsefi arka

planı hakkında ise Billig'in (2005) yapmış olduğu tarihsel içerik analizi çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmasında Billig (2005), modern psikolojinin gülmeyi “pozitif” ve “negatif” anlamları üzerinden ikiye ayırdığını ancak sıklıkla “pozitif” yönünü çalıştığını dile getirmiştir. Billig bu çalışmayla tarihte yer alan gülmenin negatif- alaycı, aşağılayıcı- yönüne dikkat çekmeyi amaçlayan bir çalışma ortaya koymuştur.

Lockyer ve Pickering'in Beyond a Joke (2005) isimli derleme çalışması ise mizah yoluyla üretilen ırkçılığı bir şiddet biçimi olarak tanımlamış ve mizah yoluyla üretilen dışlayıcılığa ve ırkçılığa çalışmada dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Basit ve zararsız görünen gülmecenin ırkçılığın üretilmesindeki etkileri ele alınmıştır. Literatürde bu mizah biçimi “kara mizah”la bütünleştirilmiş durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde merkezi bulunan, The International Society for Humor Studies (ISHS) organizasyonu ise, mizah araştırmalarının ilerletilmesine adanmış bilimsel bir platformdur. Dünyanın farklı birçok yerinde gerçekleştirilmiş güncel mizah çalışmaları bu organizasyon ile kolaylıkla takip edilebilmektedir.

Bu çalışmalar arasında araştırmaya en fazla katkı sunanı Kuipers'in Good Humor Bad Taste (2006) isimli çalışması olmuştur. Kuipers yaptığı alan çalışmasında mizah beğenisi üzerinden bir kültürel sınıf analizi/çözümlemesi yapmış ve mizah beğenisini Bourdieu'nün kavram haritası çerçevesinde anlamaya çalışmıştır. Araştırmanın temel problemi gülme ve mizahın sınıfsal olarak anlamlandırılma ve konumlanma biçimini analiz etmektir. Ancak Kuipers doğrudan alay etmeyi tanımlama uğraşında bir araştırma ele almamıştır, onun çalışması toplumsal sınıflar arası çatışmayı ele almaktadır.

Türkiye'de yapılmış olan gülme çalışmaları daha çok Nasreddin Hoca gibi tarihte yer almış özel karakterlerin fıkralarının edebi ve tarihsel olarak değerini ölçmeye analiz etmeye çalışmaktadır. Felsefi çalışmalar ise daha çok gülme kuramları üzerinden yapılan literatür değerlendirmeleri şeklinde olmaktadır (Şentürk, 2016). Öğüt Eker (2014) ise gülmenin Türkiye'deki tarihsel ve kültürel anlam ve önemini tarihsel içerik analizi şeklinde ele almıştır. Çalışmasında ayrıca mizahı bir tüketim aracı olarak tanımlamış ve mizah endüstrisinin kapitalizm ile ilişkisine değinmiştir.

Geçmiş çalışmalar dikkate alındığında, alay etmenin doğrudan toplumsal boyutunu ele alan bir araştırma bulmanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Yapılan literatür incelemelerinde bu konuda yapılmış bir alan çalışmasına rastlanmamıştır; ancak bu sorun

literatür araştırmasının yalnızca Türkçe ve İngilizce dilleri ile sınırlı oluşundan da kaynaklanabilmektedir. Bu tez çalışmasının başlıca amacı, literatürde oldukça sınırlı olan alay etmenin fenomenolojik bir alan çalışması ile desteklenerek, genel bir kavramsal çerçevesinin oluşturulmaya çalışılması olmuştur. Alay etme sosyal bir olgudur ve belirli bir kültürün içinde anlam bulmaktadır. Aynı zamanda alay etme dinamik bir yapıdadır, farklı tarihsel dönemlerde farklı biçimlerde ve kişilerle alay edilmiştir. Günümüzde de alay etmenin değişen bu anlamlarını yakın tarihsel dönemler üzerinden takip etmek zor olmayacaktır. Alay etmenin bu dinamik yapısı onun kültürel kodlarla olan ilişkisini bir kez daha ortaya koymaktadır. Alay edilen kişi veya kişilerin zaman içinde değişkenlik gösterebilmesi alay etmenin kültürel koşullarla sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu belirlenmenin ne şekilde yapıldığı ve alay etmenin anlamının her maruz kalan tarafından aynı şekilde yorumlanıp yorumlanmadığı da muğlak olan sorulardır. Bu çalışma alay etmeyi ve alay edilmeyi deneyimlemiş farklı kimlikten bireylerin tanımları üzerinden alay etmenin toplumsal anlamlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Araştırmada deneyimlerin en verimli şekilde ele alınabilmesi ve yorumlanabilmesi için nitel araştırma yönteminin kullanılması uygun görülmüştür. Mülakat soruları katılımcıların alay etme ve alay edilme deneyimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Hazırlanmış yarı yapılandırılmış mülakat soruların yanı sıra katılımcıların sahip oldukları farklı kimlikler göz önünde bulundurulmuş ve yaşam tarzlarına yönelik sorular sorulmuştur. 21 katılımcı ile yapılan araştırmada her katılımcı için ortalama bir buçuk saatlik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapılacağı mekanlar konusundaki tercihler katılımcıların inisiyatifinde olmuş; genellikle kafelerde görüşmeler yapılmış ve bazı görüşmeler de katılımcıların tercihiyle kendi evlerinde yapılmıştır.

Çalışmada yer alan kavramsal ve kuramsal çerçevenin ilk bölümünde gülme kuramlarına ve alay etme ile gülme ilişkisine yer verilmiştir. Gülme, bir alay etme biçimi olarak literatürde sıklıkla yer almaktadır. Gülmeye dair bu bakışın tarih metinlerindeki ve felsefi yorumlardaki yer alma biçimi bu başlıkta tartışılacak temel konudur. Gülme, bazı zaman ve mekanlara göre çeşitli anlamlar taşıyabilmektedir, bu anlamların içinde gülmenin karşıdaki bireyin itibarını zedelemeye yönelik küçük düşürücü bir yönü de bulunmaktadır. Alay etme, bu gülme biçimi tanımlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuramsal çerçevenin ikinci bölümünde ise alay etmenin sosyoloji kuramları ile ilişkisine değinilmiştir. Alay etme, bir denetleme mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır, bu toplumsal denetimin bir kısmı ise uygarlık ve medenilik söylemleri üzerinden gerçekleşmektedir. Uygarlaşma kavramı ile ilişkilendirebileceğimiz alay etme öncelikle Freud'un yaklaşımıyla ele alınmıştır. Ardından uygarlaşma süreci hakkında detaylı tarihsel analizler sunan Elias'ın yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir. Ardından alay etmenin damgalayıcı yönüne dikkat çekilmiştir; Goffman'ın damga kuramı ile alay etmenin bir damgalama stratejisi olarak görülebileceği tartışılmıştır. Son olarak ise alay etmenin bir şiddet biçimi olarak Bourdieu'nün tanımladığı simgesel şiddet kavramına yer verilmiştir. Alay etmenin örseleyici ve aşağılayıcı yönü simgesel şiddet kavramı ile ilintisi özelinde irdelenmektedir.

Bulgular bölümü üç ana başlıkta ele alınmıştır, bu başlıklar araştırmada merkeze alınan kuramsal kavramlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Toplumsal denetleme mekanizması olarak alay etme, modernite ile değişen sosyal normların gündelik hayat etkileşimlerindeki yansımalarına değinmektedir. Bu tartışmada, sıklıkla Elis'in Uygarlık Süreci çalışmasına atıfta bulunulmuştur.

Bulgularda yer alan ikinci tartışma başlığı ise bir simgesel şiddet biçimi olarak alay etmedir. Bu başlıkta simgesel şiddet üç alt başlıkta ele alınmıştır. Alay etmenin en sık karşılaşılan anlamı olan aşağılama, uygar bir şiddet biçimi olarak alay etme ve alay edilmeye karşı geliştirilen yüz kurtarma stratejileridir.

Son olarak bu bölümde damgalama pratiği olarak alay etme ve damga ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sıklıkla bir damga olarak tanımlanan alay etmenin Goffman'ın literatüre kazandırmış olduğu damga kavramı ile ilişkisine değinilmiştir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Gülme Kuramları ve Gülmenin Alay Etme ile İlişkisi

Bu bölümde alay etme ediminin literatürde yer aldığı biçimlerden birisi olan gülme ile ilişkisi ele alınacaktır. Gülme, alay etmenin bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her gülme bir alay etme biçimi değildir, aynı şekilde alay etmenin tek bedensel gösterimi de gülme değildir. Birbirleri ile oldukça sıkı bir ilişki içinde bulunan bu kavramlar sıklıkla literatürde bir arada anılmış, özellikle de alay etme mizahın içinde değerlendirilmiştir. Birbiri ile bütünleşmiş bir şekilde ele alınan bu iki kavramın ilişkisini ve birbirlerinden farklılaşan yönlerini anlamak için, bugüne kadar gülmenin değinildiği yaklaşımlardan ve yapılmış çalışmalardan kısaca bahsedilecektir.

2.1.1 Gülmenin Tanımı

Gülme, genelde çeşitli nedenlerden kaynaklanan ve kültürlere göre farklı anlamlar taşıyabilen bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Hem fizyolojik hem de duygusal bir eylem olarak görülen gülmeyi tek bir tanıma sığdırmak oldukça zordur. Gülmenin fizyolojik tanımı şu şekilde yapılabilir:

“Gülme, beynin ödül sistemi olan *nükleus akkumbens*lerin beynin ön bölümüne uyarıcı sinyaller göndermesini ve vücutta doğal olarak üretilen bir kimyasal olan dopaminle çıkış yollarını tıkamasını sağlar. Beynin bu bölgesinde sıkışan hava akımı, gülmeye sebep verecek etkenlerin algılanmasıyla tetiklenir. Bedenin adrenalin salgılamasıyla artan basınç, göğüsteki ilgili kaslar, nefes kanalları, gırtlak, yüz ve küçük dil aracılığıyla gülme şeklinde dışarı atılır.”

(Öğüt Eker, 2014, s.16).

Gülmenin gündelik dilde kullandığımız anlamı Türk Dil Kurumu’nda üç farklı tanımla yer almaktadır: “1. İnsanın hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurması. 2. Mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek. 3. Biriyle alay etmek.” (“Türk Dil Kurumu”, 2019). Bu üç tanım, gülmeye dair literatürde yer alan üç farklı bakış açısının temel noktalarına işaret etmektedir.

Gülme, tarihte farklı otoriteler tarafından sıkça üzerinde durulmuş bir eylemdir. İlk olarak dini inanç öğretilerinde yer almış, dönemsel değişimlerle birlikte sırasıyla tıp ve psikoloji gibi disiplinler tarafından tartışılmıştır. Semavi dinler ortak olarak gülmenin, alay etme yönüne vurgu yapmakta ve bu sebeple gülmeyi sınırlamaktadır; gülmenin haz verici bir eylem olarak tanımlanması da yine dinler açısından yasaklanmasının başka bir gerekçesi olarak görülmüştür (Sanders, 2001). Bu yasaklamaları pekiştirmek için gülmeye yönelik olumsuz söylemler üretilmiştir, örneğin gülme delilikle ilişkilendirilmiştir. Diğer bir söylem ise gülme ve ağlama arasında kurulan ilişkidir; bu dünyada gülen insanların öbür dünyada cezalandırılacağına dair inançtır. Umberto Eco'nun *Gülün Adı* (1980/2013) adlı romanı bir katedraldeki rahiplerin gülmeye dair yaklaşımına örnek sunar. Romanda, katedraldeki bazı yetkili rahipler kütüphanedeki kitapların bazılarını gizlemekte ve okumak isteyen rahiplere vermemektedirler. Bu kitapların birisi de gülmeye dair bir yapıttır ve kitapta gülmenin her zaman olumsuz olmadığı, onun dengeli bir tavır takınıldığı sürece insanlar tarafından kabullenebileceği anlatılmaktadır. Ancak bu durum rahipler açısından bir korku oluşturmuştur, çünkü gülmeye otorite zedeleyici, düzen bozucu bir anlam yüklenmiştir. Dini inançların otoritesini bozabileceği gibi toplumdaki siyasi yapının da düzenini bozabilecek güçte bir eylemdir. Tarihteki örneklerle bakıldığında zaman gülmeye yüklenen bu anlamın örneklerle çoğaltılabileceği görülecektir. Örneğin Bakhtin'in *Rabelais ve Dünyası* (1965/2005) kitabında, François Rabelais'in eleştirel, grotesk mizahının kilise ve krallık tarafından nasıl engellendiği anlatılmaktadır. Yine aynı dönemde otoritelere karşı gülmenin ağır cezaları vardır, bunun sebebi gülmenin tehdit edici bir eylem olarak görülmesidir. Karnavallar, otoritelerin baskılarının hafiflediği, halkın "tıpkı şarap fıçılarının çatlamaması için havalarının alınması gibi" havasının alındığı eğlencelerdir (Bakhtin, 2005, s.103). Bu eğlenceler söz edilen dönemde oldukça yaygındır ve resmiyette kiliseler tarafından desteklenmese de, yetkili otoriteler tarafından gözetim altında gerçekleştirilmektedir. Buradaki amaç halkın rahatlamasını sağlamak ama aynı zamanda da otoritelerin itibarını korumaktır. Gülmeye karşı gösterilen bu sert tavır, onun otoriteye karşı saygısızlık ve itaatsizlik olarak yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Gülmenin alay edici yönü, itibar zedeleyici bir anlam taşımaktadır, alay edilmenin önüne geçmek ise itibarı korumanın en kestirme yoludur. Ancak Bakhtin, bu zararsız olarak görülen karnavalların ve grotesk imgelerin Rönesans'ın

doğuşuna büyük bir etkisi olduğunu söylemektedir.

Alay etmenin literatürde gülmenin bir formu olarak ele alınmış olması nedeniyle burada kısaca gülme kuramlarından bahsedilecektir. Üç temel gülme kuramından bahsetmek mümkündür, bunlar: üstünlük kuramı, uyumsuzluk kuramı ve rahatlama kuramıdır. Bu üç kuramın yanı sıra Bergson ve Morreal gibi gülmeye dair çağdaş yaklaşımlar sunan teorisyenlere de kısaca yer verilecektir.

2.1.2 Üstünlük Kuramı

Bilinen en eski gülme kuramı olan üstünlük kuramının tarihi ilkçağ filozoflarına dayanmaktadır. Kuramın temel varsayımı gülmenin, bir kişi üzerinde üstünlük kurma çabası olduğudur. Kuramın gelişmesine ilk katkıyı sunan filozof Platon'dur. O, gülmenin üstünlük ilişkisi ürettiğini bu yüzden erdemsiz bir davranış olduğunu savunmuştur (Sanders, 2001). Platon için insanı gülünç kılan şey kişinin kendini gerçek durumundan daha üstün görmesi, kendini bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yani kişinin kendisini olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha akıllı ve erdemli görmesi gülünç olmasına yol açacaktır. İnsanların "kendini bilmeyen" kişilere gülmekten zevk aldığını söyleyen Platon, gülmemizin belirli bir kötölemeyi içerdiğini ve kötölemenin de zararlı bir şey olduğunu ifade etmektedir (Morreall, 1997). Platon açısından gülme, kişilerin kusurlarına odaklandığı için gülen kişilerin insani yanını zayıflatmaktadır (Morreal, 1997, s.8). Platon'un gülme biçimlerine dair literatüre kattığı bir diğer kavram *homerik* gülmedir. Bu gülme biçimi, bedensel çirkinliğe ya da özre karşı gülünmesi anlamına gelmektedir (Sanders, 2001, s.125). Homerik gülmenin sebebi de bireylerin kendilerini, çirkin veya engelli olan kişilerden daha iyi bir durumda görmesidir. İnsanların güldükleri kişiler üzerinden açıklamalar yapan Platon, gülünen kişilerin rencide edildiği düşüncesinden hareket etmiş ve gülmeye karşı olumsuz bir tutum takınmıştır, ona göre gülme erdemli bir birey olmakla ters düşen bir eylemdir.

Bir diğer Antik Çağ filozofu Aristoteles, gülmenin aslında alay etmenin bir türü olduğunu savunmuş ve Platon ile aynı görüşü paylaşmıştır. Aristoteles, gülerken kendimizden aşağıda olan bir şeye ilgi gösterdiğimiz için, aşırı gülmenin iyi bir yaşamla uyuşamayacağı konusunda ısrar etmiştir (Sanders, 2001). Tıpkı Platon'un ifade ettiği gibi, o da üstünlük kurma amaçlı gülmenin kişinin karakterine zarar vereceğini söylemiştir. Aristoteles aynı zamanda insanların nelere güldükleri

konusunda da fikir yürütmüştür, komedyalarda insanların gülünç buldukları şeylerin “çirkinlik ve abartı” olduğunu söylemiştir. Ancak Aristoteles, Platon’dan farklı olarak, gülmeyi tamamıyla olumsuz bir olgu olarak görmemiştir. Hatta onun komedyaalar üzerinden yaptığı gözlemler daha sonra ele alacağımız uyumsuzluk kuramının önünü açmıştır.

Platon ve Aristoteles gülme hakkındaki düşüncelerini kuramsallaştıramamıştır. Bu iki yaklaşımdan hareketle üstünlük kuramını sistemleştiren ilk isim 18.yy. da Thomas Hobbes olmuştur. Hobbes insan gülüşünün üstünlük duyguları tarafından açığa çıktığını öne sürmüştür. İnsanlar başkalarının zayıflıklarına ve engellerine gülmektedir, bu gülmenin amacı karşısındaki kişi ile dalga geçmektir. Hobbes insanların gülmelerinin altında yatan sebeplerle ilgilenmiştir; ancak Aristoteles’in “insanın neye güldüğüne” odaklanmasına karşın, Hobbes “insanın neden güldüğü” konusuna dikkat çekmiştir (Billig, 2005, s.50).

Bu çalışma için üstünlük kuramını önemli kılan, alay etmeye ve onun disiplin edici yönüne dair yapılan vurgudur. Üstünlük kuramı her gülmenin nedenini üstünlük kurma olarak tanımlamış olsa da, onu farklı kılan, kendinden sonraki kuramlarda alay etmeye neredeyse hiç yer verilmemiş olmasıdır.

2.1.3 Uyumsuzluk Kuramı

Uyumsuzluk kuramı üstünlük kuramından sonra geliştirilen ikinci yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre gülmeye sebep olan şey, algılanan nesne ile bilincimizdeki biçimi arasındaki uyumsuzluktur. Biraz daha açacak olursak, bir nesnenin görüntüsünün alışlagelmiş halinin dışında bir biçim almasıdır. Yalnızca nesne değil, bir eylem veya söz dizilimi için de aynısı söylenebilmektedir. Uyumsuzluk kuramının temeli Aristoteles’in komedyaalar üzerinden yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Aristoteles, komedyalarda insanları en çok güldüren şeyin şaşırtmacalar olduğuna dikkat çekmiştir. Konuşmacının bir olay anlatırken bir anda uyumsuz görünen başka bir konuya geçmesi dinleyicileri güldürmektedir. Benzer şekilde telaffuz ve sözcük oyunlarındaki uyumsuzluk da aynı etkiyi yaratmaktadır.

Hobbes’un üstünlük kuramındaki fikirlerini eleştirerek uyumsuzluk kuramını geliştiren ilk isim John Locke olmuştur. Üstünlük kuramı, gülmenin genel olarak insan

etkileşimlerinden kaynaklandığı öne sürmüştü. Ancak Locke gülmek için etkileşime ihtiyaç olmadığını, onun daha çok bilişsel bir eylem olduğunu öne sürmüştür. Onun bu düşüncesi modern psikolojik yaklaşımların da önünü açmıştır.

Özetle, uyumsuzluk kuramında gülme, kişilerin bilişsel kavrayışlarının gündelik pratiklerindeki deneyimleriyle uyuşmaması şeklinde açıklanmaktadır. Ancak bu kuramda kültürel farklılıklar ihmal edilmiştir, bireylerin bilişsel kodlarının evrensel yargılar olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur.

2.1.4 Rahatlama Kuramı

Rahatlama kuramı, üstünlük ve uyumsuzluk yaklaşımlarından farklı olarak gülmeyi fizyolojik bir olgu olarak ele almıştır. En kısa tanımıyla gülme, gergin olan sinirsel enerjinin serbest bırakılmasıdır. Rahatlama kuramı gülmeyi birçok farklı açıdan ele almıştır, ancak en temelde bireylerin üzerindeki zihinsel ve fiziksel gerginliği hafifleten, rahatlama sağlayan bir eylem olarak tanımlanmıştır.

Rahatlama kuramına katkı sunan ilk isim Herbert Spencer'dır; gülmeye dair ele aldığı *On the Physiology of Laughter* (1860) adlı denemesinde, gülmeyi birikmiş olan sinirsel enerjinin boşaltılması ve onunla beraber gelen rahatlama duygusu olarak tanımlamaktadır (Morreal, 1997, s.36). Yani gülme, duygusal birikimin fiziksel olarak serbest bırakılmış bir halini karşılamaktadır. Spencer, gülme esnasında kahkaha atan, ileri geri hareket eden, ellerini birbirine veya etrafındaki masaya çarpan insanların içlerindeki enerjiyi sonuna kadar boşalttıklarını söylemektedir. Morreal (1997, s.41) aynı eserinde, Spencer'ın yaklaşımını buhar borularındaki güvenlik tıpasının açılması örneği üzerinden betimlemektedir; gülme Spencer için “tıpkı bir tıpanın açılmasıyla boru içerisinde oluşan basıncın kurtulmasında olduğu gibi, sinir sistemi içerisinde oluşan fazla enerjinin açığa çıkarılması olarak anlaşılmaktadır”(Morreal, 1997).

Psikanaliz kuramıyla tanınan Sigmund Freud da gülmeyi fizyolojik ve bilişsel bir rahatlama aracı olarak tanımlamıştır. Freud gülmenin salt psikolojik yönüyle ilgilenmemiş, aynı zamanda onun toplumsal boyutuna da dikkat çekmiştir. Freud (1998), gülmeden önce bireylerde biriken gerginliğin sebebini toplumsal baskılara dayandırmaktadır. Şiddet ve cinsellik gibi tabulaştırılmış kavramlara dair şakaların insanları güldürmesinin nedeni, bu olguların toplumun dini ve ahlaki değerleri

tarafından bastırılmış olmasıdır. Benzer şekilde Freud (1998), küfür etmenin, küfürlü şakalar yapmanın ve bunlara gülmenin de insanlarda deşarj olma halini karşıladığını ifade etmiştir.

Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler* (1905/1998) adlı çalışmasında, gülmeyi esprilere malzeme olan konular üzerinden incelemiştir. Freud analizleri sonucunda esprinin iki biçimi olduğu kanaatine varmıştır, bunlar *masum espriler* ve *kasıtlı esprilerdir* (1998, s.122). Onun çalışmasında masum espriler önemsiz değildir, ancak asıl ilgi alanı kasıtlı esprilerdir. Kasıtlı esprinin amacı hedef alınan kişiye düşmanca bir saldırıda bulunmaktır. Kasıtlı espriler, dövüşmenin, küfür etmenin ve kötü söz kullanmanın normlar tarafından yasaklandığı bir toplumda düşmanlığı ifade eden ve rahatlamayı sağlayan araçlardır. Freud kasıtlı esprilerin toplumda kimi zaman dışlayıcı bir fonksiyonu yerine getirdiğini, kimi zaman ise otorite kuruculara karşı bir direniş işlevi gördüğünü ifade etmiştir. Örneklerinde Yahudi şakaları üzerinde durarak, etnisiteleri hedef alan şakaların dışlayıcı pratikler olduğunu dile getirmiştir. Çalışmasında Yahudilik ile ilgili bilinen fıkra ve komik hikayelere yer vererek, bu fıkraların sosyal anlamlarını analiz etmeye çalışmıştır.

2.2 Çağdaş Yaklaşımlar

İlk Çağ filozoflarına kadar dayanan gülmenin anlam arayışı, çağdaş çalışmalarda da literatür de yerini almaya devam etmiştir. Farklı bilimsel alanların gelişmesi ile birlikte gülmeye bakış açısı yalnızca felsefik gözle değil, psikoloji, sosyoloji ve linguistik gibi farklı disiplinlerin bakışlarıyla da literatüre zenginlik katmıştır. Bu alt başlıkta başlıca çağdaş kuramcılarının yaklaşımları tartışılacaktır.

2.2.1 Henri Bergson

20. yy. filozofu olan Bergson sezgicilik felsefesinin kurucu ismi olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda Bergson, bu tez için oldukça önemli bir yere sahip olan *Gülme* (1899 /2011) kitabının yazarıdır. Bergson, literatürde yer alan gülme kuramlarından etkilenmiştir, özellikle üstünlük kuramının yeri onun çalışması için oldukça önemlidir. Yine de onun yaklaşımının var olan bakış açılarına göre gülmenin toplumsal yönüne daha fazla vurgu yapması açısından bir özgünlüğü vardır.

Bergson'un yaklaşımını gülmeye dair sosyolojik bir analiz olarak okumak yanlış olmayacaktır.

Bergson'un (2011) gülmeye dair ilk önermesi, gülmenin insana özgü bir eylem olduğuna yöneliktir. O, gülünen şeylerin kendiliğinden gülünç olamayacağını, insanların ona atfettikleri anlamdan dolayı gülünç bulunduğunu öne sürmektedir. Herhangi bir insanın yüz ifadesine, bir hayvana veya bir şapkaya gülmemizin sebebi onların varoluşta komik bir görünümüleri olması değil; onlara gülünç olduğunu düşündüğümüz bir takım anlamlar yüklemiş olmamızdır. (Bergson, 2011, s.12). Bergson'un bu yorumu uyumsuzluk kuramıyla oldukça benzerlik göstermektedir.

Bergson'un dikkat çektiği bir diğer konu ise gülmenin sosyal bir eylem olmasıdır, gülme hemen her zaman bir grup birlikteliği ile ortaya çıkmaktadır. Yani Bergson için gülme insan etkileşimine ilişkin bir eylemdir; kamusal alanları, tren yolculuklarını, lokantaları gülmeyi başlatan alanlar olarak betimlemektedir (Bergson, 2011, s.14).

Bergson, kültürü gülme nedenlerinin merkezine koymuştur. O, gülünen olguların toplumların törelerine ve düşünce yapılarına bağlı olarak farklılık gösterdiğini ifade etmiş, bu yüzden fıkra ve komik hikâyelerin başka dillere çevrilemeyeceğini söylemiştir (Bergson, 2011, s.14). Aynı kültürü paylaşan bireyleri bir arada tutan diğer bir unsur ise “gerginlik” ve “esneklik” dengesidir. Onun için insanın ruhsal ve bedensel yapısı, gerginlik ve esneklik gibi birbirini tümleyen iki yapıdan meydana gelmektedir. Burada bahsedilen gerginlik ve esneklik kavramları, bireylerin karakterlerine yönelik tanımları karşılamaktadır ve Bergson için ideal karakter gerginlik ve katılık arasında denge kurmuş olandır. Onun bakış açısına bir örnek olarak, gündelik hayatta çok gülmek ve hiç gülmemek arasında bir denge kurma gerekliliği verilebilir. Yalnızca davranışsal değil, kişilerin bedensel biçimleri ve giyimleri de bu dengesizliğin birer göstergesidir; Bergson bu eğilimleri *katılık* (inelasticity) olarak tanımlamaktadır. Katılık eğilimi içinde olan bireyler toplumsal düzene ayak uyduramamakta ve ayrıksı olarak görülmektedir. Bu açıklamalar üzerine Bergson (2011, s. 22) gülmeyi: “İşte komik bu katılıktır, gülme ise buna verilen cezadır” biçiminde tanımlar. Gülme, Bergson için toplumsal düzeni sağlayan işlevsel bir cezalandırma sistemidir. Toplumda istenmeyen “ayrıksı” kişiler alay edilerek uyarılır ve kişinin yeniden düzene uyması sağlanır. Bu açıdan gülme, Bergson için kolektif bilinci pekiştiren bir eylem olarak görülmelidir.

Çünkü “gülünç bir kusurdur, kişi gülünç olduğunu anlar anlamaz, hiç değilse görünüşte, kendini değiştirmeye çalışacaktır” , bu durum da toplumsal düzeni yeniden sağlayacaktır (Bergson, 2011, s.20).

Bergson, gülmeye sebep olan şeyleri üç kategoriye ayırır: *durum komiği*, *karakter komiği* ve *söz komiği*. Gülmeye sebep olan her türlü “komik” Bergson için topluma aykırılığı ifade etmektedir. Gülünç duruma düşen kişi ahlak kurallarına son derece saygılı olmasına rağmen; topluma uyum sağlama konusunda eksik kalmıştır ve bu yüzden de cezalandırılmıştır (Bergson, 2011, s.94).

Özetle, Bergson için gülme her şeyden önce bir düzeltmeye karşılık gelmektedir. Bu düzeltme toplumsal beklentileri karşılamayan, düzene uyum göstermeyen kişilere karşı uygulanır ve onların yeniden topluma uyumlu olmasını sağlar. Bu kişileri cezalandırmanın onlar üzerinde yaşattığı duygu ise utanç ve mahcubiyettir. Bergson (2011, s.129), “gülme içinde sempati ve iyilik belirtisi taşısaydı, amacına ulaşamazdı.”, diyerek gülmenin olumsuz yanına vurgu yapmıştır. Onun için gülmenin bu anlamı toplumsal düzeni sağlamak adına işlevseldir, toplumu düzenleyen bir mekanizma görevi görmektedir. Bergson’un, gülme ve alay etmenin uyarıcı, dışlayıcı ve dönüştürücü yönünü keşfetmesi, yaklaşımında bu konulara dikkat çekmesi çalışma için oldukça anlamlı tezler sunmaktadır.

2.2.2 Gülme Çalışmaları

İnsanlık tarihinde her zaman var olagelen, farklı zaman ve mekânlarda değişen anlamlar taşıyabilen gülme eylemi, çeşitli disiplinlerce ele alınıp tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu disiplinler arasında felsefe, psikoloji ve son yıllarda da linguistik yer almaktadır. Felsefi kökenli çalışmalar gülmenin özünü anlamaya çalışırken, psikoloji disiplini fizyolojik olarak gülmenin işlevi üzerinde durmaktadır. Son dönemlerde sıkça karşılaşılan linguistik çalışmalar ise, gülmenin bir aracı olan mizahın biçimsel ve fonetik incelemelerini yapmıştır. Sosyoloji literatüründe ise gülme kavramına çok az rastlanmaktadır. Yaşadığımız çağda gülme, psikoloji çalışmalarında yer aldığı şekliyle tanınmış ve popülerlik kazanmıştır. Gülme, strese ve depresyona karşı insanları motive eden, kalabalık iş ortamlarında gerginliği azaltan kurtarıcı bir eylem olarak tanımlanmıştır. Gülme alanında çalışmalar yapan Morreall (1997, s.59)

gölmeyi, güzel bir psikolojik, duyumsal değişimden dolayı gerçekleşen bir eylem olarak tanımlamaktadır. Kendi tanımı ile: “Gölme hoş duyguların dile getirildiği bir davranıştır. Ama burada, gölme davranışının kendisi hoştur ve üstelik bu davranış insanın içinde hoş duyguların artmasına neden olur”. Morreal (1997, s.90), İnsanların gölünç buldukları şeylerin uyumsuzluk kaynaklı bir gölünçlük olduğunu söylemiş ve uyumsuzluğun kültürden kültüre değişebildiğini dile getirmiştir. Morreal’in gölmeye iyileştirici bir anlam atfetmesi, çağdaş yaklaşımların gölmeye bakış açısının bir özetidir. Gölmenin iş ortamında, eğitimde, kamusal alanlarda çatışmayı azaltıcı ve bireyler arasındaki bağları güçlendirici yönlerine vurgu yapan çalışmalara sıkça rastlanmaktadır (Sathyanarayana, 2007; Glenn, 2003 vb.)

Amsterdam Üniversitesi’nde çalışmalarını sürdüren Giseline Kuipers, gölme çalışmaları ile eylemin toplumsal yönüne yeniden dikkat çekmiştir. Kuipers, *Good Humor, Bad Taste* (2006) isimli çalışmasında gündelik hayatta karşılaştığımız esprilerin sınıfsal ve etnik boyutlarını incelemiştir. Katılımcılarına, seçilmiş bazı fıkraların komiklik derecelerini sormuş ve Bourdieu’nün sermaye türlerine göre mizah beğenilerini sınıflandırmıştır. Çalışmada, aynı kültür içinde eğitim, yaş, cinsiyet, kır-kent, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerin mizah beğenisini, gölmenin anlamlandırılma biçimini etkilediğini ortaya koymuştur. Bireylerin mizah beğenileri onların sosyal sermayelerini ortaya koymaktadır. Kuipers (2006) için bu beğeni farklılıkları toplumda işlevsel bir görev görmektedir, bireyler sınıfsal olarak kendilerini konumlandırmakta ve farklı mizah beğenisi olan kişileri ötekileştirmektedir. Özellikle etnik şakalar üzerinde duran Kuipers, Hollanda’da bir alt kültürü temsil eden Türklerin, ırkçı şakalara sıklıkla malzeme olduğunu ifade eder -tıpkı Türkiye’de alt kültürü temsil eden Kürt ve Laz etnisitelerinin fıkralarda sıkça yer alması gibi-.

Alay etme, gölmenin bir biçimi olarak tanımlanmaktadır. Gölmeye dair yaklaşımları anlamak, bir kişi ile alay etmenin nedenlerini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Alay etme, gölme gibi bedensel pratiklerle gerçekleştirilebildiği gibi, sözel ifadelerle de kendini üretebilmektedir. İroni tarzı veya hazır cevaplılığa dayanan ifadeler içlerinde alay etmeyi de barındırmaktadır.

2.2.3 Bir Toplumsal Olgu Olarak Alay Etme

Çalışmada yer verilen kuramsal yaklaşımlar birbirinden bağımsız tartışmalar olarak görülebilir. Ancak alay etme olgusunun toplumsal boyutu anlaşılmak istendiğinde bu tartışmaların hepsini bir arada düşünmek mümkündür. Nitekim alay etme, en az iki aktörün yer aldığı etkileşimsel bir edimdir. Bu etkileşimde de alay etmenin karşılığını yalnızca tek bir davranışla sınırlamak pek uygun değildir. Yine de literatürde sıklıkla gülmenin, alay etmenin bedendeki yansıması olarak tanımlandığı görülmektedir. Gülme kuramlarında da yer aldığı gibi, gülmenin farklı nedenleri ve farklı biçimleri bulunabilmektedir. Bu nedenle her gülmeyi bir alay etme davranışı olarak tanımlamak doğru olmayacaktır; aynı şekilde alay etmeyi de yalnızca “gülme” ile sınırlamak doğru değildir. Bu iki kavram arasında sıkı bir bağıntı bulunmaktadır, toplumsal ilişkilerimizin yalnızca sözlü olarak gerçekleşmediği hatırlandığında jestlerimizin ve mimiklerimizin içinde yaşanan kültürel bağlama bağımlı olarak belirli anlamlara büründüğünü görmekteyiz.

Gülme, örfi kuralların toplumsal denetiminde bir cezalandırma biçimi ile karşımıza çıkmaktadır. Durkheim’cı (2014) bir ifadeyle alay etme ve gülme kolektif vicdana/bilince aykırı eylemin cezalandırılma yoludur. Aynı zamanda toplumsal düzenin tesis edilmesinde yaşanabilecek olası aykırılıkları caydırıcı bir işleve sahiptir. Bir kişiye karşı gülerек, onun bir şeyleri yanlış yaptığına dair bir uyarı sinyali verilmektedir. Cezalandırma ile paralel olarak, toplum içinde bir insana gülmek, onun simgesel şiddete uğraması anlamına gelmektedir, çünkü birey rencide edilmekte ve itibarı zedelenmektedir. İtibarı zedelenen birey ise kalıcı bir etiketle damgalanabilmektedir. Alay etmenin karşımıza çıkan anlamlarının her birini gülme eylemi üzerinden de açıklamak mümkündür, çünkü gülme alay etmenin bir göstergesi olabilmektedir.

Hayatımızın büyük bir parçası olan gülmenin insanda uyandırdığı “hoş” duygu, farklı disiplinlerce ele alınıp uzun yıllar tartışılmıştır. Gülme, alay etme ile ilişkisi bağlamında sıklıkla bu hoş duyguları karşılayan mizah ve gülmece ile bir arada anılmaktadır. Sosyolojik olarak gülmece ve mizahın toplumsal ilişkilerde kendine özgü bir formu olduğu görülmektedir. Yine gülmenin yarattığı o “hoş” duygunun bir topluluğun genelinde de aynı hissi uyandırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada kritik olan nokta gülmecenin konusudur. Mizah, belirli bir kültürün içinde, o kültüre özgü kodlarla şekillenmektedir. Mizahın bu kültüre özgü yönü, onun farklı sosyal alanlarda da farklılaşabildiğinin bir göstergesidir. Bu farklı alanlarda ise gülmecenin içeriği her zaman “hoşa giden” bir duygu

yaratma arzusunda olmamaktadır. Farkında olarak veya olmayarak, mizahın içinde kullanılan temalara bakıldığında belli grupların, davranış örüntülerinin veya bedensel görünümlerin alaycı mizah olarak tanımlanabilecek alaycı, küçümseyici gülmece kategorisinde yer aldığı görülecektir. Yine vurgulamak gerekirse, bu mizah türünde belirlenen temalar her zaman belli bir “farkındalık” üzerinden gerçekleşmek zorunda değildir. Mizahın içinde kendini yeniden üreten bir dışlama ve ötekileştirme mekanizması bulunmaktadır ve her zaman bilinçli bir şekilde yeniden üretilmemektedir. Tıpkı babası inşaat işçisi olan bir gencin bir zamanların popüler lakabı olan “amele” ifadesini alaycı bir şaka olarak arkadaşlarına yöneltmesi gibi her zaman düşünümsellikle gerçekleşmeyebilmektedir. Alay etme mizahla bütünleşen bu yönü nedeniyle sıklıkla gülme ile beraber anılmaktadır.

Özetle, alay etme, gülme ile beraber de düşünülmesi gereken bir eylemdir. Bütün bunların yanı sıra, alay etmenin aslında bu kavramların bir toplamından ziyade kendine özgü bir yapısı olduğu unutulmamalıdır. Alay etmenin sahip olduğu kendine özgü iletişim biçimi, anlamı ve kültürel örüntüleri bulunmaktadır; bu çalışmada da asıl niyet bu özgünlüğün ortaya çıkarılmasıdır.

2.3 Uygarlaşma Sürecinde Alay Etmenin Yeri

Bu alt bölümde uygarlaşma süreci ile değişen toplumsal ilişkilerin alay etme ile ilişkisi ele alınmıştır. Freud ve Elias’ın kavram haritası özelinde tartışılan uygarlaşma kavramı bu başlıkta İlk Çağ filozoflarının eleştirel yaklaştığı alay etme ediminin gündelik hayat pratiklerine yansıma şeklini ele almaktadır. Modernleşme ile birlikte hayatımıza giren uygarlık/medenilik kavramı insanlar ile etkileşimlerimizi yeniden biçimlendirmiştir. Modern bireylerden, hayvani güdülerinden sıyrılıp, uygar insana özgü olarak tanımlanan inceltilmiş davranış kalıplarını sergilemeleri beklenmektedir. Bu davranışların içinde özellikle doğal ihtiyaçların karşılanma biçimlerinde dikkat çekici “incelmeler” söz konusudur. Elias uygarlaşma sürecindeki değişimleri toplumsal sınıflar üzerinden ele almış ve sınıfsal olarak yansıyan farklılıkları ve bununla beraber gelişen hiyerarşik kültürel yapıyı ortaya koymuştur. Uygarlık göstergeleri sınıfsal konumu gösteren stratejik semboller olarak görülmektedir. Sınıfsal konumun uygarlık göstergeleri, diğer toplumsal sınıfların davranışlarına karşı gösterilen küçük düşürme, aşağılama ve

mahcup etme gibi pratiklerle kendini yeniden üretmektedir.

2.3.1 Sigmund Freud ve Uygarlık Tanımı

Sigmund Freud, psikanalizin kurucusu ve çağdaş toplumsal düşüncelerin kapısını aralayan kurucu ismi olarak anılmaktadır. Freud'u çağdaşlarından farklı kılan, onun insan psikolojisine ve bilişsel hastalıklara yaklaşımının yalnızca birey eksenli olmaması, bireyleri yaşadıkları toplumun kültürel yapısı içinde anlamaya çalışmasıdır. Yaşadığımız toplumun kültürel kodlarını erken dönem yaşam deneyimlerimizde edindiğimizi söyleyen Freud, yeni doğmuş insanı, *Eros* ve *Thanatos* diye adlandırdığı iki tür içgüdü tarafından yönlendirilen “kaynayan bir kazan” olarak tanımlamaktadır (Shaffer, 2008, s.39). Eros, bireylerin hayatta kalmalarını sağlayan yaşam içgüdüleridir; soluk alma, üreme, açlık duyma gibi kişileri uyarıcı bir niteliğe sahiptir. Thanatos ise her bireyin kalıtsal olarak sahip olduğu, bireylerin kendilerine ve başkalarına karşı duydukları şiddet dürtüsünü ifade etmektedir. En temelde birey eros ve Thanatos'unu, yani hayvansal güdülerini dizginleyerek uygar nitelikler taşıma eğilimindedir. Bunun nedeni, modern kültürün bireylerden bu öz denetimi beklemesidir.

Freud'un, psikanalizin temelini oluşturan *id*, *ego* ve *süperego* kavramları, modern insanın benliğini ve toplumla olan ilişkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Benliğin üç aşaması olan *id*, *ego* ve *süperego*, birbirleri ile çatışma halindedir. *İd*, doğumla birlikte kişinin zevk ve tatmin dürtülerine ev sahipliği yapan, bebeklerin temel ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan güdülerini tanımlamaktadır. *Ego*, *id* ve *süperego* arasındaki dengeyi kuran, benliğin gündelik hayatta görünen kısmıdır. *Süperego* ise, ulaşılmak istenen, ideal, kültürel normların sınırladığı ahlaki ve etik kodları karşılamaktadır (Merkit, 2016). İçgüdülerini ve arzularını baskılamak zorunda kalan birey, *id* ve *süperego* çatışması yaşamaktadır. Bu çatışma, bireylerin toplumsal normlara uyması gerektiğini söyleyen üst benliği ile hayvansal içgüdüleri arasında denge kurmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bireyler doğdukları andan itibaren bir kültürün içinde yetişirler ve kültür onlara sahip olmaları gereken temel nitelikleri sunar. Bu kültürel kodlar bireyler tarafından içselleştirilir ve uygar bir şekilde yaşamak isteyen birey, dış kontrolleri iç kontrollere dönüştürerek kendini denetlemeyi öğrenir. Freud bu tanımlamaları insan psikolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla ilişkilendirmiştir.

Psikanaliz temelde, egonun yaşadığı kimlik bunalımını ve toplumsal olarak bastırılan hazların bireylerin psikolojisinde yarattığı nevrotik problemleri kültürel kodlar üzerinden ele almaktadır. Yani bireylerin yaşadıkları nevrozlar onların içinde yaşadıkları kültürden bağımsız değildir, çözülmesi gereken ilk sorun onların bastırılmış olan duygularını keşfetmektir.

Uygarlık¹, modern toplumu bir arada tutan temel olgudur. Freud'a göre uygarlığın ortaya çıkmasındaki iki temel etken de çalışma ve sevgidir. Freud, toplum üyelerinin hayatta kalabilmeleri ve cinsel enerjilerini kontrol altına alabilmeleri için çalışmaları gerektiğini savunmaktadır (Merkit, 2016). Aynı şekilde, sevginin insan için temel bir içgüdü olduğunu öne sürmektedir. Ancak bu kültürün ikilemi, onun toplumsal düzeni sağlamasının yanı sıra bireyler üzerinde zorlayıcı ve sınırlayıcı bir nitelik taşımasıdır. *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930/2011) kitabında Freud, kültürün kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Uygarlık eleştirisi dahi içselleştirilen kültürel kalıplar çerçevesinde yapılmaktadır, bugün uygarlıktan uzak bir toplumun varlığı hayalden öteye geçememektedir. Buna karşın, bireyin zorlayıcı ahlak kurallarının aksine hazlarını ve arzularını gerçekleştirmek istemesi, onun farklı yollarla kendini rahatlatma arayışına girmesine neden olmuştur. *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler* (1905/1998) kitabında Freud, bastırılmış olan şiddet duygusuna karşı insanların geliştirdiği savunma stratejilerinden bahsetmektedir. Artık yumruk yumruğa dövüşmenin mümkün olmadığı modern dönemde, bireyler birbirlerine karşı duydukları öfke ve düşmanlığı yeni saldırı yollarıyla göstermektedir. “Düşmanımızı küçük, aşağı, değersiz ya da gülünç kılarak dolaylı bir yoldan onu alt etmenin zevkine ulaşırız” (1998, s.134). Bir kişi ile alay etme, onun hakkında rencide edici bir espri yapma, kişiyi küçük düşürmenin ve hakaret etmenin en yaygın yollarındandır. Bu saldırganca eylem, bireylerin kısıtlanan Thanatos'larını ve ondan aldıkları hazzı farklı yollarla yeniden tatmin etmelerini sağlamıştır.

Freud'un, alay etme ve kinayeli espriler yapmayı modern bir şiddet biçimi olarak tanımlaması çalışma için oldukça anlamlıdır. Alay etme ve gülme, özellikle medya ve kitle iletişim araçları aracılığıyla gündelik hayatımıza sinmiş, sıradan davranışlar olarak

¹ Kültür kavramının Almanca'dan tercümesi “uygarlık” kavramı ile eş anlamlıdır. Almanca'da *kultur*, her bireyin yaşadığı toplumda çevresiyle baş edebilmek ve kendi ruhsal iç dünyasını çevreyle uyumlu hale getirmek, beklenen eğitim düzeyine ulaşmak gibi yüksek insani değerlere sahip olmasıyla tanımlanır (2011,s.21)

üzerinde düşünmeyi bıraktığımız birer eylem haline gelmiştir. Ancak Freud'un hatırlatması yerindedir, bu sıradan eylemler içinde şiddet barındırmaktadır, bu yüzden inceltilmiş bir saldırı biçimi olarak yorumlanmalıdır. Freud'un (1998) bu savını desteklemek için *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler* adlı çalışmasında verdiği örneklerden biri fiziksel bozuklukları olan bireyler ile dalga geçilmesidir. Eğitim düzeyi ile başkalarının engelleri ile dalga geçmenin arasında ters bir orantı kuran Freud, çocukların bu konularda daha az bilinçli olduğunu ifade eder. Aynı şekilde Freud, otorite tarafından bastırılmış olan bireylerin yine gülme yoluyla otoriteye karşı çıktıklarını veya otoriter kişinin saygınlığını sarstıklarını ifade eder. Gülme ve alay etme, düşmanlık duyulan kişiye dolaylı bir şiddet uygulayarak bireylerin rahatlamalarını sağlamaktadır.

2.3.2. Norbert Elias ve Uygarlık Süreci

İkinci Dünya Savaşı döneminin Almanya'sında yaşamış bir sosyolog olan Norbert Elias (1897- 1990), sahip olduğu etnik damga -kendisi bir Yahudi idi- ve ilgi alanlarının dönemsel beklentiden farklı olması nedeniyle uzun süre arka planda kalmış bir isimdir. Elias en temelde sosyalizasyon süreci ile ilgilenmiş ve “sosyal figürasyonlar” kavramıyla bu süreci açıklamaya çalışmıştır. Sosyalizasyon sürecini daha çok “beden” olgusu üzerinden ele alan Elias, uygarlaşma ile birlikte daha görünür bir hal alan beden, modern toplumlarda bireylerin kimliği olarak görüldüğünü öne sürmüştür. Teorik yaklaşımını geliştirirken Freud'un uygarlık tanımından oldukça etkilenmiştir. Onun en bilinen çalışmalarından olan *Uygarlık Süreci* (1939/ 2004) isimli çalışması insanın hayvani olarak tanımlanan doğal ihtiyaçlarının ve güdülerinin tarihsel süreç içinde nasıl incelikli bir tabu haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Elias, bireylerin sosyalizasyon süreçlerini sahip oldukları bedenler ve bedensel pratikler üzerinden ele almıştır. Toplumsal ilişkilerin dayanağını sosyal figürasyonlar olarak tanımlayan Elias, bedenlerin geliştiği sosyal bağlamları; ne yalıtılmış bireyler tarafından ne de tamamen insanların erişiminin ötesinde faaliyet gösteren toplumsal olgular tarafından belirlendiğini ifade etmiştir (Shilling, 2003). Yani bedenin sosyalizasyonu, Elias için, ne inşacı bir bağlamda ele alınmalıdır ne de bireye dışsal bir normlar setinin etkisi bağlamında ele alınmalıdır. Onun için beden, sosyal figürasyonlarla şekillenen, insanın sosyal ve biyolojik ihtiyaçları çerçevesinde şekillenen bir olgudur. Elias (2013) için beden “bitmemiş bir projedir”. O, tarihsel süreç içinde

farklı anlamlar ve görünümeler kazanan bu projenin değişimini “uygarlaşma” kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Uygarlık kavramı Elias için geleneklerin geliştirilmesi, toplumsal ilişkilerde yer alan kendini kısıtlama miktarının artışı ve toplumun büyümesine dair deneyimler ile ifade edilmektedir (Jackson, 1985). Uygarlaşma kavramının varlığı sabit kalsa da, farklı dönemlerde farklı biçimler alabilmektedir. Uygar beden, hazlarından kendini arındırmış, doğal ihtiyaçlarını gizli veya olabilecek en medeni şekilde gideren bedendir. *Uygarlık Süreci*’nde Elias (2013) sıkça soyluların yemek adabındaki değişimlerinden bahsetmektedir. Etin yenme biçimi, atal ve kaşığın sofrada kullanılmaya başlanması, yemek yeme hızı, yemek yedikten sonra yemek artıklarının nasıl temizleneceği gibi tarihte daha önce üzerinde durulmamış incelik kurallarına yapılan vurguya dikkat çekmiştir. Kitabında en çok alıntı yaptığı isimlerden olan Erasmus’un yaşadığı dönemde adab-ı muaşeret kurallarını bütün detayları ile [geğirme, yellenme, smkrme gibi] anlattığını dile getirmektedir. Bugün bu görgü kurallarının bu denli detaylı ve açık ifade edilmesi dahi rahatsız edici bulunmaktadır, Elias bu durumu uygarlaşma sürecindeki değişim olarak tanımlamaktadır. Görgü kurallarının altında yatan temel sebep, insanların hayvanlardan ve doğadan kendilerini kesin şekilde ayırmak istemeleridir, uygar insan artık kendini hayvanlarla ve doğayla tanımlamaktan kaçınmaktadır (Shilling, 2003, s.136). Modern yaşam biçimine uyum sağlamak sosyalizasyon sürecinin ilk adımıdır, bu yüzden edep kuralları çocukluk yaşlarından itibaren öğretilmeye başlanmaktadır. Bu kurallarda en temelde toplumda bir arada yaşamayı kolaylaştırmak amaçlanmaktadır. Tıp ve sağlık alanlarının gelişmesi ile birlikte, görgü kuralları üzerindeki denetim bir bilgi otoritesi altında gerçekleşmeye başlamıştır. Adab-ı muaşeret kurallarının otoritesini güçlendirmek için “hasta olursun” uyarısı sıkça kullanılmış ve insanların uygarlaşma süreci korku yoluyla bir miktar hızlandırılmıştır (Elias, 2013). Aynı şekilde toplumda istenmeyen ahlaki davranışlara karşı dini otoritenin “yapma, günah” söyleminde bulunması da aynı kurallarda geçerli olan bir uyarı mekanizması olarak görülebilir.

Elias uygar bedenin başlangıcını herhangi bir tarihe dayandırmamaktadır. Ancak Ortaçağ ve Rönesans döneminin kapsayan süreçte gözle görülür değişimler yaşandığını vurgulamıştır. Elias, toplum yapısındaki bu değişimi toplumun siyasi ve hukuki yapısındaki değişimle ilişkilendirmiştir. “Mahkeme toplumu” (court society) olarak kavramsallaştırdığı Rönesans’ın yeni toplum yapısında mahkemenin toplumsal sorunları

çözmedeki önceliğine dikkat çekmektedir. Elias bu kavram ile Rönesans döneminde, otoritesini hukuksal kurallar ile pekiştirmeye çalışan soyluların ve kralların dönemini kastetmektedir. Bu dönemde kaba kuvvetin yanı sıra bürokrasi kendini gösterir ve hukuksal düzenlemeler soyluların çıkarlarını koruyacak şekilde düzenlenir. Dönemin ayırt edici diğer bir özelliği ise halkın şiddete karşı tutumundaki değişimdir. Gündelik hayatın sıradan bir eylemi olarak görülen şiddet, uygar toplum yapısında suç olarak görülmüş ve cezaya tabi tutulmuştur. Bu durum bireylerin şiddet konusunda kendilerini dizginlemelerine ve yaşadıkları sorunları şiddet yoluyla değil, mahkeme yoluyla çözmeye sevk etmiştir. Toplumdaki bu bürokratik değişim, uygarlaşma ile paralel bir gelişim seyretmiştir. Tıpkı bireylerin hazlarını denetlemeleri gibi, şiddet dürtülerini denetlemeleri de onların medenileştiklerinin bir kanıtı olarak görülmüştür. Elias şiddet konusundaki toplumsal değişimi spor müsabakaları üzerinden de örneklendirmektedir, şiddet içerikli gerçekleştirilen sahte spor müsabakalarının bireylerin şiddet duygularını bastırmaya yönelik yeni uygulamalar olduğunu söylemektedir (Shilling, 2003). Şiddetin bir diğer yönü olan sorun çözme işlevindeki değişimi ise Elias edep kurallarına uymayan bireyler üzerindeki baskıdan ve uyarılardan örneklerle açıklamaktadır. Ona göre, “hataların bu ölçüde nazik, son derece yumuşak ve nispeten saygılı bir şekilde düzeltiliş biçimi, bir toplumsal denetim aracı olarak (hele bir de toplumsal hiyerarşide üstte yer alanlar tarafından yapılırsa), son derece zorlayıcı; herhangi bir fiziksel şiddet tehdidinden çok daha etkilidir” (Elias, 2013, s.171). Bu açıklama, çalışmada da öngörüldüğü gibi, fiziksel şiddet yerine insanları utandırmanın bireyler için çok daha rencide edici olduğunu öne sürmektedir.

Elias utanma ve mahcubiyeti insanda bulunan bir değer olarak tanımlamaktadır, bu değer temeline de kaygı duygusu yatmaktadır. Bu kaygı, diğer bireylerle ilişkiler esnasında yapılacak herhangi bir hatanın kaygısıdır. Başkalarının gözünde itibar yitirmek, bireylerin gündelik hayat pratiklerini olumsuz etkilemektedir, itibarını yitirmiş olan birey kamusal alanda özgüvenini de yitirmiştir. Elias, utandırmanın bu örseleyici ve itibar zedeleyici yönünü modern toplumların denetim ve cezalandırma biçimi olduklarına dikkat çekmiştir. Onun bu yaklaşımı, Goffman’ın “utanma ve mahcubiyet”e dair sıkça vurgu yaptığı, *dramaturji* olarak adlandırdığı yaklaşımıyla oldukça ilintilidir. Shilling’in (2013, s.141) ifadesi ile, Elias’ın beden sosyalizasyonu ve rasyonalleşmesine dair yaptığı çalışmayı, Goffman’ın benliğin

sunumuna dair geliştirdiği yaklaşımın eksik olan tarihsel arka planını tamamladığını söylemek mümkündür. Elias için gündelik hayat pratiklerinde utanmanın başlıca sebeplerinden biri bireylerin adab-ı muaşeret kurallarına uymamalarıdır. Bu görgü kurallarına uyup uymamak, bireylerin toplumsal sınıflarına dair ipuçları da vermektedir. Uygarlaşma daha çok halkın soylu kesimine hitap etmektedir ve beden üzerinden gerçekteşen bu incelik kurallarının görünürlüğü fazla olduğu için toplumsal tabakalaşmanın sınırları da belirginleşmiştir. Adab-ı muaşeret kurallarının yanı sıra tüketim üzerinden de gerçekteştirilen bu dışlama pratiği, sınıflar arası sosyal figürasyonları belirlemiştir. Elias'ın tüketime yönelik açıklaması, Veblen'in *Aylak Sınıfın Teorisi* (1899/2015) çalışmasında soyluların yaptıkları tüketim üzerinden sınıfsal konumlarını pekiştirdikleri savını hatırlatır. Veblen bu çalışmada giyim ve yiyecek tüketimin yanı sıra zaman tüketiminin de sınıfsal konumu belirttiği üzerinde durmuştur. Elias'ın bahsettiği saray soyluları da zamanlarının büyük bir kısmını, kendilerini bedensel olarak daha uygar bir hale dönüştürmek için harcamaktadırlar.

Elias, modern toplumlarda daha görünür hale gelen bedenlerin tarihsel seyrini çalışmalarında sunmuştur. Kimliğin bedensel görünüm ile bütünleştiği modern toplumlarda, bedenin en ufak bir hatası bile bireylerin itibarlarını zedeleyebilmektedir. Bu durum toplumsal ilişki biçimlerini değiştirmiş ve bireyler birbirlerini denetledikleri ve uyardıkları yeni stratejiler geliştirmişlerdir. Elias'ın da ifade ettiği gibi, medenileşmiş mahkeme toplumu'nun şiddeti bir suç olarak görmesiyle, alay etme, aşağılama ve tikslenme gibi pratiklerle toplumu idealize edilen biçimde yeniden düzenlemektedir. Elias'ın çalışması, Goffman'ın yaklaşımını anlamak ve tarihsel bir bütünlük içinde görmek için anlamlıdır. Bu iki yaklaşımın temel noktası, kimlikle bütünleşmiş olan bedenin, gündelik hayat pratikleri ile statü edinmesi veya itibar kaybetmesi üzerine kurulu olan toplumsal ilişki biçimlerini açıklamaktır.

2.4 Damgalama ve Dışlama Pratiği Olarak Alay Etme

Çalışmanın bu bölümünde alay etme ediminin, sosyolojik bir kavram olan “damga” ile ilişkisine değinilecektir. Goffman'ın (2014) damgalamanın örseleyici boyutuna yaptığı vurgu düşünöldüğünde, alay etmenin de bir damgalama pratiği olarak tanımlanması yanlış olmayacaktır. Alay edilmiş bir birey, kendini utanmış ve itibarı zedelenmiş bir şekilde tanımlamaktadır. Bu nedenle toplum içinde alay edilmeye

maruz kalma fikri korkutucu bulunmaktadır. Topluluk tarafından alay edilmeye maruz kalan aktörlerin yine aynı grubun içinde kalması ile alayın sürekli hale gelmesi ve kişinin bu konuda damgalanması söz konusu olabilmektedir. İtibarını korumak isteyen aktörler ise damgalanmaya karşı bir strateji geliştirerek toplumsal beklentiye uygun rollere bürünmektedirler. Damga kavramı ve ona yönelik gerçekleştirilen stratejileri detaylı bir şekilde ele alan Goffman'ın kuramsal yaklaşımına bu alt bölümde yer verilecektir. Onun kavramları ile alay etme arasında kurulabilecek olan ilişkiye değinilecektir.

2.4.1 Erving Goffman'ın Dramaturji Kuramı

Çağdaş sosyolojinin öncülerinden sayılan Goffman, gündelik hayat ve toplumsal etkileşim çalışmalarının önünün açılmasında etkili bir isim olmuştur. Toplumsal ilişkileri *dramaturji* adını verdiği yaklaşımıyla açıklayan Goffman (2016), kamusal alandaki insan etkileşimlerini tiyatro oyunu metaforu yoluyla tanımlamaktadır. Bir tiyatro oyununda olduğu gibi bireylerin rolleri önceden belirlenmiştir, oyuncular rollerini en iyi şekilde oynamayı hedeflemektedirler ve bu hedef için uygun kıyafet, dekor ve sahne düzenini edinirler. Beklenen rolü karşılamamak seyirci tarafından cezalandırılmakla sonuçlanmaktadır, ceza ise sahneden uzaklaştırılmaktır. Goffman (2016), bireylerin toplum içinde sergiledikleri bu performansları sosyalleşme yoluyla öğrendiklerini ifade eder; “bu dünyaya bireyler olarak geliriz, kişilik kazanırız ve birer kişi oluruz” ve bu kişiliği toplumsal beklentileri karşılamak üzere kurarız. Toplumsal beklentilerin karşılanmaması halinde bireyler toplum içinde damgalanmakta ve onlardan yitirilen itibarlarını yeniden kazanmalarını sağlayacak bir çaba beklenmektedir.

Goffman'ın (2016, s.28) kuramında aktörün eylemlerini ifade eden *performans*, “belli bir durumda, belli bir katılımcının, diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre kamusal alanda doğrudan veya dolaylı ilişkilerimizde sergilediğimiz davranışların birçoğu performans olarak görülebilmektedir. Goffman'ın terminolojisinde performansı sunan kişi *katılımcı*, performansın sunulduğu kişi ise *seyirci*'dir. Performans esnasında sergilenen eylem kalıpları, içinde yaşanan toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir. Goffman (2016) için bireyler, sosyalleşme yoluyla içinde yaşadıkları toplumun idealize ettiği rol beklentilerini öğrenmek zorundadır; tıpkı yabancı bir ormanda hayatta kalma

m¼cadelesi veren bir insan gibi, topluma kendini kabul ettirmeye ¼alıřan bireylerin verdikleri m¼cadele de son derece hayatidir. Toplumun i¼inde kalmak, ona entegre olabilmek i¼in bireyler kamusal alanlarda beklenen performansları ger¼ekleřtirmelidir. Performanslar, bireylerin kamusal alandaki *maskeleridir*. Bu maskeler bireyleri *sahne arkasındaki* kişiliğinden ¼ıkarıp, kamusal alana yani *sahne önüne* hazırlamaktadır. Bireyler bu roller aracılığıyla kendi benliklerini sunmakta ve birbirlerini tanımaktadırlar. Performansın kapsadığı bir diğerk kavram ise *vitridir*. Vitrin, performans sırasında kişi tarafından kasıtlı ya da kasıtsız olarak kullanılan ifade donanımlarıdır (Goffman, 2016). Vitriini iki kategoride incelemek mümkündür: fiziki, ¼evresel donanımı karşılayan *set* ve oyuncunun kendi kimliğı üzerinden sahip olduğı *kişisel vitrin*. Set, oyuncu i¼in gerekli olan fiziksel tasarımlara, mekâna ve eşyalara karşılık gelmektedir. Kişisel vitrin ise, oyuncunun yaşını, cinsiyetini, boy, görünüş ve konuşma kalıplarını, v¼cut ve yüz ifadeleri gibi donanımlarını ifade etmektedir (Goffman, 2016). Vitrin, bireylerin performanslarını ve ger¼ekleřtirdikleri performans sonucu kazanacakları itibarı doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda bireyler sahip oldukları kişisel vitrinlerine göre de performanslarını şekillendirmektedirler. Örneğın cinsiyet, performansların bi¼imlenmesinde oldukça önemli bir değışkendir. Bütün bu kavramlar toplumsal etkileşimlerde performansın inandırıcılığını ve bireyin itibarını belirleyen değışkenlerin ¼eřitliliğini vurgulamaktadır.

Goffman, toplumsal etkileşimleri derinlemesine ¼özümlemiş ve bu etkileşimlerin bireyler i¼in önemini a¼ığa ¼ıkarmaya ¼alışmıştır. Performansların beklentiyi karşılayacak bi¼imde ger¼ekleřmesi, kişilerin toplum i¼indeki itibarlarını artırmaktadır. Bu itibar bireylerin öd¼¼üdür. Bireyler itibarlarını korumak ve sahip oldukları itibarı, olduğundan daha iyi gösterebilmek i¼in *itibar sembolleri* taşımaktadırlar. Bu semboller, sözl¼ iletişimin olmadığı ancak beden dili ile iletişimin kurulduğı anlarda kişilerin etkileşim bi¼imlerini d¼zenleyen araçlar olarak gör¼lebilmektedir. Beden dili Goffman'ın (2018, s.41) tanımı ile, bedensel görünümü, kişisel eylemleri: giyim kuşam, hal hareket ve ses düzeyini selamlaşma bi¼imi ve bedensel jestler gibi ifadeleri kapsamaktadır. Beden dili, katılımcı tarafından, aktör¼n toplumsal vasıflarını ve benlik algısını, aynı mekânda bulunan diğerk bireylere sunacak şekilde d¼zenlenmektedir. Burada sahip olduğı itibarı beden dili üzerinden sunan bireylerin *gizli t¼ketim* yollarına başvurduğundan bahseden Goffman, bireylerin olumlu bir itibar

sergilemek için idealize edilen kültürel pratikleri taklit ettiğini öne sürmektedir. Burada idealize edilen kültür, Elias'ın ve hatta Bourdieu'nün de hemfikir olduğu üst sınıf kültürüdür (2016, s.45). Bireyler performanslarını sunmayı öğrenirken, seyircilerin rutinlerine de aşinalık kazanmışlardır. Bu rutinleri, idealize edilen kültürü *beklentisel toplumsallaşma* olarak tanımlayan Goffman, beklentiler konusunda eğitilmiş olduğumuzu dile getirmektedir. Toplumsallaşma, bireylerin kamusal alanda uygun bir şekilde davranmaları ve bunun karşılığını alma üzerine kurulmuş bir süreci temsil etmektedir. Uygun davranışlar, davranış kuralları üzerinden gerçekleşmektedir.

Davranış kuralları bireyi genel olarak iki yoldan etkilemektedir: doğrudan, hangi ahlaki sınırlar içerisinde davranması gerektiğini belirleyen *yükümlülükler* olarak ve dolaylı olarak, diğerlerinin ahlaki açıdan kendisi hakkında nasıl davranmak zorunda olduğunu belirleyen *beklentiler* olarak (Goffman, 2017, s.41). Goffman bu davranış kurallarını *asli kurallar* ve *törensel kurallar* olarak iki kategoride ele almaktadır. Bu ayrımın temel sebebi, kuralların ihlalinde gerçekleşen cezalandırma biçimlerinin farklılıklarıdır. Asli kurallar, hukuk, ahlak ve etik kurallarını karşılayan, resmi merciler tarafından denetimi yapılan ve cezalandırma kararına varılan kurallardır. Törensel kurallar ise, töreler, gelenekler gibi resmi olmayan ancak toplumsallaşma için önemli bir yere sahip olan kurallara karşılık gelmektedir. Törensel kurallar, öncelikle şahsi olarak daha sonra toplumsal olarak denetlenmektedirler. Törensel kurallar nispeten, idealize edilen üst sınıf kültürü olarak tanımlanabilmektedir. Bu yüzden kamusal alanda uyulması beklenen törensel kurallar adabı muaşeret kuralları gibi incelikleri içermektedir. Goffman'ın (2018) *Toplum İçinde Davranmak* çalışmasında verdiği bir örnekte, toplum içinde yemek yeme adabına uymayan otuz yaşına yakın bir erkeğin annesi tarafından psikoloğa götürülmesi olayı anlatılmaktadır. Toplumsal denetim bu örnekte de olduğu gibi yakın çevreden başlayarak odaklanmamış etkileşimlere dek uzanan geniş bir alanı çevrelemektedir. Beklenen törensel davranışın karşılanmaması durumunda ise bireyler toplum tarafından ötekileştirilerek cezalandırılmaktadır. Goffman (2017) dışlanma pratiğine karşı, kamusal alanda itibar sahibi olmanın bireyler için ne denli önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Kamusal alanda bireylerin performansları konusunda özenli olmaları, saygınlık kazanmak veya sahip oldukları itibarı korumak istemelerinden kaynaklanmaktadır. İtibarın zedelenmesi ise bireylerde utanma duygusuna yol açmaktadır, aynı zamanda bireyler toplum tarafından

damgalanmakta ve yitirilen saygınlığın düzeyine göre toplumun dışına itilmektedirler. Bu noktada, Goffman'ın *damga* kavramı ile karşılaşmaktayız.

Damga Goffman'a göre, bir ilişki türüdür ve sabit bir nitelikte değildir, zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Damgalı, “ötekiyle” ilişkilerinde onu itibarsızlaştıran bir vasma sahip olan kişidir (Goffman, 2014, s.17). Üç tür damga tipi vardır; bedensel deformasyonlar, sapkın, katı inançlar veya ahlaksızlık, etnik, ulus damgası (Goffman, 2014, s.30). Damga türleri görünürlüklerine göre toplum içinde farklı şekillerde derecelendirilebilmektedir. Örneğin bedensel engelli bir birey ile eski bir mahkûm aynı damga statüsüne sahip değildir. Ancak her halükarda damgalı bireyler toplum içinde anormal bireyler olarak görülürler, damgalı olan bireyin kendisi için de durum böyle anlaşılmaktadır. Goffman'a göre damgasının farkında olan birey, kendini düzeltme ve normalleşme çabası eğilimine girmektedir. Damgalı bireylerin “normal” bir bireye dönüşmesi veya damgasına rağmen normal olana en yakın kimliğe sahip olması, toplum tarafından onaylanmakta ve ödüllere övgülere layık görülmektedir. Çalışmada kendilerini “normal” olarak kabul ettirebilmiş bütünleşme kahramanlarının başarı öyküleri her yanda anlatılmakta ve diğer damgalıların da aynı mücadeleleri verip normalleşmeleri teşvik edilmektedir. Damgalı bireyler, etkileşimlerinde toplumsal beklentileri karşılamadığı veya karşılayamayacağı düşünüldüğü için toplum tarafından beklenen şekilde davranılmaya aday görülmemektedirler. Yani Goffman, sıradan bir insanın gündelik hayat pratikleri ile aynı ilişki pratiklerine sahip olmadığını söylemektedir. Kamusal alanda damgalarını gizleyebilecekleri stratejiler geliştirerek kendilerine yer edinmeye çalışmaktadırlar. Aile ve yakın çevreleri dışında sahip oldukları damgaları gizlemeden, sıradan bir insana oranla, kalıtsal olsun veya olmasın, taşıdıkları damgalarının tek suçlusu olarak görülmektedirler. Bu yüzden damgalarından ötürü cezalandırılacak tek kişi kendileridir.

Sosyal düzenin içindeki “uyumsuzları” ve “anormalleri” temsil eden akıl hastaları, tarih boyunca damgalanmış bir grup olarak literatüre geçmiştir. “Delilik” olarak adlandırılan akıl hastalıkları modern tıbbın gelişmesiyle birlikte anlamsal bir değişime gitmiştir. Goffman (2018), psikiyatrların bir bireydeki psikolojik bozukluğu teşhis ederken ve bu bozukluğun hastanedeki tedavi seyrini takip ederken, genellikle hastanın davranışlarının “duruma uygun olmayan” taraflarından bahsettiklerini ifade etmektedir. Bu tür duruma uymayan yanlış davranışların “akıl hastası” olmanın önemli bir işareti

olduğunu düşünen psikiyatrlar, sapma niteliğindeki davranışları gözlemlerken bu davranışların çoğunun küçük düşürücü ve utanç verici davranışlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Goffman bu söylemleri dikkate alarak, toplumsal kuralların bireylerin itibarlarını ve toplum içinde aldıkları konumları ne şekilde etkilediğini bir ters okuma ile yeniden çalışmıştır. *Toplum İçinde Davranmak* (2018) ve *Tımarhaneler* (2015) adlı iki çalışmada bireylerin neden akıl hastası olarak görüldüklerini, hangi davranışlarının buna sebep olduğunu araştırmıştır. Burada ulaştığı sonuç, bireylerin kamusal alanda törensel kurallara uymadıkları ve toplumsal beklentileri karşılamadıkları takdirde “akıl hastası” olarak anıldıklarını şeklindedir. Asli kuralları ihlal eden bireyler, hukuksal olarak cezalandırılan, suçlu olarak tanımlanan bireylerdir; törensel kurallar ise toplum tarafından denetimi gerçekleştirilen ve ihlal edildiği takdirde toplum tarafından yargılanarak belirli cezalara tabi tutulan kurallardır. Bu kuralların ihlali ise bireylerin akıl hastası olarak damgalanmalarına değin varmaktadır. Tıpkı Foucault’nun *Deliliğin Tarihi* (2017) isimli kitabında yaptığı tarihsel araştırmalarda ortaya koyduğu gibi, toplumsal düzene uymayan bireyler deli, aylak, homoseksüel, yoksul sınıflandırmaları altında cezalandırılmaya tabi tutulmaktadır. Buradaki cezalandırma, Goffman’ın da hemfikir olduğu, *kapatma* biçiminde gerçekleşmektedir. Kapatmanın amacı toplumsal düzeni ihlal eden bireylerin ıslah edilmesi ve toplumsal davranış kurallarına uyan bireyler olarak topluma yeniden kazandırılmalarıdır.

2.4.2 Erving Goffman’ın Yaklaşımında Alay Etme

Goffman’ın terminolojisi birbiri ile bağlantılı birçok kavramdan oluşmaktadır. Her kavram birbiri ile ilişkili bir bütünlük içinde ele alınmalıdır. Onun kavramlarının her biri, bireyleri gündelik hayat pratiklerinde farkında olarak veya olmayarak geliştirdiği stratejileri tanımlamaktadır. Toplumsallaşma sürecini başarılı bir şekilde tamamlayan bireyler, kamusal alanda idealize edilmiş olan beklentileri eksiksiz şekilde karşılayabilen kişilerdir. Toplumsallaşmanın bireyler için ortak olması, toplumsal düzenin sağlanmasının başat bir yoludur. Goffman, toplumsallaşma sürecinin detaylarının yanında, toplumsallaşma sürecini başarıyla tamamlayamamış bireylerin toplum içindeki konumlarına da dikkat çekmektedir. Bu şekilde toplumda damgalayan ve damgalananlar olarak iki grubun da bakış açısını çalışmasına yansıtmıştır. Alay etme

de Goffman'ın bahsettiği damgalama stratejilerinden biri olarak tanımlanabilmektedir. Onun kuramsal çerçevesi üzerinden alay eden ve edilen bireylerin bu eylemi nasıl anlamlandırdıklarına dair çıkarımda bulunabilmekteyiz.

Goffman'ın tanımladığı performanslar, bireylerin sahip olduğu kimliklere göre kamusal alanda şekillenen rollerdir. Bu roller, bireylerin toplumsallaşma düzeylerini sınavabilmek için ayırt edici eylemler olarak görülmektedir. Bireyler için sosyalleşmek ve rol beklentilerini karşılayabilmek saygınlık kazanmak, toplumsal statüsü yüksek bir konumda yaşam sürmek için en temel yoldur. Goffman'ın bahsettiği gibi asli kuralların yanı sıra törensel kurallar bireylerin gündelik hayatlarında uymaları gereken normlardır. Goffman (2017b, s.128) normların veya kuralların bireyler üzerinde iki yolla etkili olduğu öne sürmektedir: “Kişinin, bir şeyi diğerlerini de gözeterek yapmasını gerektiren bir *yükümlülük* olarak ve ötekilerin [seyircilerin] de onu [oyuncuyu] gözeterek bazı şeyleri doğru şekilde yapacaklarını ummalarına yol açacak bir *beklenti* olarak”. Goffman, toplumsal düzeni sağlamak ve bireylerin yükümlülüklerini yerine getirdiklerini denetlemek için üç normatif denetim şeklinin varlığından bahseder: Birincisi şahsi denetimdir, kişi kendi kendisinin polisidir. Birey normları ihlal etmemek ve yükümlülüklerini gerektiği şekilde gerçekleştirmek için daima öz-denetim halindedir. İkincisi, gayri resmi toplumsal denetimdir; kişi, ihlale maruz kalan bireyler tarafından kınanıp utandırılarak haddini aştığı yönünde uyarılarak denetlenmektedir. Üçüncü ve son denetleme ise saldırganın toplumsal düzeni bozması durumunda resmi kurumlar tarafından cezalandırılmasıyla gerçekleşmektedir (2007b, s.402). Öz-denetim ve toplumsal denetim bu çalışmanın temel kavramı olan alay etme ile doğrudan örtüşmektedir. Goffman törensel kurallar tanımlamasında, kural ihlali gerçekleştiren bireylerin toplum tarafından “kınama ve utandırma” stratejileri ile uyarıldıklarını ifade etmektedir. Alay etme toplumsal denetimin bir parçasıdır, bir utandırma pratiğidir ve kişilerin mahcubiyet duymalarını amaçlamaktadır. Mahcubiyet, bir insanın o an orada olduğu hissedilen diğer kişilerin önünde verdiği izlenimle ilgilidir (2017a, s.113). Alay etme bu noktada beklenen performansın karşılanamaması halinde ortaya çıkan bir dışlama pratiği olarak düşünülebilir; birey utandırılır ve sunduğu performansı tekrarlamaması konusunda uyarılır. Beklenen performansın yükümlülüğünü yerine getirmek istese bile kişinin, kişisel vitrini ile uyumsuz bir performans sergilemesi de alay edilmeye maruz bırakılması için yeterli bir sebeptir.

Goffman'ın vitrin kavramı da performanslarla uyumsuzluğu durumunda, alay etme için önemli bir yorum olmaktadır. Kişiler, kamusal alanda sahip oldukları vitrin ve itibar sembolleri ile *odaklanmamış* bir etkileşimin içinde, daha önce tanışmamış oldukları insanlarla beden dilleri yoluyla iletişim kurmaktadır. Bireylerin beden dilleri de bu şekilde toplumsal denetime uğramaktadır. Mahcubiyet duygusu bireyler tarafından yaşanmak istemeyen bir deneyimdir, alay etme ise bireyleri doğrudan utandırmayı hedef almaktadır. Toplumsal denetimde mahcup olacakları bir performans sunmak istemeyen bireyler öncelikle kendi kendilerini denetlemektedirler. Bireyler, üst sınıf kültürü olarak tanımlanan ideal normları öğrenip, bu normlar çerçevesinde stratejiler geliştirmektedir. Goffman (2013), performansını öz denetim içinde gerçekleştiren bireylerin, performansında ideal standartlara uygun bir ifade ortaya koymak için bu standartlarla uyuşmayan eylemlerden vazgeçmek veya onları gizlemek zorunda kalacağını ifade etmektedir. Gizli tüketim bu stratejilere bir örnektir; kişi kendi evinde popüler müzikler dinlerken, dışarıda klasik müzik veya caz gibi üst sınıfların tüketim örüntülerinde daha yaygın bir şekilde karşılaşılan müzik türleri tercih etmektedir. Aynı şekilde kişi giyimine, saçlarına veya makyajına ev ortamında dikkat etmezken kamusal alanda statüsünden beklendiği gibi “kaliteli”, “markalı” kıyafetler giymek ve şık görünmek için çaba sarfetmektedir.

Bireylerin dışlanmaya maruz kalmamak için geliştirdiği stratejiler, onların damgalanma konusundaki hassasiyetlerini vurgulamaktadır. Halk ağzında “adı çıkmak” olarak sıkça kullanılan “kötü bir ün kazanmak” anlamı, damgalanma konusundaki yerleşik bakış açısına bir örnektir. Bir kişinin adının çıkması yani onun damgalanması, itibarının kolay kolay kazanılamayacağı anlamına gelmektedir. Damgalama, bireylerin bedensel engellerinden giyim kuşamlarına, cinsiyetlerine, etnisitelerine, yaşlarına ve taşıdıkları hastalıklara kadar uzanan geniş bir çerçevede gerçekleşir. Dışlanmış olan bu bireyler, “normal” bireyler ile aynı yaşam koşullarına sahip değildirler (Goffman, 2014). Fırsat eşitliği konusunda dezavantajlıdır, bu nedenle damgalanmak, yaşam mücadelesine bir sıfır geriden başlamak anlamına gelmektedir.

Damgalanma ve ötekileştirilme, her an, her yerde gerçekleşebilecek bir eylemdir. Örneğin, görünümünün oldukça ön planda olduğu bir iş ortamında çalışan bireyin, “alay edilecek” bir özensizlik veya dikkatsizlikle iş ortamında bulunması onun ötekileştirilerek, işini kaybetme riski yaratabilmektedir. Goffman'ın dikkat çektiği bir

başka durum ise damganın dinamik bir etkileşim biçimi olmasıdır. Damga, toplumun belli dönemlerinde değişebilen, kendini popüler kültür ile sürekli yenileyen bir kavramdır. Bu durumda bireylerin sürekli olarak bu güncel deneyimleri takip etmeleri beklenmektedir. Örneğin az önceki örnekte bahsedilen, özenli görünmek isteyen bir çalışanın beş yıl önceki giyim modasını takip etmesi alay edilmesi için yeterli bir bahanedir.

Alay etme ve edilme Goffman'ın kavram setleri ile doğrudan örtüşen kavramlardır. Kamusal alandaki etkileşimler ile ilgilenen Goffman için alay etme bir damgalama pratiği olarak görülebilmektedir. Alay eden kişi için, alay etmenin sebebi toplumsal düzeni bozan bireyin uyarılarak topluma yeniden kazandırılmasını sağlamakken; alay edilen için bu durum mahcup olma, utanma ve dışlanma pratiği olarak deneyimlenmektedir.

2.5 Simgesel Şiddet ve Tahakküm Aracı Olarak Alay Etme

Bu alt başlıkta, alay etmenin “şiddet” ile ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Damgalama, her ne kadar kendine özgü bir kavramsallaştırmaya sahip olsa da, onu bir şiddet biçimi olarak, daha çok da *simgesel şiddet* olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Alay edilmenin bir “maruz kalma” olarak tanımlanması onun istenmeyen bir baskı ve güçle karşılaşılması durumu olduğunu göstermektedir. Bir şiddet biçimi olarak ise en yakın Bourdieu'nün simgesel şiddet tanımıyla örtüşmektedir. Simgesel şiddet, fiziksel şiddet içermeyen bir biçime sahiptir; alay etme de fiziksel şiddet olmaksızın gerçekleşen bir şiddet formudur. Bourdieu'nün tanımladığı simgesel şiddet ifadesinde olduğu gibi, alay etmede de failer uğradıkları şiddetin farkında değildirler. Her ne kadar bir farkındalıkla gerçekleşiyor olmasa bile, alay edilen aktörler, yaşadıkları olayın ardından kendilerine “çeki düzen vererek” otoriteye boyun eğmektedirler. Simgesel şiddetin bireyler üzerinde kurduğu güç ve otorite alay etme gibi edimlerle gündelik hayatın içinde kendine yer edinebilmektedir. Bu alt bölümde yapılan tartışmada da, alay etmenin bir simgesel şiddet olarak karşımıza çıkma biçimi ele alınacaktır.

2.5.1 Pierre Bourdieu'nün Temel Kavramları ve Alay Etme ile İlişkisi

Pierre Bourdieu, kırk yılı aşan bilimsel üretim sürecinin ardından bıraktığı kırka

yakın kitap ve dört yüze yakın makalesi ile sosyal bilimin vazgeçilmez düşünürlerinden olmuştur. (Çeğin, Göker ve Arlı, 2014). Bourdieu'nün yapı-fail ikiliği konusundaki uzlaşımçı bakış açısı, yürüttüğü araştırmaların arka planında her daim var olmuştur. Çalışmalarında alan araştırmasına oldukça önem vermiş, teoriziz alan araştırmasının, alan araştırmasız da teorisinin var olamayacağını söyleyerek sosyolojinin yöntemine dair bakış açısını ortaya koymuştur. Bourdieu için sosyolojinin görevi, toplumsal evreni oluşturan, en derine gömülü, çeşitli toplumsal yapıların açığa çıkarılması ve bu yapıların yeniden üretimini ya da dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaların ortaya konulmasıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2014). Bourdieu, Goffman'ın kuramsal yaklaşımı ile birbirini tamamlayan bir bakış açısına sahiptir. Goffman çalışmalarını daha mikro düzeyde gerçekleştirirken, Bourdieu onu makro boyuta taşımıştır. Goffman gibi Bourdieu de modern toplumlardaki beden olgusu ile ilgilenmiş ve onun toplum içindeki görünürlüğünü simgeler üzerinden anlamlandırmaya çalışmıştır. *Ayrım* (1979/2017) kitabında yapmış olduğu araştırma, bedenin tüketim nesneleri üzerinden ne şekilde yeniden üretildiğini ve bu tüketimin toplumsal sınıfları nasıl inşa ettiğini ve görünür kıldığını ortaya koymaktadır. Tüketimler üzerinden inşa edilen toplumsal sınıflar arası hiyerarşi ise *simgesel şiddet* yoluyla kendini yeniden üretmektedir. Bourdieu'nün geliştirmiş olduğu teoriyi anlamak, literatüre kazandırmış olduğu zengin kavram setini bilmekle mümkündür.

Bourdieu, bireylerin toplum içinde belli eğilimlerle gündelik hayatlarını sürdürdüğünü ifade eder, bu eğilimler *habitus*lardır. Habitus, ne tam olarak bireyseldir ne de davranışların tek başına belirleyicisidir; eyleyicilerin içinde işleyen yaptırımcı bir mekanizmadır (Bourdieu ve Wacquant, 2014). Bourdieu (2014, s.110), habitus kavramını tanımlarken, eylemi eyleyicisiz mekanik bir tepki olarak tanımlamaktan ve eylemi bilinçli bir niyetin kararlı bir şekilde yerine getirilmesi, bilincin özgür bir projesi olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bourdieu (2014, s.116) için habitus, toplumsallaşmış bir öznelliktir. Dış yapıların içselleştirilmesinin ürünü olan habitus, faillerin çeşitli durumlarla başa çıkmalarını sağlayan stratejilerdir. Bu stratejiler *alanın* kurallarına göre belirlenmektedir. Bourdieu, alan kavramı ile oyun arasında bir benzerlik kurmuştur; ancak alan, oyundan farklı olarak bilinçli bir yaratımın ürünü değildir, kodlanmamış düzenliliklere uymaktadır. Oyunda, oyuncular arasında bir rekabet söz konusudur ve bu rekabetin belirleyicisi *sermayeler*dir. Oyunun

oynanmaya değer bulunması, yani oyunun kişilerin çıkarları ile örtüşmesi (*illusio*) gerekmektedir. Bunun yanı sıra oyuncular, oyuna ve bahislerine inandıkları (*doxa*) ölçüde oyuna katılırlar (Bourdieu, 2014). Farklı alanlar farklı sermayeleri gerektirmekte ve oyuncular oyuna farklı sermaye tipleri (*ekonomik, kültürel, toplumsal, simgesel*) ile yatırım yapılabilmektedir Alan, oyunun oynandığı toplumsal mekan olarak düşünülebilir. Eyleyenler, sahip oldukları sermayeler çerçevesinde bir habitus ortaya koyarlar ve alana bu habituslar ile dahil olurlar.

Marx, toplumsal sınıfların oluşumunda ekonomik sermayeyi temel almıştır. Bourdieu ise sermaye türlerini geliştirerek, ekonomik sermayenin dışında toplumsal sınıfları düzenleyen üç sermaye biçimi daha tanımlamıştır. Sermaye, alandaki bireylerin ilişkilerini düzenleyen temel bir mekanizmadır. Farklı sermaye türleri farklı alanların kapısını açmaktadır ve bireylerin toplum içinde sahip oldukları habitus eğilimini belirlemektedir. Kültürel sermaye, Bourdieu'nün en çok üzerinde durduğu sermaye türlerinden biridir; en temelde bireylerin eğitim yoluyla öğrendikleri bilgileri, davranış kurallarını ve toplumsal normları içermektedir. Sosyal sermaye ise, bireylerin ilişkiler ağına, karşılıklı tanıma ve tanınmalara karşılık gelmektedir. Simgesel sermaye, Bourdieu'nün anlaşılması en zor kavramsallaştırmalarından biridir. Simgesel sermaye; her sermayenin içerisinde görülebilecek, sahip olunan simgesel değerler bütünüdür (Özsöz, 2007). Simgesel sermaye, diğer sermaye türlerinden bağımsız değildir, algı kategorilerine bağlı olarak var olmaktadır.

Eyleyenlerin sahip oldukları sermayeler, beğenilerini farklılaştırmaktadır; bu noktada beğeni üzerinden gerçekleştirilen tercihler ve tüketimler simgesel değerleri nedeniyle toplum içinde bazen benzerlik sembolü, bazen de damga taşıyıcısı olmaktadır. Estetik konumlamalar sınıfsal konumlamalara işaret etmektedir (Bourdieu, 2017, s.93). Sermaye ve habitus birbiri ile ilintili kavramlardır, habitus eğilimleri bireylerin beğenilerini belirlemektedir. Bourdieu'nün yaklaşımında bu eğilimlerin ve beğenilerin taşıyıcısı olarak “bedenin” yeri oldukça önemlidir. Onun için herhangi bir seçkinlik arayışının başlangıç noktası, kişinin kendi bedenidir (Işık, 1998). Bireylerin besin ve giyim tercihleri, ilgilendikleri spor dalları veya estetik beğeni yargıları sahip oldukları sosyal sınıfı simgelemektedir. Bourdieu'nün *Ayrım*'da yaptığı araştırma Elias'ın *Uygarlık Süreci* çalışmasının bir uzantısı olarak görülebilir. İki çalışmada da toplumsal sınıfların davranış örüntüleri ve beğeni yargıları ile ne şekilde görünürlük kazandığına

ve bu görünürlüğün yarattığı sınıfsal ayrıma dikkat çekilmektedir. Bourdieu, bedensel pratiklerle görünür hale gelen toplumsal sınıfların, dışlanma ve ayrıma ne şekilde maruz kaldıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (Shilling, 2003).

Meşrulaştırılmış toplumsal düzen, Bourdieu'nün yaklaşımında üst sınıf habitusuna karşılık gelmektedir. *Yeniden Üretim* (1964/2015) çalışmasında, okuldaki öğretim sisteminde öğrencilere üst sınıf kültürünün zorunlu tutulmasının, alt sınıf habitusundan gelen öğrenciler için dezavantaj oluşturduğunu ifade etmiştir. Eğitim müfredatı üzerinden elde ettiği bulgularda, eğitim sisteminin üst sınıflar için bir iktidar aracı olduğunu ve sınıfsal yeniden üretimi sağlayarak üst sınıfların konumunu pekiştirdiğini ortaya koymuştur. Meşrulaştırılmış toplumsal düzen simgesel şiddet aracılığıyla zor kullanılarak ayakta tutulmaktadır, bu durum ise toplumsal yeniden üretim olarak tanımlanmaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016). Simgesel şiddet Bourdieu'nün tanımı ile “eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet” biçimidir (Bourdieu ve Wacquant, 2014). Simgesel şiddet, maruz kalan eyleyiciler tarafından hissedilemeyen, olağan olarak kabul edilmiş, sembolik kanallar yoluyla uygulanan bir şiddet biçimidir (Bourdieu, 2016). Konuşma veya eyleme biçimi, hayat tarzı, bedensel görünüm gibi keyfi sembolleri ideolojik aygıtlar yoluyla bireylere kabul ettirmektedir. Eyleyenler, şiddete maruz kaldıklarının farkında değildirler, onlar için sunulan bu semboller vazgeçilemez ve sorgulanamaz gerçekliklerdir. Simgesel şiddet Freud'un ifade ettiği “medenileşmiş şiddet” biçimi olarak tanımlanabilir, alay etme de bu şiddet türüne bir örnek oluşturur. Simgesel şiddet, hakim sınıf için kültürel bir tahakküm aracıdır. Gelişen teknoloji ile hayatımıza giren yeni medya araçları bu tahakküme aracılık eden, simgesel şiddetin önemli dinamiklerindendir. Hakim sınıfın kendi lehlerine kamuoyu oluşturmalarında son derece başat olan bu kanallar, hem toplumsal gözetimi hem de yeniden üretimi sağlamaktadır. Kültürel tahakküme karşı korunmanın yolu ise yine aynı kültürün parçası olan silahları kuşanmaktan geçmektedir; bunlar basitleştirilmiş bir dilden kurtulmak, güçlü bir retoriğe sahip olmak, eğitim almak gibi sermaye unsurlarıdır (Bourdieu, 2016, s.17). Aynı kaynaklar için mücadele eden sınıflar, alanın gerekliliklerini sağlayamadıkları durumda yeni stratejiler geliştirecektir. Dilsel beceriyi geliştirmek veya iyi bir eğitim alma mücadelesi vermekten daha kolay bir yol olan tüketim stratejileri, alt sınıfın, üst sınıfların tüketim alışkanlıklarını taklit ederek aynı sınıfsal düzlemde olmaya çalışmalarına karşılık gelmektedir. Toplumsal statünün failin

bedeninde simgeler aracılığıyla somutlaşması, kişiyi görünür olan eylemlerinde üst sınıfları taklit etmeye sevk etmiştir. Bu strateji ile alt sınıfa mensup bireyler daha prestijli bir statü imajı yansıtacak ve simgesel şiddete maruz kalmaktan kendilerini koruyacaklardır. Aksi halde bireyler, maruz kalacakları şiddetin ve dışlanmanın farkındadırlar. Eyleyenler simgesel şiddeti ayırt edemiyor olsalar da, onun dışlayıcı bir pratik olduğunu sosyalleşme sürecinde öğrenmektedirler. Çözüm yolu olarak ise dışlanmalarına sebep olan pratiği idealize edilen eylemle değiştirmekte bulmaktadırlar. Örneğin, idealize edilenden fazla kiloya sahip olan bir birey gündelik hayatında alay edilmeye maruz kalabilmektedir ve bu durumun bir şiddet eylemi olduğunun farkındadır. Bu olayda kişi, problemin alay edenlerde değil kendi kilosunda olduğunu düşünürse, simgesel şiddetin iktidarını kabul etmiş olacaktır. Dalga geçilen kişi kilolarını bir sorun olarak görüp zayıflamaya karar verirse de yeniden üretim sağlanmış olacaktır.

Bourdieu, çok yönlü bir bakış açısı ile sosyolojinin birçok alanıyla ilgilenmiş bir sosyologdur. Toplumu anlamak için geliştirmiş olduğu kavram setleri ve yapmış olduğu alan çalışmaları ile bu araştırmaya da zengin bir kaynak sunmaktadır. Modern toplumlarda yaşam koşullarının iyileşmesi, nispeten fırsat eşitliğini sağlamıştır. Köy veya kasaba gibi küçük yerleşimlerde yaşayan, farklı etnik kimliğe sahip olan veya herhangi bir damgası bulunan bireyler üst sınıfların eriştiği eğitim ve iş olanaklarına erişebilmektedir. Soyluluğun aktarılabilen bir statü oluşu artık modern toplumlarda geçerli bir durum değildir. Oyun için gerekli olan sermayeleri edinmemiş olan bir birey, ailesinin sahip olduğu soylu statüden aynı oranda yararlanamamaktadır. Sermayenin yalnızca bireysel olarak edinilebildiği ve dezavantajlı olarak tanımlayabileceğimiz grupların da sermayelere erişebildiği bu toplum yapısında sınıfsal tabakalaşmanın keskinliğini köreltmıştır. Bourdieu, bahsedilen modern toplumlarda sınıfsal ayrımın, bedenin taşıyıcısı olduğu beğeni ve tüketim pratikleri ile gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Tıpkı Elias'ın yemek yeme ve bedensel temizlik biçimi gibi davranış kalıplarını sınıfsal statünün göstergesi olarak analiz etmesi gibi, Bourdieu de beğeniler üzerinden sınıfsal ayrımın ne şekilde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Beğenilerin taşıdığı simgesel göstergelerin belirli sınıfları temsil etmeleri, bireylerin toplum içinde sınıfsal konumlarına göre gruplaşmalarını kolaylaştırmıştır. Farklı habitusların bir araya geldiği alanlarda, simgesel şiddet tarafların kullandığı bir ayrıştırma

mekanizmasına dönüşmektedir. Bu çalışmanın temel kavramı olan alay etme, burada simgesel şiddetin bir biçimi olarak düşünülmelidir. Alay edilen kişinin eylemleri konusunda kendini değiştirmeye yönelmesi ise sınıfsal tahakkümün kabulüne ve idealize edilen kültürün yeniden üretimine fırsat tanımaktadır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, gündelik hayatın içinde sıradanlaşmış bir eylem olarak görülen alay etmenin farklı bağlamlarda değişen algılanma biçimlerini anlamaya amaçlamaktadır. Neuman (2014) nitel araştırmaları “toplumsal yaşamın akışında ortaya çıkan olayların ayrıntılı incelemeleri” olarak tanımlamakta ve nitel araştırmalar için genel olarak yorumsamacı bir yaklaşımın benimsendiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada da, toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan alay etme olgusu nitel bir yöntemle ve yorumsamacı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yorumlayıcı araştırmalar, bireylerin gündelik hayatta gözlemlenebilen her eylemini değil, yalnızca toplumsal olanlarını incelemektedir; toplumsal eylem ise, insanların öznel anlam yüklediği, bir amacı ya da niyeti olan eylem olarak tanımlanmaktadır (Neuman, 2014, s.132). Bir amacının olmasının yanı sıra, eylemler öteki insanların etkinliklerine yöneltilmiş olmalıdır. Bu açıklamalar üzerinden de bakıldığı zaman alay etmenin toplumsal bir eylem olarak tanımlanmasının önemi anlaşılacaktır. Alay etme, bireyler özelinde farklı biçimlerde deneyimlenen ve anlamlandırılan bir edimdir. Neuman’a (2014) göre insan eyleminin çok az içkin anlamı vardır, ama eylemi toplumsal olarak önemli bir işaret olarak yorumlamalarına izin veren ortak anlam sistemleri bulunmaktadır. Bu ortak anlam sistemleri, alay etme ve edilme deneyimlerini kültürel olarak bireylerde ortak bir çağrışım yaratmasına olanak tanımaktadır. Fenomenolojik yaklaşım için her birey kendi dünyasını kurmaktadır ancak bu inşayı başkalarının kendine sunmuş olduğu “hazır bloklarla ve yöntemlerle” gerçekleştirmektedir (Schütz, 2018). Fenomenolojik yaklaşım bu durumu *özneler-arasılık* kavramı ile tanımlamaktadır. Özneler-arası yaşam, gündelik hayat dünyasının kişisel bir dünya olmadığı, soydaşlarla beraber paylaşıp, deneyimlenen ortak kodlara sahip bir dünyanın varlığını ifade etmektedir (Schütz, 2018, s.186). Bu dünyada fenomenlerin anlamı ortaklaşa bir biçimde inşa edilmekte ve her fenomen bu ortak kodların içinde anlam bulmaktadır. Alay etme de her farklı bağlam için kendi anlam dünyasını oluşturmakta ve belirli düşünsel kodlara sahip özneler arasında anlam bulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada fenomenolojik yaklaşım alay etme olgusunu araştırmak için elverişli bir perspektif sunmaktadır

Araştırmada fenomenin bu ortak anlamlarının deneyimler üzerinden açığa çıkarılması için mülakat tekniği kullanılması uygun görülmüştür. Alay etme ve edilmeyi anlamak kişilerin anlam dünyalarına nüfuz etmeyi gerektiren bir gündelik hayat deneyimi olduğundan yarı yapılandırılmış mülakat bu çalışma için elverişli bir tekniktir. Bu teknik sayesinde kişilerin gündelik hayatında alay etme ve edilme deneyimleri detaylı şekilde öğrenilebilmiş aynı zamanda alay edilmeye ilişkin yorumları ve tanımlamalarına ulaşılabilmiştir. Çoktan seçmeli bir anket formu uygulamak, araştırmacıya bu imkanları sağlamaktan yoksun bırakacaktır.

Çalışma, alay etmeyi bir toplumsal fenomen olarak ele almış, seçilmiş olan örneklem ile bu fenomenin farklı sosyal bağlamlardaki anlamlandırma biçimlerine odaklanmıştır. Bu yüzden her tekil katılımcının deneyimi araştırma için değerlidir. Araştırmanın temelinde, fenomeni deneyimleyen bireylerin deneyimlerinden, bu fenomene atfettikleri anlamları açığa çıkarmak yer almaktadır. Literatürde doğrudan alay etmeye dair saha araştırmasının olmaması nedeniyle çalışma hem *keşfedici*, hem de *tanımlayıcı* bir araştırma olarak değerlendirilebilir (Neuman, 2014).

Sosyal bilim araştırmalarında Sayer (2017) çok çeşitli yöntem ve tekniklere rastlasak da temelde iki tür araştırma yapma biçimi olduğunu ifade eder. Bunlar *yaygın* ve *yoğun* araştırmalardır. Yaygın genellikle pozitivist nicel yönelimli araştırmalara tekabül etmektedir. Bu araştırmalarda araştırmacı örneklemi seçerken daha geniş bir nüfusu temsil etmesi adına bir titizlik sergiler. Çünkü bu örneklemde elde edilen bulguların evreni temsil etmesini, yani evrene genellenebilmesini ummaktadır. Yoğun araştırma da ise, büyük ölçüde üyeleri benzer ya da farklı olabilen ama fiilen birbirleriyle yapısal ya da nedensel bağlantı kuran gruplara odaklanmaktadır (Sayer, 2017, s.300). Daha açık ifade edecek olursak, yaygın araştırmalarda örneklemin temsiliyet değeri, tümevarımsal genellemeler yapabilmek adına önemlidir. Ancak yoğun araştırmalar örneklemin bir grubun temsilcisi olmasından çok, ortak deneyimlere sahip olması ile ilgilenmektedir. Yaygın araştırma niceliğe önem verirken, yoğun araştırma az örneklem ile derinlemesine ve örnekleme ilişkin detaylı bilgi elde etmeyi öncelemektedir. Yoğun araştırmada saha öncesinde örneklemini sınırlamak temsiliyet değerinden ziyade araştırmacının amaçlarına bağlıdır, çünkü bu araştırma aynı zamanda keşfedici bir özelliğe sahiptir. Sayer (2017), yoğun araştırmanın saha öncesi kısıtlamalara karşı eleştirel olduğunu ifade etmektedir, yoğun araştırmayı olay veya süreçlerin bir parçası

olan nedensel grupların sınırsızca bir resmini oluşturmak olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmada da araştırma belli bir grup için sınırlandırılmamış; alay etmeyi ve edilmeyi deneyimlemiş olan, farklı kimliklere sahip katılımcılarla örneklem oluşturulmuştur. Alay edilme, hemen hemen her insanın hayatının bir döneminde yaşamış veya tanık olmuş olduğu bir eylemdir. Araştırma örneklemini seçilirken öncelikle bu varsayım göz önünde bulundurulmuştur. İkinci olarak ise, amaca yönelik örnekleme tercih edilmiştir. Bireylerin sahip oldukları “farklılıkları” gözetilerek katılımcılar seçilmiş ve görüşmeler yapılmıştır. Bu nedenle çalışmada çeşitliliği dikkate alan, amaca yönelik örneklem seçimi kullanımları uygun görülmüştür. Bu örneklem seçimindeki amaç, alay etmenin farklı cinsiyet, yaş, etnisite, eğitim, sermaye düzeyleri (ekonomik, kültürel, sosyal) gibi değişkenlere sahip bireyler üzerinden, farklı tanımlamalarını açığa çıkarmaktadır.

Araştırmada kullanan yarı yapılandırılmış mülakat formu (Bkz. Ek 1) demografik bilgilerle beraber 63 sorudan oluşmaktadır. Sorular bireylerin hem alay edilme deneyimlerini hem de kendi alay etme pratiklerini nasıl anlamlandırdıklarını ve bunun farklı bağlamlarda nasıl değiştiğini anlamayı amaçlamıştır. Sorularda daha çok katılımcıların deneyimlerine odaklanılmış, hatırlama kolaylığı olması adına sorularda okul, iş, aile ve arkadaş ortamı gibi farklı zaman ve mekanlar özelinde tekrar edilmiştir. Çalışmanın diğer sorularında ise alay edilmeye yönelik kısa senaryoların bulunduğu sorular sorulmuştur. Bu sorulardaki amaç katılımcının sürekli tanımlar yaparak görüşme esnasında sıkılmasını önlemek ve alay edilmeye dair hatıralarını tazelemektir. Soruların hazırlanmasında çalışmada yer verilmiş olan sosyolojik kavramlar da göz önünde bulundurulmuştur. Doyum noktasına ulaşana kadar yapılan görüşmeler 21 katılımcı ile tamamlanmıştır. Katılımcıların evlerinde veya kafe ortamında olmak üzere iki farklı mekan tercihiyle görüşmeler yürütülmüştür. Görüşmelerin birebir olması tercih edilmiş ancak üç farklı aile ile kendi içinde gruplar şeklinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu grup görüşmeleri tartışmaların verimini artırmış ve sohbet esnasında daha detaylı bulgular elde edilmesini sağlamıştır. Ankara dışındaki illerde yaşayan iki katılımcı ile ise Skype görüşmesi yapılmıştır. Katılımcıların seçiminde çeşitliliğin sağlanması adına farklı cinsiyet, yaş grubu, etnik köken, mezhep veya inanç, farklı ekonomik gelir ve eğitim düzeyi değişkenleri gözetilmiştir. Katılımcılar ile görüşme randevuları büyük oranda ortak tanıdıklar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Tanıdık vasıtasıyla gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların soruları yanıtlama konusunda daha istekli olduğu ve kendilerini çok daha rahat ifade ettiği gözlenmiştir. Etik nedenlerden dolayı yalnızca 18 yaşın üzerinde olan bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında bireylerin imzası veya herhangi bir iletişim bilgisi alınmamış; çalışmanın hemen başında ses kaydı yapabilmek için katılımcılardan onay alınarak görüşme kayıt edilmiştir. Ses kaydedilmesi konusunda hiçbir katılımcı olumsuz geri dönüşte bulunmamıştır. Katılımcıların gizliliklerinin korunması adına çalışmada katılımcılar için takma isim kullanılmıştır. Görüşmeler ortalama olarak bir buçuk saat sürmüştür. Görüşme öncesi ve görüşme sonrası yapılan sohbetlerle beraber katılımcılarla asgari olarak üç saat beraber vakit geçirilmiştir. Her görüşmenin analiz öncesinde transkripsiyonu yapılmış ve analiz için en az iki defa okunmuştur.

Çalışmadaki temel temaları oluşturmada katılımcıların ifadeleri esas alınmıştır ve katılımcıların ifadelerinden üretilen temalar teorik çerçeve ile büyük ölçüde örtüşmüştür. Örneğin katılımcıların bir kısmının sözleri damga temasını, bir kısmının sözleri ise sembolik şiddet temasını oluşturmuştur. Bu nedenle var olan teorik çerçeveler üzerinden bulgular tartışılmıştır.

Araştırma verilerinden elde edilen örüntüler katılımcıların alay etmeyi deneyimleme biçimlerinden hareketle açığa çıkarılmıştır. Bu örüntüler ortaya konduktan sonra veriler betimsel analiz yoluyla yorumlanmıştır (Kümbetoğlu, 2017). Niteliksel bir analizin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan parçaları bölme işleminde çalışma için önemli olduğu düşünülen bazı kavramlar üzerinden kodlar elde edilmiştir. Belirtilen kodlama, verilerde sıklıkla tekrar eden ifadeler yardımıyla tanımlanmıştır, ardından elde edilen nitel veriler belirlenen kodlara göre kategorilendirilmiştir. Bulgularda elde edilen bu kodlar sırasıyla: toplumsal denetleme mekanizması olarak alay etme, simgesel şiddet biçimi olarak alay etme ve damgalama pratiği olarak alay etmedir.

Yapılan mülakatlarda sıklıkla karşılaşılan problem alay edilme deneyiminin bireyler için duygusal, özel bir anlam taşıyor olmasından kaynaklı çekinme ve utanma yaşamış olmalarıdır. Alay edilme deneyimi bireyler için bir utanma duygusu yaratmaktadır ve onlar için utanç duydukları bir anlarını anlatmaları başta oldukça zor olmuştur. Kadın katılımcılar bu tarz özel bilgileri paylaşmakta daha rahat olurken, karşı cinsten bir katılımcı ile görüşmeyi gerçekleştirmiş olan erkek katılımcılar için durum biraz daha

farklı olmuştur. Özellikle cinsiyete dayalı sorular erkek katılımcılar tarafından genellikle yüzeysel cevaplandırılmıştır. Ancak bu zorluğun üstesinden gelmek adına katılımcılarla sohbet havasında bir görüşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ev ortamında gerçekleştirilen mülakatlarda sohbet ortamı çok daha rahat sağlanmış, cafe ortamında bu rahatlığın sağlanabilmesi için ise mülakatlar katılımcıların sık gittikleri kafelerde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sohbetle beraber araştırmacıya karşı daha fazla güven duyan katılımcılar, başlarda daha yüzeysel yanıtlar verdikleri sorulara ilave yanıtlar vermişlerdir.

Çalışmada yanıt almak konusunda en zorlanılan sorular ise “alay etme” pratiklerini anlamaya dayalı sorular olmuştur. Katılımcılar en başta verdikleri yanıtlarda başkaları ile alay ettiklerini kabul etmek istememişler, kendi yaptıkları eylemleri alay etme olarak adlandırmamışlardır. Ancak mülakatın ilerlemesi ile birlikte bu konu hakkındaki sorulara daha fazla yanıt vermiş ve gerçekleştirdikleri bazı eylemlerin alay etme olarak görülebileceğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın takip edilmesini kolaylaştırmak adına katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı bir tablo hazırlanmıştır. Tablo 1’de katılımcının temel sosyodemografik bilgileri hakkında temel ifadelere yer verilmiştir.

Tablo 1
Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Aylık Gelir	Etnisite	Dini İnancı	Siyasi Görüş	Çalışma Durumu
Didem	K	27	Önlisans ve Açıköğretim	Bekar	6000	Türk	Alevi Müslüman	Sosyalist	Dış ilişkiler uzmanı (özel sektör)
Taha	E	25	Yüksek Lisans	Bekar	6000-7000	Türk	Ateist	Liberal	Öğrenci
Serhat	E	30	Lise	Bekar	3000-3500	Kürt	Ateist /Materyalist	Sosyalist	Barmen
Necdet	E	65	Lisans	Evli (2çocuk)	12.000	Türk	Sünni Müslüman	Sol	Emekli emniyet genel müdürü
Kazım	E	86	İlkokul	Evli (3çocuk)	10.000	Ermeni	Hıristiyan	Sol	Emekli inşaat ustası
Esra	K	22	Ön lisans	Bekar	2.500	Türk	Sünni Müslüman	Apolitik	Öğrenci
Şafak	E	24	Lise	Evli (1çocuk)	2.000	Türk	Sünni Müslüman	Sol	Matbaa işçisi
Mine	K	22	Lise	Evli (1çocuk)	2.000	Kürt	Sünni Müslüman	Sol	Ev kadını
Elif	K	32	Yüksekokul	Evli (2çocuk)	6.500	Türk	Sünni Müslüman	Apolitik	Kur'an kursu hocası

Kevser	K	52	İlkokul	Evli (2Çocuk)	3.000	Laz	Sünni Müslüman	Muhafazakâr	Ev kadını
Mahmoud	E	30	Yüksek Lisans	Bekar	2.000	İranlı	Ateist	Sol	Çevirmen (Dergi)
Marilena	K	26	Yüksek Lisans	Bekar	1.000	Moldovalı	Ortodoks Hristiyan	Demokrat	Öğrenci
Mehtap	K	25	Lisans	Bekar	4.700	Türk	Sünni Müslüman	Sol	Öğretmen (Devlet)
Selahattin	E	55	İlkokul	Evli	2.000	Türk	Sünni Müslüman	Muhafazakâr	Emekli sanayi işçisi
Fusun	K	52	Lisans	Evli	4.000	Türk	Sünni Müslüman	Sol	Emekli öğretmen
Alper	E	18	Lise	Bekar	4.000	Türk	Deist	Sol	Öğrenci
Melahat	K	77	İlkokul	Dul	8.000	Türk	Sünni Müslüman	Muhafazakâr	Emekli tarım işçisi
Ekrem	E	50	İlkokul	Evli	4.800	Türk	Sünni Müs.	Muhafazakâr	Kuruyemiş dağıtımıcısı
Osman	E	35	Lisans	Bekar	2.000	Kürt	İnanç yok	Yapıbozumcu	İşportacı
Amine	K	53	İlkokul	Dul	2.500	Türk	Sünni Müs.	Muhafazakâr	Ev kadını
Gizem	K	21	Lisans Öğrencisi	Bekar	2.500	Türk	Sünni Müs.	Muhafazakâr	Öğrenci

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümde elde edilen bulgular tartışılacaktır. Veri analizi, verilerin anlamının dışarıya aktarılma sürecidir (Merriam, 2015). Bu araştırma için de verilerin analizi; alay etme ve edilme hakkında katılımcıların deneyimlerini, tanımlarını ve edimi anlamlandırma biçimleri sosyolojik kavramlar ve kuramlar yardımıyla tartışılmıştır. Bulgular temelde üç başlık altında tartışılacaktır, bu başlıklar alay etmenin elde edilen başlıca tanımlarına göre belirlenmiştir. Bu tanımlar:

(i) toplumsal denetleme mekanizması olarak alay etme

(ii) simgesel şiddet biçimi olarak alay etme

(iii) damgalama pratiği olarak alay etmedir.

Bulgular için belirlenmiş olan başlıklandırmalarda, çalışmada yer verilmiş olan teorik çerçeve göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda bu ayrımı belirleyen şey alay etmenin farklı niyetler içeriyor olmasıdır. Bireylerin içindeki bulundukları toplumsal bağlamlara göre alay etmenin anlamı ve niyeti farklılık göstermektedir. Bu kavramlar her ne kadar birbirinden farklı başlıklandırılmış ve ayrı ayrı tanımlanmış olsa da, araştırmanın konusu olan “alay etme” söz konusu olduğunda birbirleri ile ilişkili biçimde düşünülmelidir. Bu yüzden temaların birbirlerinden bağımsız olmadıkları sıklıkla hatırlanmalıdır. Örneğin, elde edilen bulgular alay etmenin bir sembolik şiddet olarak algılandığını ve bu şiddete maruz kalmanın bireyler için aşağılayıcı bir durum olduğunu, yani hiyerarşik bir ilişki yarattığını ortaya koymuştur. Yine bir diğer örnek ise, fiziksel görünüme bağlı olarak ortaya çıkan alay edilmelerin, hem bir damgalama anlamı taşıdığı hem de toplumsal olarak normal kabul edilen idealize bedenlere uymayan bireylere karşı bir uyarı mekanizması olarak algılandığı tespit edilmiştir. Bu gibi örnekler çalışmada yer verilen kavramların birbirleri ile ilişkilerinin karmaşıklığını ve çok katmanlılığını göstermiştir. Dolayısıyla bu ayrım, gerçek bir ayrım olmaktan ziyade anlama kolaylığı açısından oluşturulmuş analitik bir ayrımdır.

Görüşmeler esnasında katılımcılar deneyimlerini uzun ve birbirleri ile bağlantılı farklı örnekler vererek anlatmıştır. Çalışma için bireylerin alay edilmeyi nasıl anlamlandırdıkları kadar neden o şekilde anlamlandırdıkları da önemlidir. Bu nedenle

katılımcıların ifadeleri olabildiğince kısaltılmadan tüm detayları ile verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu şekilde bulgulardan sezgisel anlamlar çıkarılması önlenmiş, birincil ağızdan deneyimler değerlendirilmiştir.

4.1 Toplumsal Denetleme ve Dönüştürme Mekanizması Olarak Alay Etme

Yazılı olmayan, ancak gündelik ilişkilerimizde kimi zaman yazılı kurallardan daha belirleyici olabilen, Goffman'ın tanımı ile törensel kurallar, sahne önündeki rollerimizi bize öğretmektedir. Toplumsal denetleme mekanizması, toplumsal düzeni kontrol eden işlevsel bir mekanizma olarak tanımlanmıştır. Denetlemeye tabi olan kültürel normlar zaman içerisinde biçim değiştirmiş, uygarlaşma ve modernleşme kavramları da bu değişen biçimlerin uzun süreli etkin temaları olarak görülmüştür.

Alay etme, toplumsal bir cezalandırma aracıdır Bergson'un (2015) ifadesi ile kişinin "hizaya getirilmesi"nin bir aracıdır. Günümüzde toplumsal normların temelinde uygarlaşma ve modernleşme kavramları sıklıkla yer almasıyla birlikte alay etme, beklenen uygarlık kodlarına uymayan bireylere karşı bir uyarı/denetleme anlamı taşımaktadır. Bulguların bu alt başlığında ise katılımcıların söylemlerinde yer alan alay etme tanımlarının, toplumsal bir denetleme aracı olarak görülme biçimi tartışılacaktır.

4.1.2 Uygarlık ve Modernlik Denetimi Olarak Alay Etme

Uygarlaşma en basit tanımı ile "incelme, kibarlaşma" olarak anlaşılmalıdır. Sıklıkla kamusal alanın içinde olma zorunluluğumuz yemek yeme, yürüme, oturma gibi en sıradan eylemlerimiz üzerinde kendimizi denetlememizi gerektirmektedir. Bu öz-denetim esnasında bireyler toplumsal davranış biçimlerini gözeterek kendi davranışlarını şekillendirmektedirler. İlginç olan durum yazılı herhangi bir kuralın olmamasına rağmen bireyler arasında gözle görülmez, sözle ifade edilmez kuralların son derece etkili bir denetleme mekanizmasına dönüşmüş olmasıdır. Le Breton (2018) davranışların bilinen bu anlamlarını "dile getirilmeden dile getirilmiş" simgeler olarak tanımlamaktadır. Uygarlaşma da bu noktada üzerinde uzlaşmış belli davranış kalıplarına sahiptir. Bu davranışların dışında kalan bireyler ise toplumsal ilişkilerinde alay edilmeye ve dışlanmaya maruz kalmaktadır.

Uygarlaşma sürecinin mekânı kenttir, bu nedenle kentli olmamak başlı başına uygar

olmanın zıddı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, toplumda kimi zaman bir hakaret olarak kullanılan “köylü” ifadesi, temelinde uygarlık ve modernleşme kalıplarını taşıyan bir alay etme biçimidir. Köylü, modern kentli birey için medeniliğin ve içinde bulunulan zamanın dışında kalmış bireyleri temsil etmektedir. Köylülük denildiği zaman; dil kullanımı ve telaffuz konusunda beklentiyi karşılayamayan, giyim konusunda modern örüntülere uymayan ve kültürel sermaye bakımından yoksun, “cahil” olarak sınıflandırılan bir stereotip ile karşılaşmaktayız. Katılımcılardan Mehtap (25) alay edilen bireyleri doğrudan bu tanıma yapılmış olan “köylü” kategorisi içinde yer alan bireyler üzerinden ele almıştır:

İı, alay edilenler sanki şey, çağ olarak geride kalmış insanlardan hani bu modernizme çok ayak uyduramayanlar işte kırsal kesimde yaşayanlar, benim ilk aklıma gelen budur.

Yine yakın bir tanımla Amine (53) alay edilen bireyleri kırsal alanda yaşayan bireylerin sosyal temsilleri üzerinden yapmıştır:

Yani kişilerin dış görünüşüyle alay edilir. Hani birazda şivesi filan bozuksa, konuşmasıyla çok alay edilir. Yani giyimi zevksiz olur, biraz köylü gibi olur, ama ona güzel görünür; karşıdaki beğenmez onu eleştirir, o da alay olur. Başka nasıl olur, belki hani konuşmasından dolayı cahilce konuşur, bozuk konuşur onu eleştirirler, onunla alay ederler. Şeyde olabilir, çok biliyormuş gözüküp yanlış, hata çok yapar. Boş konuşur. Onunla da alay edilir.

Kevser (52) ise yine köylülük imgesini giyim tarzı üzerinden örneklendirmiştir:

Kimisi terlik giyiyo ayağına işte ıı kalın çoraplarla dışarı çıkıyorlar böyle yarım terlik giyip böyle hani şey ıı nasıl, hani köylü kadınlarımız olur ya, o tarz giyenlere mesela söylendiğini, alay edildiğine ben şahidim.

Bireylerin sahip oldukları geleneksel kodları sürdürmeleri, moderniteye ayak uyduramadıkları anlamına gelmektedir; modern toplumsal kalıplar içinde ayrıksı olan bu bireylerin davranışları çağ dışılık olarak görülmektedir. Burada çağ dışılık ifadesi nesiller arası çatışmanın da bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Geleneksellik ve köylülük yakıştırmaları yaşlılık ile daha sık ilişkilendirilmektedir, geleneksel kalıplarını koruyarak “çağdaş” gündelik hayat kodlarına uyum sağlayamayan yaşlıların toplumda alay edilmeye maruz kalmaları daha sık karşılaşılabilecek bir durumdur. Ancak yaşın ilerlemesi ile beraber alay edilme korkusunun bireylerde azaldığı düşünülmektedir. Özellikle de fiziksel görünüme dair alay edilmelere karşı daha tepkisiz kaldıkları ve

bunun onlar için bir anlam ifade etmediği çalışmada elde edilen bulgulardandır. Modernleşme ile beraber bedenın ön plana çıkması ve aktörlerin sahip oldukları toplumsal itibarlarının büyük bir kısmını bedensel görünümlele ile elde ediyor olmaları nedeniyle günümüzde genç bireylerin görünümlele konusunda daha hassas olduğu söylenebilir. Aynı şekilde kimlik inşaa sürecinin önemli bir evresi olan gençlik döneminde itibar korumanın yanı sıra itibar kazanmak da bedensel görünüm üzerinden sağlanmaktadır. Bu nedenle yaşlılık sürecine oranla bedensel görünüm daha önemli bir nitelik olmaktadır.

Bergson da (2015) gülmeye dair yaklaşımında bireylerin toplum tarafından katı, aşırı olarak kabul edilen davranışlarının gülünç olduğundan söz etmektedir. Çalışmadaki bulgular da bu durumu desteklemektedir. Katılımcılardan Şafak (24) adab-ı muaşeret kurallarının bir parçası olan doğal ihtiyaçların, toplum içinde giderilmesi konusunu aşırılık olarak görerek alaycı yaklaştığını ifade etmiştir:

Toplum içinde yapılmaması gereken şeyler böyle ne biliyim osurmak, geçirmek, o tarz şeyler aşırı geliyor, yani öyle bi insanla alay etme şeyim olabilir diye düşünüyorum (gülüyor).

Kurtuluş (86) isimli katılımcı ise bu durumu Elias'ın da Uygarlık Süreci'nde yer vermiş olduğ u mendil kullanımı örneği üzerinden açıklamıştır:

Ben yolda hiç sümkürmem mendilim vardır cebimde mendilimi alırım ona sümkürürüm. Bazı adamlar vardır yolda yapar. O an da ben ona gülerim. O benden çıkmıştır, benim vücuduma girmiştir, o adam onu düşünmez; köylüdür, cahildir o.

Kurtuluş, yapılan mülakat boyunca kendine olan güvenini ve inancını sık sık tekrarlamıştır. İlkokul mezunu olmasına rağmen kendisini geliştirdiğini dile getirmiş, cahillik ve köylülüğü eğitimsizlik olarak tanımlamıştır. Eğitim, modern toplumun temel taşı olarak görölmektedir. Bundan dolayı özellikle de kırsal alanda yaşayan bireylere eğitim düzeyi düşük ve cahil sıfatları yakıştırılmaktadır. Bourdieu'nün ortaokul ve lise deneyimleri de bu yerleşim farklılığından kaynaklanan bir etiketle sürmüştür. Köy yaşamının konuşma ve giyinme biçimi ile Fransa'nın en iyi ortaokul ve liselerine kabul alan Bourdieu, eğitim yıllarında yaşadığı dışlanma ve alay edilmeyi anılarında paylaşmıştır.

Uygarlaşmanın yanı sıra bireylerden gündelik hayatlarında uygulamaları beklenen bir de kültürel kodlar bulunmaktadır. Bu kodlar bireylerden beklenen davranış setlerine,

yaşam şekline, giyime, yeme biçimine kadar uzanan geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. Burada amaç toplumsal olarak istenir olan ideal bireyin üretilmesini sağlamaktır. Bu durumda katılımcı Osman'ın (35) da ifade ettiği gibi, toplumda örfi hukukun denetimi sosyal düzeni sağlamak adına sıkı bir şekilde sürdürülmektedir ve cezalandırma ilk olarak alay etme gibi pratikler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir:

Bi yazılı hukuk var bir de örfi hukuk var. İnsanlar düzen sağlamak için bu örfi kuralları devam ettirmek isterler. Bazen istediğin gibi birileri olmayınca işte o ayrık otu temizlemek isterler ve saldırırlar. Saldırının birinci kısmı işte alay etme, istihzadır. Sonrası işte aşağılamaya doğru gider.

Yine aynı katılımcı işportacı olması konusunda kendi yaşadığı alay edilme deneyimini şu şekilde paylaşmıştır:

Hayatıma karışanlar çok oluyor. Ücretli köleler, onlar karışıyor. İş sahipleri, memurlar bilmem neler. Sen hiç evlenmeyi düşünmedin mi? Ee düşünseydim herhalde evlenmiştim. Alay etme de işte nasıl oluyor, işte bir baltaya sap olmamak üzerinden oluyor. Amcamın torunu işte geçen M.I.T. [Massachusetts Institute of Technology] de sunum yapmış. Kendi de işte özel üniversitede okudu hocalara hediyeler vere vere. O hocanın da asistanı oldu sonra nasıl oldu bilmiyorum, bayağı bi kendini kullandırttı. Sonrada onlar gerçekten gitti sunumunu filan yaptı. Eee yani kendi ürettiği bi tezi filan bişey yok. Yani, sonra hoca oldu gerçekten olabildiği yer yine özel üniversite. Yani ürettiği bir şey yok, kendi emeği yok atadan gelen şeylerle yaptı. İşte geldi amcam, git sen de bir iş bul bak Halil önünü aldı yürüdü sen de kendini kurtar. Ama amcam alaya alıyor beni işte babamla da alay ediyor. Hani ben şu evi, şu arabayı aldım işte sen alamadın diyor babama. Hani alayın türleri var dedik ya, bu aşağılayıcı bir alay işte, ezmek için yapıyor. Biraz da o kişinin olması gerektiği gibi olmaması işte, o yüzden yapıyor.

Osman'ın son ifadesinde alay etmenin hem aşağılayıcı hem de dönüştürücü yönü iç içe geçmiş bir şekilde tanımlanmıştır. Osman, sahip olduğu mesleğin “itibarsızlığı” nedeniyle sıklıkla ailesi ve yakın çevresi tarafından baskı görmektedir. Bunun başlıca nedeni olarak Osman, işportacılığın ideal bir meslek olarak görülmemesi, hatta bir meslek olarak bile görülmemesi olduğunu ifade etmiştir. Alay etme aşağılama ve örselemeyi kendine bir araç olarak seçerek karşıdaki bireyi dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Elbette bu dönüştürme, alay edilen bireyin aşağılanmayı bu şekliyle anlamlandırıyor olmasıyla mümkündür. Osman maruz kaldığı bu alay etme ve aşağılamalara karşı direnç göstermektedir. Çünkü kendi tercih ettiği yaşam biçiminden memnundur, kendisi ile alay eden bireyleri “ücretli köleler” olarak tanımlamakta ve onlar gibi bir yaşamı hiçbir zaman sürmek istemediğini dile getirmektedir. Osman'ın alay etmeye karşı göstermiş

olduğu strateji “alaya alayla yanıt vermek” olmaktadır.

Sosyal etkileşimlerin arttığı kamusal alanlarda yer alma sıklığına bağlı olarak, aktörlerin alay etme ile karşılaşma olasılıkları da artmaktadır. Farklı alanlarda bulunan ve çeşitli etkileşimler içinde olan bireyler öz denetimleri konusunda daha kontrollü olma eğilimindedirler. Kontrolün bir an bile yitirilmesi, alay edilecek bir “açık” vermek için yeterli bir gerekçedir. Alay edilmekten kaçınmanın temel nedeni yaratacağı kalıcı izlerden, itibar zedelenmesinden sakınmaktır. Eğer aktör kaçınılmaz bir alaya maruz kalmışsa, yaşadığı etiketten kurtulmak için alay edildiği konuda kendini değiştirme eğilime girebilmektedir. Bazı katılımcılar bu alay edilme durumunu kendilerini geliştirmelerine yönelik bir geri bildirim olarak yorumlamaktadır. Ancak kendilerini neden düzeltmek zorunda olduklarına dair sorgulayıcı bir yaklaşımda bulunmamaktadırlar. Serhat (30) alay edilmenin, bireyin kendini düzeltmesi için verilen bir mesaj olarak algılandığını ifade etmektedir:

İnsanlar senle bi konuda alay ettiyse şeydir, o konuda hani şeydir, senin bi eksikliğini bi kusurunu gördükleri içindir. Eksiklik konusunda şeydir tabî ki, kendine şunu diyebiliyorsun aa ben bunu düzeltmeliyim ki çoğumuzda zaten düzeltmek için çaba sarf ederiz, bi daha aynı duruma düşmemek için yani olmuştur.

Burada Serhat’ın ifadeleri alay etmenin dönüştürücü etkisine doğrudan bir vurgu yapmaktadır. Modern yaşam tarzı kentli olmanın yanı sıra belli davranış formlarını da bireylere zorunlu kılabilenlerdir. Bu zorunluluklar en çok görünür olan “beden imgeleri” üzerinden gerçekleşmektedir. Beden, bireylerin sahip oldukları habitusların bir göstergesidir. Modernitenin ortaya koymuş olduğu meşru kimlik ve meşru beden algısı Bourdieu’nün Ayrım (1977/2017) kitabında ele aldığı gibi üst sınıf habitusunda yer almaktadır. Beden üzerinde taşınan beğeni göstergeleri, toplumsal sınıfın statüsüne dair belli mesajlar vermektedir. İdealize edilen beğeni yargılarına en yakın olan bireyler toplum tarafından ödüllendirilirken, diğerleri de cezalandırılmaktadır. Bu bağlamda alay etme de, toplumun idealize edilmiş olan yaşam tarzına uymayan bireylere karşı gösterilen bir cezalandırma biçimidir. Burada toplumsal cezalandırma sembolik şiddet ve damga kavramı ile beraber düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir.

Katılımcılardan Alper (18) ise tanışık olduğu arkadaş çevresi tarafından alay edilmeyi kişinin kendini düzeltmesi için bir fırsat olduğunu ifade etmiştir:

Alay etmek tanımadığın, dışardan gördüğün bir davranışa karşı yapılır. Tanıdığın arkadaşlarınla alay edince bu şaka yollu bir uyarı oluyo. Dedim ya, ben arkadaşım la buluşunca o benle dalga geçiyor bulduğu bir konuda, ben de onunla geçiyorum. Burdaki ilişki kendi zayıf özelliklerini farkederek onları geliştirmene götürüyor seni, bu güzel bir şey. Benim dalga geçtiğim çok konu var mesela müzik konusunda ben dalga geçerim. Özellikle Türkçe pop müziğiyle, Koreceyi geçtim zaten direk öldüresim geliyo öyle bir müzik açtıklarında, yani bunlarla ben dalga geçerim, alay ederim, yüzüne de söylerim kırılırsa kırılınsın bu yönden. İnsanlar kırılmadan kendilerini geliştiremiyor ne yazık ki.

Aynı katılımcı, alay etmenin hem edilen taraf olarak hem de alay eden taraf olarak iki farklı boyutundan bahsetmiştir. Alay edilme kişinin kendini geliştirmesine olanak tanımaktadır, bu durumda alay etme de başkalarına zayıflıklarını farkettilerinin ve idealize edilmiş olan bedensel görünüm veya davranışın yeniden üretilmesine olanak tanımaktadır:

Kiloluyken ordan bir özgüven eksikliğim vardı. Gene özgüvenli bir çocuktum ama gene de orda bir acım vardı yani. Ama bu beni kesinlikle etkilemiyordu diğer insanlara karşı davranışlarımda. Kilo verdikten sonra o şeyimi kaybetmiş oldum ve bu şekilde kilolu insanlarla da dalga geçmeye başladım. Bu otomatik yani insan bunu yapacak bunu yapmayacak diye böyle bir idealizm yok bunu yapıyorum, hala da yapıyorum boğazını tutamamış böyle şişmiş diyorsun.

Bedensel görünümü tarafından uyarılara maruz kalan ve bu nedenden de etkilenererek zayıflamaya karar veren Taha (25), kilolu olduğu yıllarda idealize edilen beden in fiziksel görünümüne uymadığını bu yüzden de sıklıkla alay konusu olduğunu belirtmiştir:

İııı, kilomun her alanda iş in aslı sıkıntı olduğunu düşünüyordum. Gerçekten toplumun içerisinde de. Çünkü parmakla gösterilen biri olabiliyosun. Özellikle boyum da uzun falan. 1.92 ve 180 kilo bi insanı kafanda canlandırıdığın zaman, otobüste yanında oturulmak istenmeyen bi insan profili bu. Ya da birisi geçerken yanındaki birisine gösterip bi espri yapabiliyor. Ya da bi iş görüşmesine gittiğin zaman daha donanımlı olsan da, yanında daha presentable görünen birisi varsa mesela tercih sebebi o olabiliyor. Ya o yüzden dedim ki artık evet bi noktada bi şeyler yapmam gerekiyor ve karar verdim yani. İş in aslı burda şey dahi vardır, ıııı o alay edilen insan olmak istememe isteği bile var diyebilirim bunun içerisinde. İııı hani şu an sokağa çıktığımda mesela daha rahat hissediyorum kendimi çünkü kilo ile alakalı benimle artık dalga geçmeyeceklerini biliyorum.

Alay edilme her zaman bedensel görünüm üzerinden gerçekleşmemektedir, aktörlerin sergiledikleri davranışlar, sahip oldukları kimlik veya karakter özellikleri gibi değişkenler

de alay edilmeleri için birer neden olabilmektedir. Ostim’de bir kuruyemiş firmasının dağıtımıcısı olarak çalışan Ekrem’in (50) iş ortamındaki arkadaşlık ilişkilerine dair verdiği örnek bu konu dahilinde düşünülebilmektedir. Arkadaşları arasında çok çalışması ve para harcama konusunda tutumlu olması nedeniyle sıklıkla “pinti” olarak anıldığını söylemiştir. Bu durumu kendisi şu şekilde açıklamaktadır:

Bana mesela pinti derler, klasiktir. Yedirirsen güzel oluyor, yedirmediğin takdirde alay konusu oluyorsun. İnsanlara sebep çoktur, gönüllerinden geleni söylersen, yaparsan güzel; alay edilmezsin. Ama istediğini yapmayınca alay konusu olursun.

Ekrem’in ifadelerinde alay etmenin dönüştürücü yönüne bu kez bir ideal tip üzerinden değil, alandan beklenen davranış örüntülerinin sergilenmesi üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Ekrem’e göre ise arkadaşları ile yaşadığı bu çatışmanın nedeni arkadaşlarının kendi tabiri ile “otlakçı” olmaları ve Ekrem’den yararlanamamaları olmaktadır. Aynı zamanda Ekrem’in satışlarının iyi olması ve patronlar tarafından takdir görüyor olması da, onun nazarında, arkadaşları için bir rahatsızlık sebebidir. Bu durumda Ekrem’le alay etmek arkadaşları için, içinde aktörün davranışlarını dönüştürme isteği yatan bir cezalandırma pratiğidir. Amaç Ekrem’in eli açık bir insan olarak karakterini değiştirmesini, patronları ile ilişkisini daha az samimi bir şekilde sürdürmesine sağlamaktır.

Katılımcılardan Didem (27) ise dönüştürücü mekanizmayı oldukça derin bir tartışma olan toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden ele almıştır. Didem, dayatılan cinsiyet rollerine uymamanın, aktörler üzerinde bir baskı yarattığını ve alay edilmeye maruz kalmak için yeterli bir gerekçe olduğunu dile getirmektedir. Yaşadığı deneyimleri şu şekilde aktarmaktadır:

Ben çok standart bi tip değilimdir. Yani standarttan kastım, çoğunluğa çok uyan bi tip değilimdir. Ya mesela ben kendi yaşıtlarıma falan bakıyorum, işte alışverişe ayırdığı bir miktar parası var, işte gelecekle ilgili kendisine çizdiği bi rotası var, mesela çok sağlam bi kitle var zengin koca bulucam diyen, partnerini seçerken maddi durumunu sorgulayan falan. İşte sen bu kadar para kazanıyorsun niye hiç kendine harcamıyorsun. İşte ben senin kadar para kazansam kendime neler neler alırdım falan. Benim kazandığım parayı harcama yolum aslında insanların bi alay konusudur. Aman o kadar para kazanıyo da ne oluyo sanki, napıyo ki falan diyip böyle hem arkamdan hep yüzüme söylenilen anlara çok denk geldim. Ama hani gülüp geçiyorum yani sonuçta... Ben mesela çok fazla kot pantolon giyerim çok da severim kot giymeyi. Bana genelde işte erkek çocuğu gibi giyiniyorsun, hiç bi caziben yok, sen ne biçim kadınsın, işte tabi kimse sana asılmaz, işte şu kıyafete bak, bu ne böyle, böyle sürekli kıyafetime saçma sapan

yorumlar gelir benim.

Didem'in burada kendini "standart bir tip olmamak" şeklinde tanımlaması çalışma açısından anlamlıdır. Standardize edilmiş olan cinsiyet rolleri beklentilerini karşılamak, toplumun aktörlerden beklediği bir diğer önemli değişkendir. İçselleştirilmiş olan bu roller, rolleri gerektiği gibi gerçekleştirmeyen bireyler için dahi bir ideal olarak tanımlanabilmektedir. Buna ilaveten Didem'in ifadeleri modern tüketim kalıplarına dair beklentiye de örnektir, özellikle kadınlığın tüketim ve bakımlı olmakla özleştirilmesi Didem'in vurgu yaptığı ifadelerdendir. Bu tartışmada görüşmelerde elde edilmiş önemli verilerden birine de değinmek yerinde olacaktır. Alay etme ilişkisi, toplumsal cinsiyete bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Buradaki değişken, rollerin farklı olmasının yanı sıra, farklı cinsiyetten bireylerin gündelik hayatlarındaki etkileşimsel ve ilişkisel farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Kevser (52), orta yaşlarında bir ev kadını olarak gün ortamında sosyalleştiğini dile getirmektedir. Katıldığı ortamlarda sıklıkla yapılan yemeklere veya misafir olunan evdeki eşyalara, düzene dair alay etmelerle karşılaştığını vurgulamaktadır. Kadınların sıklıkla sahip oldukları evin düzeni ile yemek yapma kabiliyetleri ile sıklıkla değerlendirildiğini ve bu konuların da alay konusu olduğunu ifade etmiştir. Osman (35) ise erkekler için en hassas konunun "penis boyu" olduğunu ifade etmiştir. Bir güç ve otorite göstergesi olan erkeklik organı, erkekler arası ilişkilerde sıklıkla karşılaşılan alay edilme nedenlerindendir. Özellikle askeriye gibi eril kurumlarda, erkekler arası ilişkilerin sıklıkla bel altı olduğunu ve sohbetlerin genellikle bu yönde gerçekleştiğini; cinsel deneyimleri üzerinden erkeklerin güç gösterisinde bulunduğunu aktarmıştır. Bu örneklerden yola çıkarak alay etmenin, daha doğrusu alaya konu olarak seçilen hususun "cinsiyetlendirilmiş" olduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer katılımcı Şafak (24) ise yine toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden alay ettiği bireylerden bahsetmiştir:

Böyle sakallı kız vardı lisede, ilk başladığımda zaten o yüzden bıraktım ben okulu. Bi tane beni okuldan soğutan top sakallı bi kız vardı. Bildiğin böyle top sakalı vardı kızın (gülüyor). Allahım hiç unutmuyorum. Alay edilcek şeyler var yani hani mesela fiziksel mesela kızsız, kız olarak aykırı hareket ettiği zaman alay ederdik.

Katılımcılardan Taha (25), toplumsal cinsiyet rollerini erkekler için idealize edilen

kodlar üzerinden ele almıştır. Taha'nın eşcinsel oluşu nedeniyle, toplumsal olarak beklenen erkeklik kodlarına uymadığı ve bu nedenle bu konuda yaşamış olduğu alay edilme deneyimlerini paylaşmıştır:

Yani eğer bir erkek toplum tarafından o üzerine yüklenilmiş güçlü, ağlamayan, işte ailesini koruyup kollayan işte çalışan eve ekmek getiren bi erkeğe dalga geçilmiyor genelde bizim toplumumuzda. Ama daha böyle feminen bi insansa ya da ne biliyim işte bi inancı yoksa, inanmıyosa onların hepsine zaten delirmiş gözüyle bakılıyo. Mesela kadınlarda da tam tersine yine ben mesela şeylerde bunu görüyorum. Mesela lezbiyen arkadaşlarım var. Onları “butch” diye adlandırıyorlar, işte erkeksi olan tipler. Yeri geldiğinde bazıları benden dahi erkeksi olabiliyorlar. Hem hareketsel olarak hem görünüş olarak. Mesela onlarda da o işte ne biliyim bizim toplumumuzda kadınla alakalı, kadın narindir, naiftir, işte hanım hanımcık olmalıdır, işte öyle o tarz bi anlam yüklendiği için mesela o bahsettiğim arkadaşlarımla da o açıdan dalga geçildiğini düşünüyorum. Mesela bakıyo adam karşısında evet bi kadın var, evet göğsü var bu insanın, ama ne biliyim saçları aşırı derecede kısa ve maskülen tavırlar sergiliyo. Ya da iki cinsiyet için de yine engelli olma, hani bu tarz şeylerle de dalga geçildiğini düşünüyorum ben. Ama hani yine dediğim gibi o toplum tarafından oluşturulmuş o ortak normal algısı erkek ya da kadın için, dışında kaldığın bir yönün varsa eğer, işte ses tonun inceyse bi erkek olarak, ya da saçların uzunsa, ya da küpe takıyosan bi erkek olarak bu konularda alay edilebiliyosun. Ya da kadınlar daha maskülen giyim tarzlarına sahipse bu tarz şeylerle dalga geçilebiliyo.

Alay etme, toplumda marjinal olarak görülen davranış, giyim, yaşam tarzı biçimlerine karşı uygulanan bir denetleme mekanizması işlevi görmektedir. Bergson (2015) bu mekanizmayı toplumsal düzeni sağlayan olumlu ve işlevsel bir olgu olarak tanımlamaktadır. Bergson'un bu bakış açısı, Bourdieu'nün bahsetmiş olduğu, belli bir gruba ait kültürel kodların bir ideal kültür olarak benimsenmesi eleştirisinin olumlamasıdır. Toplumun bütün farklılıklardan arınması, tek tip bir kültürel norm sisteminin tüm üyeler tarafından içselleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu içselleştirme ise her zaman rıza yoluyla değil, toplumsal denetleme aracılığıyla gerçekleştirilecektir.

4.2 Simgesel Şiddet Biçimi Olarak Alay Etme

Şiddet, hem uygulanma biçimi hem de çağrıştırdığı anlam bakımından, değişen toplumsal yapı ile beraber sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu durum, şiddet kavramının tanımını farklı biçimlerde sıklıkla gündeme getirmiştir. Fakat temel olarak şiddet; şiddeti uygulayan güç sahibi ve gücün hükmünü kabul eden olarak ikili bir ilişkinin varlığını gerektirmektedir.

Bourdieu, simgesel şiddet kavramını tanımlarken hükmeden ve hükmedilen ilişkisinin bilinçli olabildiği gibi bilinçsizce de desteklenip yeniden üretilebildiğinden bahsetmektedir. Örneğin, bireylerin gösterdikleri bazı bedensel duygu durumları (utanç, aşağılanma, çekingenlik, kaygı, suçluluk vb.) veya karşıdaki kişiye saygı, hayranlık duyma gibi edimleri tahakküme katkıda bulunduklarının bir göstergesidir (Bourdieu, 2016, s.55). Alay edilmeye karşı bireylerin gösterdikleri bedensel tepkiler de simgesel şiddete karşı gösterilen tepkilere dahil olmaktadır. Alay edilmeye maruz kalan birey kendini utanmış, aşağılanmış ve kimi zaman da suçluluk duymuş bir duygu durumu ile tanımlamaktadır.

Alay edilen bireyler, alay edildikleri kişiye karşı alay ederek veya kimi zaman da daha saldırganca yanıtlar verebilmektedir. Alay etme neredeyse fiziksel bir şiddetle aynı anlama gelmektedir, hatta bazı katılımcılar alay etmenin çok daha ağır bir eylem olduğundan bahsetmektedir. Bunun sebebi alay edilmenin itibarı derinden sarsıcı bir etkisinin olmasıdır. Bourdieu'nün simgesel şiddet kavramı Goffman'ın tanımladığı itibar zedelenmesi ile doğrudan ilintilidir. Kamusal alanda simgesel şiddete uğrayan bireyler kendilerini, itibarları zedelenmiş, sahip oldukları konumu yitirmiş hissetmektedirler. İtibarlarına karşı bir saldırı ile karşılaşan bireyler yüzlerini kurtarmak için belirli stratejiler geliştirmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Alay edilme esnasında kişinin karşısındakinin itibarını düşürmeye çalışması veya kendi durumuna gülüp kendiyi alay etmesi bu stratejilere birer örnektir. Alay etmenin bir simgesel şiddet biçimi olarak değerlendirildiği bu başlık üç alt başlıkta incelenecektir. Bunlar:

- i) Aşağılama ve altasıralama olarak alay etme,
- ii) Uygar bir şiddet biçimi olarak alay etme,
- iii) Alay edilmeye karşı yüz kurtarma stratejileridir.

4.2.1 Aşağılama ve Altasıralama (subordination) Olarak Alay Etme

Güç ilişkisi ifadesi Elias'a (2016) göre yanlış bir kullanımdır, çünkü o gücün kendisini bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Güç, egemenliğini sürdürebilmek için ona boyun eğen bireylerin varlığına gereksinim duymaktadır. Elias (2016), gücün bu ilişkiselliğini bireylerin birbirlerine olan bağımlılıkları biçiminde tanımlamaktadır. Gücün hükmü altında olan bireyler, güce bağımlı oldukları ve onu tanıdıkları oranda güç sahibi bireyin onlar üzerindeki hükmü artacaktır (s.134). Bu durumda güç sahibinin

otoritesini kurabilmesi için gücünü kabul eden zayıf bir bireye ihtiyacı olacaktır. Alay etme ilişkilerinde de Elias'ın bahsetmiş olduğu güç ilişkisini görmek mümkündür. Alay edilen bireylerin ortak olarak tanımlanan en belirgin özelliği *zayıflıktır*. Buradaki zayıflık eksiklik, yetersizlik olarak düşünülmelidir. Araştırma bulguları bu eksikliğin hem fiziksel anlamda hem de kişilik özellikleri anlamında kullanıldığını ortaya koymuştur. Örneğin Necdet (65) , alay etmeyi insanların zayıflıkları üzerinden aşağılanması olarak tanımlamıştır:

Alay etmek... Diyelim bir insanın doğduğundan beri bir zayıflığı var, herkes tarafından dışlanan horlanan bu insanın davranışları da bozuk ise, fiziksel olarak da eksikse, onu toplum içerisinde azarlamak, toplum içerisinde onun taklidini yapmak, onu aşağılamak gibi geliyor bana.

Melahat ise (77) alay etme tanımı doğrudan küçümseme anlamı üzerinden yapmıştır:

Başkalarının davranışları, bazı insanların davranışları farklı oluyor, bazılarınıninki farksız oluyor. Bazı insanlarıninki farklı olduğu şundan belli, diğer insanları küçümser. İşte kendini öbürünün yanında kabadayı görür yüksek görür işte ben karşıdakini küçük görürüm. İşten de değil bu, bir gurur şeysi gurur hesabı. İşte onun için seni küçük görürüm, seninle dalga geçerim hani. Sen benim emsalim değilmişsin, sen benim muhatabım değilmişsin gibi.

Bu ifadelerde Melahat, alay etmeyi bir şiddet biçimi olarak kendini karşındaki bireyden üstün görmeyi ifade eden aşağılayıcı tavır olarak tanımlamıştır. Bireylerin kendilerini üstün görmelerini sağlayan öncelikli etmen, sahip oldukları sermaye düzeyleridir. Burada sözü edilen sermayeler, alana göre değişkenlik göstermektedir. Sermaye eksikliği, zayıflığı kişilerin alay edilmeye maruz kalmalarına en yaygın sebeplerinden birisidir. Katılımcılardan Ekrem (50) eksiklik ve zayıflık kavramları üzerinden alay etmeyi şu şekilde anlatmıştır:

Şu an da en bariz alay etme bir konuda bir eksikliği varsa birinin karşıdaki onun için bir fırsat oluyor ve alay etme ihtiyacı duyuyor sanki bir şartlanma varmış gibi. Yani biraz da o karşıdakini ezmek babında, biraz da kendini üstün görmek babında. Birinin zayıf noktasını gördüğün zaman muhakkak bir alay noktası çıkarıyor. Mesela insanın boyu kısa olabilir, boyun kısa diye alay ediliyor. Mesela bir konuyu anlayamayan bir insana sen niye anlamadın mal mısın diye alay ediliyor. Ondan sonra işini iyi yapmayınca, niye iyi yapmadın diye alay eden insanlar var. Sebep yani, yeter ki sebep aransın.

İşportacılık yaparak geçimini sağlayan ve ekonomik anlamda zor bir hayat geçirmiş olan Osman (35) bu eksikliği yoksulluk üzerinden ele almıştır:

Öğretilmişin dışında bir şey görürse çocuk alay eder. Mesela der ki işte bir insanın

pantolonu yırtıldı, benim mesela. Yamalı pantolonum vardı. O zaman kimsede yoktu ben onu saklıyordum, niye çünkü alay edeceklerdi. Çünkü herkes normal pantolon giyerdi, gibi. Burdaki yama eksikliği ifade ediyor. Çünkü insanlar eksik olmanı çok sevmezler.

Bir diğer katılımcı Amine (53)'nin ifadesi ise bir önceki tanımlamaları destekleyerek kültürel sermayeye vurgu yapmaktadır:

Biraz şey sanki, aşağılanma gibi alay etme. Yani o ortamda biraz daha, belki hani kültürel eksiklikten dolayı oluyo. Yani alay etme biraz aşağılama gibi geliyor bana, yani dalga geçme hani. Karşındakini önemsememe.

Diyarbakır'da İngilizce öğretmenliği yapan Mehtap (25) bu zayıflık ve eksikliği kültürel sermaye düzeyi üzerinden örnekleyerek alay edilmenin kişilerin zayıf yönleri üzerinden yapıldığını desteklemektedir:

İ daha çok alay etme kişinin zayıf yönleri üzerine gidip biraz aşağılama, küçümseme gibi geliyo. Hani şey değil komik tarafı değil de daha çok üzücü bi yönü olduğu geliyor aklıma alay etme deyince. Nasıl zayıflık, ııı, mesela şey konuşma yetisi zayıf olan, mesela şivesiyle dalga geçilen bir çocuk düşün ya da fiziksel özellikleri olabilir o geliyo aklıma ya da başarısızlıkları. Eğitim anlamında başarısızlıkları yani yetilerinin biraz düşük olduğu yerde ya da illa gerçeklik sağlaması gerekmiyor aslında hani karşı tarafın şey görünen, zayıf görünen tarafıyla alay edilmesi yani alay eden kişinin aslında, ııı bu durumu önemsemesiyle ortaya çıkıyor. Önemsemediği şey mesela fiziksel görünümse onunla, eğitimse onunla dalga geçiyolar gibi.

Ayrıca Mehtap görüşme esnasında Diyarbakır'ın özelinde birkaç detay daha vermiştir. Yöresel ağız ve şive öğrencilerin İngilizce telaffuzlarını doğrudan etkilemektedir. Bu durum Mehtap'a komik gelirken öğrenciler arasında bu telaffuz herhangi bir komiklik yaratmamaktadır. Tam tersi, Mehtap'ın Kürtçe bilmiyor olması ve Türkçe'sinin öğrenciler için fazla düzgün olması sınıf ortamında komik bulunabilmektedir.

Sahip olunan kültürel sermayeyle ilintili, Kurtuluş (86) ise ilkokul mezunu bir inşaat ustası olarak eğitim düzeyi konusunda yaşadığı alay edilme deneyimini aktarmıştır:

Eğitimimle alay ettiler benim. Mimara dedim ki, sizin dedim görmediğiniz noktalar var dedim. Efendi seviyen kadar konuş dedi bana. Üç metrelik ara kat niye yapılır? Sıcaklığı korumak için, kuşlara ev olsun diye. Orada akıl veriyoruz diye biz kötü olduk. Bey efendi seviyeniz kadar konuş dedi bana, bu ne demek alay etmek demektir. Karşındakini küçük görmek, aşağılamaktır.

Elif (32) ise alay etmeyi insanların birbirlerine karşı kırıcı, rencide edici şeyleri “şaka” söylemi içinde birbirlerine yöneltmeleri olarak tanımlamaktadır.

Ya alay etme denildiği zaman ıı benim şuan algılayabildiğim hani insanların kıskançlıktan söyleyemediği tutum ve davranışları böyle hani güya hani gülüyomuş, hani insanları tebessüm ettirmek maksadıyla aslında söylüyorum gibi, karşı tarafa yüklenmek, ben öyle algılıyorum bunu da hiç yani bu şeyden de hiç hoşlanmıyorum. Yani karşı tarafı incitici ama bunu hani şaka yaptım hani aslında ciddi anlamda karşı tarafa yükleniyö ama, ıı şaka yaptım deyip yani her lafı söylemek aslında söylemek istediklerini şakayla ya ben onu algılıyorum alay etmek denildiği zaman

Başka bir örnek ise, Selahattin'in (55) çalıştığı işin itibarsız görülmesi ve düşük gelir düzeyine sahip olması nedeniyle eşinin ailesi tarafından uğradığı simgesel şiddettir:

Alay etme, Yani karşı taraf seni hor görmesi, yani düşük görmesi. Yani kendini yüksek görür yüksek tabakada görür öbür karşıki tarafı horlamasıdır, hor görmesidir. Aile ortamında bana oldu, kayınlarım alay ederdi benle. Ezel ben özel sektörde çalıştığım için düşük maaş alırdım o devlette çalıştığı için yüksek maaş alırdı... O zamanlar onun maaşı yüksekti tabii en azından bir de onun ikramiyesi de olurdu. Ondan dolayı da alay ettikleri çok oldu.

Buradaki zayıflık tanımı katılımcıların da ifade ettiği gibi, farklı sermaye türlerindeki eksiklikler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Araştırma için önemli bir yeri olan “bağlamsal farklılık” ifadesi, farklı alanlarda beklenen farklı sermaye türlerine ve bu sermayelerin düzeylerine vurgu yapmaktadır. Alay edilen kişi, içinde bulunduğu alanın gerektirdiği sermaye türüne sahip olmadığı oranda şiddete maruz kalmaktadır. Örneğin bir akademisyen sahip olduğu kültürel ve sosyal sermaye bağlamında değerlendirilirken, bir şirket sahibi ekonomik sermayesi ile bir manken ise fiziksel sermayesi² ile değerlendirilecektir. Bu durum gücün ilişkiselliğini konuma dayalı bir ilişkisellik olarak ortaya koymaktadır. Bireyler kendi konumlarını karşılarındaki bireyin konumuna göre değerlendirmektedir. Bağlam bağımlı olarak, kimi zaman kendilerini daha üst bir konumda güç sahibi olarak görürken, kimi zaman karşılarındakinin gücünü kabul etmektedirler. Sermaye düzeyi olarak kendilerini iyi bir konumda gören bireyler için her zaman kendilerinden daha üst konumda olan bir bireyle karşılaşma ihtimalleri bulunmaktadır. Bu karşılaşmalarda güç sahibi olanın alay ederek diğerini aşağılama durumu söz konusu olabilmektedir. Füsün (55) ekonomik sermayesi konusunda yaşadığı bir alay edilme anısını şu şekilde anlatmıştır:

Pınar diye bir arkadaşım vardı hala da arkadaşım. Onun da Alper'le yaşıt bi oğlu var.

² Fiziksel sermaye kavramı her ne kadar Bourdieu tarafından tanımlanmamış olsa da, çağdaş beden çalışmalarında sıkça kullanılan bir ifade haline gelmiştir. Kavram, gözle görülebilir olan bedensel özelliklere dayalı bir sermaye biçimini tanımlamaktadır.

Zaten biz sitede otururken tanıştık. Şimdi o çalışmıyordu, kocası bankacıydı. Sonra banka şeyi oldu şube müdürü oldu. Sonra farklı işler yaptılar. Farklı bi şeyler oldu. Burdan farklı bi eve göçtüler, birden maddi durumları değişti (gülüyor). Ondan sonra... O kadar değişti ki maddi durumları. Mesela buraya geldiğinde işte çok güzel bi kemik gözlüğü vardı ben dedim ki ay Pınar çok güzel gözlüğün dedim, ben de bi tane alıcam, çünkü gözlük benim her şeyim. Ondan sonra ben de alıyım bundan ne kadara aldın dedim. Ay hiç söylemiyim dedi bunu sen alamazsın dedi. Çünkü o biliyordu o zaman Necdet abinin maaşı 1250 lira mıydı neydi, emekli olmuştu. O zamanın maaşı 1000 lira ya da 1200 liraydı yalan söylemiyim. Dedi ben bunun parasını söyleyemem sen alamazsın dedi mesela. Sonra mesela çocuğunun üzerinde bi kaban vardı. O zaman bu kadar mağaza yoktu. Ay dedim Alper'e de alacaktım bunu nerden aldın dedim. Bebek daha iki yaşlarında. Ay dedi çok pahalı dedi Prada'dan aldım dedi sen git Yeşim'den al dedi. Bu hem küçümseme hem dalga geçme oluyo. Neyse sonra ben bu arkadaşı burda başka bi arkadaşla tanıştırdım. Benim sayemde tanıştılar. O da çalışan birisiydi. O da böyle çok havalıdır, lüks giyinir, marka giyinir falan. Bunlar birbirini bulup beni dışladılar. Hep alışverişe beraber gidiyorlar. Ay neden beni çağırmadınız diyorum, ay işte şuraya gittik alışverişe sen bilmezsin, alamazsın... Çok üzüldük bunlara tabii. Yani evet herkes kendini bilmeli. Ekonomik durumunu bilmeli, herkes ayağını yorganına göre uzatmalı ve benim bir sürü zengin arkadaşım var. Şimdi ben onlarla yarışamam ki.

Ekonomik sermayeye bağlı olarak yaşanan alay edilmelerin yanı sıra, mesleki bağlamlarda bireyler, alanın gerekli sermayelerine sahip olmamaları durumunda sıklıkla alay edilmeye karşılaşılmaktadırlar. Örneğin Didem (27) çalıştığı birimin dış ticari ilişkiler olmasına rağmen anadili dışında bir dil bilmiyor oluşu konusunda patronu tarafından alay edildiğini ifade etmiştir:

Ben çok yakın zamanda, birkaç ay öncesine kadar... Daha başka bir şey anlatırdım ama... Birkaç ay önce şey yaşanmıştı. Şu anda ben dış ticaretle uğraşıyorum. İıı... yabancı dilim yok. Yani İngilizcem yeterli değil dış ticaret için. Çünkü çok fazla terim var. Ben bu işe ilk girerken de zaten yabancı dilim olmadığını dile getirmiştım. İki ay önce falan annesi Rus, babası Boşnak olan on dokuz yaşında genç bir kız aldık işe. Annesi Rus olduğu için zaten kız Rusça biliyor. Kırgızistan'da yaşıyorlar. Dolayısıyla İngilizcesi, Rusçası falan var. Bir de Türkçe konuşuyor. Kız işe alındı sonra müdür beni telefonla arayıp şey dedi, böyle gülüyo ama kakhaha atıyo. İşte dedi niye aldım bu kızı işe biliyo musun dedi, niye aldınız dedim. Sen kendinden utan diye aldım. On dokuz yaşında kız üç farklı dil konuşuyo sen bi tane kendi dilini konuşabiliyosun sadece. Belki bakarsın da utanırsın da dil öğrenmeye karar verirsın falan diye böyle bayağı kendince bi alaya aldı beni, güldü falan.

Didem'in buradaki durumu, bir konum için beklenen sermaye düzeyinin karşılanamıyor oluşudur. Goffman'ın da bahsetmiş olduğu bu durum, beklenen performansın sergilenmemesine karşı gösterilen bir toplumsal tepki olarak görülmelidir ve kişilerin itibarını zedelemektedir. Bulguların en başında ifade edildiği gibi, bu gibi

durumlarda alay edilmenin anlamlandırma biçimi birden fazla kavram ve durumun iç içe geçmesi ile tanımlanabilmektedir. Bulunduğu alanda yeterli sermayeye sahip olmayan birey simgesel şiddete uğramakta, bu şiddet sürekli hale geldiği zaman bir damgaya dönüşmekte ve kişinin itibarını zedelemekte; son olarak ise toplumun bu performansa verdiği tepki ile kişinin sermaye düzeyini yükseltmesi, beklentiyi karşılamak için bir çaba sarf etmesi beklenmektedir.

Sermayeler konusunda alay edilmeye uğranılan bir diğer başlık ise eğitim düzeyidir. Katılımcılardan Esra (21) eğitim düzeyi ve okuduğu bölümle ilgili yaşadığı deneyimlerini şu şekilde aktarmıştır:

Okuduğum eğitim düzeyinden de okuduğum bölümden de alay edildiğim oldu. Hani ne okuyorsun işte tıbbi laborant, ayy ne inceleyeceksin işte idrar mı dışkı mı inceleyeceksin, pis işlerle mi uğraşacaksın? Hani tepki aldım ne okuyorsun 2 yıllık mı 4 yıllığa daha yükseltmeyi düşünmüyor musun, keşke 4 yıllık okusaydın.

Aynı şekilde Taha (25) da sahip olduğu kültürel sermaye düzeyi konusunda sevgilisi tarafından alay edildiğini ifade etmiştir:

Bir önceki sevgilim İstanbul hukuk mezunuydu ve gerçekten şu an istanbulda güzel bir hukuk firmasında çalışıyo. Ki ve yani o firmaya girene kadar ben çok uzun bir süre boyunca buna destek oldum. İşte gerek İK (insan kaynakları) görüşmelerinde ya da işte ona olan inancımda, ya da onun hayallerinde olan yerde, onun ne kadar yakışacağıyla alakalı... Hani mesela bi keresinde ben şeyden bahsetmiştim. Benim bölüm organization of behavior ve Harvard'da işte Boston'da, Stanford'da falan doktora programları var. Ben yüksek lisansım bittiği zaman buralardaki doktora programlarına başvurmak istediğimi söylemiştim kendisine. Mesela orda sözel olarak bi şey söylemedi ama o bakışıyla ya da o işte bana hissettirdiği şeyle ilgili hani "sen neyin kafasındasın" alayını hissetmiştim mesela ve gerçekten kendimi aşırı derecede kötü hissettim, aşağılandım çünkü.

Şehir ve bölge planlama öğrencisi Gizem (21) ise bu durumu üniversite ortamında yaptığı planın beğenilmemesi üzerine hocası tarafından aldığı eleştiri özelinde anlatmıştır:

Bir kere şey olmuştu, final projesindeydik ilk dönem final projesinde. Pardon jürisindeydim jüri tekrarlanmıştı notlar düşük olunca. Ondan sonra böyle tüm sınıfın önünde idim götürdüm projemi, beş hoca beni bekliyor. Bir de işte sınıfta prof. var o kadın sınıfta bana şey yapmıştı işte bir tane insan ölçüsü vardı onu koydu böyle benim plana işte dalga geçti benimle bu nasıl oturacak buraya falan filan. Neyse işte, kendine biraz vizyon katmaya çalışmışsın pek olmamış ama falan filan işte öyle orda bayağı bi bozulmuştum. Yani orda beş hoca vardı, diğerlerinin şu an ne dediği pek

aklımda değil ama o kadının ki aklımda kaldı. Belki aynı şeyi söylemiştir onlarda ama farklı bir dilde söylemişlerdir ama prof. benimle alay etmişti herkesin içinde.

Gizem'in paylaştığı bu örnek, hiyerarşik ilişki sistemleri ve alay etme arasındaki bağı yansıtmaya adına önemlidir. Alay etme ilişkilerinde güç önemli bir kavramdır. Alanın gerektirdiği sermaye türlerine sahip olan otorite, sermaye yoksunu olan kişiler üzerinde hak iddia edebilmektedir. Alay etme de bir güç ilişkisinin bir ürünüdür, güce sahip olanın gücünü sergilemesi ve pekiştirmesinin en zararsız yoludur; tıpkı Gizem'in proje jürisinde bulunan profesörün sergilemiş olduğu davranış gibi.

Serhat (29) ise benzer bir durumu sevgilisi ile olan ilişkisi hakkında eğitim düzeyi ve çalıştığı iş ortamı konusunda yaşamış:

Yani şöyle mesela aklıma o geldi ben barda çalışırken kız arkadaşım vardı Ezginur kulakları çınlasın. Teyzesi heralde deşti işte ne iş yapıyor işte barda çalışıyor. İşte barda çalışan, üniversite bile okumamış bi adamla mı evleneceksin gibisinden dalga geçmişti. Ezginur üniversite okuyordu çünkü yakıştıramamıştı beni ona.

Çalışmada dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıkan bir diğer durum ise, sermaye düzeyi yüksek, toplumsal olarak yüksek konumda yer alan bireylerin alay edilmeye maruz kalmadıkları düşüncesidir. Buradaki konum yine bağlama göre değişen öncelikli sermaye türleri üzerinden belirlenmektedir. Örneğin bir öğrencinin ekonomik sermayeye sahip olmaması ancak yüksek düzeyde bir kültürel sermaye sahip olması, itibar düzeyini yükseltecek ve alay edilmeye maruz kalmasının önüne geçecektir. Marilena (26) ise bu durumu farklı bağlamlarda lise yıllarında yaşadığı deneyimlerle örneklendirmiştir:

Benim sınıfımda bir iki kız böyle biraz şey böyle büyük popoları vardı, dalga geçiliyor muydu, değildi çünkü onların otoriteleri vardı. Otoriteleri nerden vardı, çünkü onlar popülerdi. İşte yani kadının otoritesi varsa o zaman sıkıntı yok. Benim çevremde böyle bir şey yoktu. Gerçi benim otoritem vardı (gülüyor) niye çünkü ben çoğu olimpiyatlarda birinci ikinci yerleri alıyordum ve kaptandım [okulun voleybol takımında]. Geri cevap verebilirdim. Ama mesela atıyorum hoca derste bir soru sordu bana. Soru sordu yani ben böyle tipsizim böyle şey otoritem de yok, ben cevap veremedim bu soruya. Mutlaka yani teneffüste benlen alay geçerler yani veya yani kekere [kekeme] var ya mutlaka onlan dalga geçilirdi çok fazla. Yani bu kişi senden daha mı yüksek yoksa bu kişi senden daha mı akıllı, eğer alay geçebiliyorsa öyle.

Necdet (65) ise bu durumu yine farklı bağlamlarda fakat çok daha detaylı örneklerle açıklamıştır:

Zayıf olan insanın her zaman zayıflıklarıyla toplumda, toplum içinde dalga geçmek, ee

bu hep böyle devam eder yani bunun anlığı filan yoktur aşağılamak demektir. Ama eşit seviyede olanlar güçlü zekası olanlar güçlü fiziği olanlar kendinden emin olanlarla kimse alay edemez. Alay etse bile o bir espri filandır o anlaktır gülünür geçer. Zaten alay edilen insan çevresi olmayan insan olabilir. Çünkü çevresi olan insanlar güçlü insanlardır. Espriye de dayanır, şakaya da dayanır, her şeye dayanır. Çünkü o arkadaş grubu içerisinde kendini ispat etmiş. Yani beni arkadaş grubumun içinde kim neyimlen alay edebilir diye düşünüyorum şimdi, neyimle alay edebilir, aklıma bir şey gelmiyor. Hayır şimdi mesela bizimle o mağazaya gidemezsin diye alay ettiler ama alay ettiği kişiler gelmiş geçirmiş görmüş kişiler, onların kazandığı üç gün beş gün kazandığı paranın misliyen para kazanmış bir insanım ben. Şimdi devlette hiyerarşide belli bi yere gelmişim mesela emniyet müdürlüğü yapmışım, silahlı kuvvetlerde bakım komutanlığı yapmışım. Yani bunlar çok büyük işler. Yani benim kendimi aşağılık hissetmeme gerektiren bi şey yok.

Fazla kiloları yüzünden damgalanmaya ve alay edilmeye maruz kalan Esra (21) ise özgüven sahibi olmanın kişinin maruz kalacağı alay edilmelere karşı bir önlem olarak görülebileceğini ifade etmiştir:

Birazcık da şunu fark ettim insanlara alay konusunu veren benmişim. Hep sessiz kalarak kendimi o pozisyona koyuyorum bi nevi. Birazcık daha dik durup kendi karakterini ortaya koyunca insanların önünde daha fazla saygı gördüğümü fark ettim. O tepkiyi verdikten sonra kendimi savunmaya geçtiğim andan itibaren, ııı insanların o bakış açısı birazcık daha şey yaptı değişmeye başladı.

Ekrem (50)'in özgüvenli olmak konusunda verdiği örnekler de oldukça çarpıcıdır. Ekrem için de alay edilen bireyin tepkisi, özgüvenli duruşu, simgesel şiddetin sonlanması için önemli bir etkidir:

... Bir konuda senle alay ettiklerinde birkaç kere sen de aynı tepkiyi verip güldüğün zaman tekrar o alay konusu olarak karşına gelmiyor. Kendin karşındakine takıntı olarak hissettirdiğin zaman karşındakine güzel bir fırsat geçiyor, bu bundan rahatsız oluyor deyip devamlı devamlı tekrarlanır. Aslında kendi kendimize yapıyoruz biraz. Yani karşındakine alay ettirmek için kendimiz sebep veriyoruz. Biz koz veriyoruz, özgüvenli olsan senle alay etmezler. Mesela, ilkte kellelikle ilgili saçma saçma espriler vardır. Bizim bir kel arkadaş var mesela, kelim ama gururluyum der, kelim ama mutluyum der. Mesela böyle cevaplar veren oluyor. O zaman fazla üstelemezsin. Ya vay efendim sen niye bana kel dedin, dediğin zaman her ufak tefek şeyde ona laf söylersin. Mesela bizim şey var Samet denen arkadaş. Küçüksün, küçüksün diye gülerdik, o da kendine uygun, küçüğüm ama akıllıyım, küçüğüm ama mutluyum kendine böyle şeyler söyler. İyi ki de küçüğüm, ha bak onda da boy var ama kervanı yürüyen benim der. Kimse onun o kadar üstüne düşmedi, ama ısrar etseydi siz nasıl böyle bir şey dersiniz deseydi herkes tepesine binerdi. Adım gibi eminim. Kendi kozumuzu kendimiz veriyoruz bir nebze, karşındakine alay ettirmek için.

Marilena (26) da okulda yaşadığı anılarda öğrencilerin alay edilmeye karşı

yükledikleri anlamı ve verdikleri cevabı anlatmaktadır:

Atıyorum bir kişi çok sarışın böyle şeyler varsa onda, çilleri böyle, sanki böyle güneş ısırdı gibi bir şey ona diyorlar. Genelde yani böyle farklı çocuklardan alay geçiyorlar. Ama bu çocuklarda genelde hocalar, ebeveynler mutlaka öğretiyorlar cevap ver, böyle cevapsız kalma, özgüvensiz kalma. Ortaokullarda ise bu biraz böyle değişiyö. Yani karakterler daha böyle oturuyor eğer sen cevapsız kalıyorsan seni tamamen eziyorlar, ezilen çocukları daha hiç görmedim. Yani benim sınıflarımda, böyle birileri yoktu. Sakin olanlar vardı böyle suskun olanlar, şeyler, onlardan böyle biraz dalga geçiliyodu, şey yapılyodu ama eğer kişi alınıyosa daha da fazla yapılyo, kişi alınmıyosa onu rahat bırakıyodular.

Simgesel bir şiddet biçimi olarak alay edilmeye maruz kalmak, bireylerin sahip oldukları sermaye durumlarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda sermaye sahibi bireylere karşı takınılan tavır da baskının düzeyini belirlemektedir. Tıpkı Elias'ın (2016) ifade ettiğı gibi, hükmeden kişi, karşısındaki birey gücünü kabul ettiğı sürece otorite sahibi olabilmektedir. Aksi takdirde burada hiyerarşik bir ilişkinin varlığından söz edilememektedir. Alay etme için de aynı durum söz konusudur, alaya maruz kalan kişi kendinde bir sorun olduğunu düşünüp kendini değiştirme ihtiyacı duyduğı anda otoriteye boyun eğmiş olacaktır.

4.2.2 Uygar Bir Şiddet Biçimi Olarak Alay Etme

Uygarlaşma ve modernleşme sürecinin temelinde “incelme” söylemi yer almaktadır. Elias'ın da Uygarlık Süreci (1939/2009) çalışmasında sıkça ifade ettiğı gibi, bireylerin kamusal alanda sergiledikleri birçok davranışta sıkı bir incelik beklenmektedir. Şiddet söz konusu olduğunda da aynı beklenti kendini göstermektedir. Freud'un (1998) alay etmeyi uygarlaşmış bir şiddet biçimi olarak nitelendirmesi bu çalışma için oldukça önemli bir tanımdır. Modern toplumda bireylerin artık yumruk yumruğa kavga edemeyeceğini o yüzden yeni bir savaşıma, dövüşme tekniğine ihtiyaç duyduklarını dile getiren Freud, alay etmenin yeni savaşıma stratejisi olarak hayatımıza girdiğini ifade etmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular da Freud'un alay etmeye dair tezini destekler niteliktedir. Katılımcılar, alay edildikleri zaman bunu saldırganca bir eylem olarak yorumlamakta hatta karşılık verme isteğı duymaktadırlar. Alay etmenin bir şiddet biçimi olup olamayacağına yönelik mülakatta yer alan son sorulara verilen yanıtlara Mahmoud şu şekilde yanıt vermiştir:

Alay dediğimiz şey dediğim gibi kişisel bi şeyden çok toplumsal bi şeyin tezahürüdür, bir disiplin etme mekanizmasının tezahürüdür. Ya insanların alay etmeleri, polisin kullandığı silahlar gibi gerçekten güçlü olabilir. Özellikle şey gibi ortamlarda, daha çok böyle nasıl diyim, entelektüel ortamlarda, özellikle daha çok işte eğitilmiş ortamlarda... Yani çünkü insanların alınganlıklarının seviyesi değişiyor. İnsanlar artık bi şeyleri kendilerine yediremiyorlar. Diyelim ki sen yedi yirmidört sokaktaysan polis senin peşine düşebilir, zabıta senin peşine düşebilir, farklı insanlarla fiziki kavga bile edebilirsin. Birinin sözü seni incitmez. Sen orda o bütün dışsal tehlikelere karşı önlemini almışsın, hazırsın, dövüşmeye de hazırsın. Ama diyelim ki daha entel ortamlarda insanlar bi şekilde nazikleşiyorlar. Yani birinin söyledikleri çok dokunuyo onlara, bu niye bana böyle dedi, bu niye benle dalga geçti, ben niye kendimi şey ifade edemedim, niye benle dalga geçmelerinin önünü açtım gibi şeylerle karşılaşyorsun diye düşünüyorum. O yüzden alay etme çok bence söylemsel olarak çok güçlü bir mekanizma. Kesinlikle bi şiddet biçimi ve bunu sadece insanlar birbirlerine yapmıyorlar. İnsanlar bunu şeyler, ııı toplumun kurumlarından öğreniyorlar. Yani sürekli bu dizilerde, şarkılarda, devletin işte belli diyelim şeylerinde söylemlerinde öğreniyorlar.

Alay etmenin bir şiddet olduğunu destekleyen bir diğer görüşü ise Ekrem (50) sunmuştur:

Bana göre alay etme hep saldırdır, neden çünkü alay sadece karşı taraftakini rencide etme gözüyle bakarım ben. Yani mesela diyelim ben Ahmet'i sevmiyorum, direkt bununla münakaşa da edemeyeceğim ben suçlu duruma düşeceğim, en azından onun canının yakayım ki o da bana karşılık versin sebebi o olsun. Bir nebze öyle de kullanılır o. Aa ben şaka yapmıştın dediğin zaman yaptığın şey masumane görünür etrafa karşı. Halbuki öyle değildir. Sen zaten onu rencide etmek istiyorsun, istediğin gibi kışkırtmak istiyorsun, sen sadece sebep arıyorsun. Yani alay bazı yerlerde hafife kaçıyor ama bazı yerlerde çok büyük zayıfları vardır. Yani sonuçları da ağır olabilir yani basite indirgenecek bir şey değildir. Mesela o filmlerde hep görmüşümdür, koca ordular yıkılır kan revan içinde kalır o komutanlar cesedin üstüne ayağını basar “hahaha” diye güler. Biz sizi nasıl öldürdük. Yani bunun derecesi yok, alay bazen kulağa hoş gelir basit gelir ama sonuçları bazen çok çok ağır da olabiliyor. O yüzden çok hassas bir konu. Alay dendiği zaman kenara çekilinebilecek bir konu değil, ucu çok açıktır. Rencide edebilirsin, insanı intihara kadar sürükleyebilirsin.

Aynı şekilde Mehtap (25) da alay etmeyi bir şiddet biçimi olarak tanımlamaktadır:

Alay etmenin gücü vardır elbette, şiddettir. Karşıdakinin şeyini kırar kendini ifade etme gücünü bile kırabilir kendini geri çekebilir o konuda şey var katılıyorum öne geçer yani o kişi karşıdakinin moralini bozup karşıdakinin önüne geçer.

Moldovalı katılımcı Marilena (26) ise bu durumu abisi ile ilişkisi üzerinden açıklıyor, aynı zamanda alay etmenin karşılık verilmesi gerektiren bir eylem olduğunu ifade ediyor:

Abim mesela yani sürekli biz onunla kavga ettiğimizde bi şeyler böyle bir alay geçme vesaire şey yapmaya çalışıyordu tabiki. Bizim onunla yaş farkımız beş yaş. Çok böyle küçükken alınıyodum, ağlıyodum. Sonra ise böyle bir büyüdükten sonra on yaşı geçtikten sonra ben de ona cevap vermeye başladım. En önemlisi bu konularda yani cevapsız kalmamak. Yoksa cevapsız, eğer sen cevapsız kalıyosan direkt seni ezmeye ve yok etmeye çalışıyorlar tamamen karakterini, kişiliğini.

Yine aynı konu, kişilerin tanış oldukları kişiler arasında alay edilmesi ve hiç tanımayan oldukları bir ortamda alay edilmeye maruz kalmalarına göre de farklı anlamlar ortaya koymaktadır. Serhat (29) bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Evet, alay edilmekten korkarım. Tanımadığım insanların yanında. Arkadaş çevresinde sıkıntı yok ama işte tanımadığım bi ortamdaysa biri benimle alay ediyosa yani bu zoruma da gider sinirlendirir de aynı zamanda ve savunmaya geçerim ister istemez ya da intikam alırım bunun bi kusurunun üstüne giderim.

Ekrem (50)'in alay etmeye karşı bakış açısı da Serhat'ın ifadelerini destekler niteliktedir. Alay etmek bir saldırı olarak anlamlandırılırken, kalabalık bir ortamda kişiyle alay etmenin, baş başa bir ortama kıyasla daha büyük etki yarattığını söylemektedir:

Her insan gibi ben de korkarım alay edilmekten tabii. O çevreden gitmek istersin, orda durmak istemezsin. O insanlarla bir daha karşılaşmak istemezsin. Tekrar aynı şeyi yaşayınca belki tepkin farklı olabilir. Belki şiddete bile dönebilir bu olay. Toplum içinde tepki daha farklı olur çünkü birebir kişiyle konuştuğun zaman tepki o kadar olmaz belki uyarırsın da ama toplum içinde direkt seni rencide etmedir, gururunu kırmadır, o şiddete kadar gidebilir. O anda olmasa bile sonraki bir karşılaşmada oraya bile gidebilir, yani hassas bir şey bu.

Şiddete uğramak bireyler için kalıcı bir yara olabilmektedir. Aynı şekilde alay edilme de kişiler için geçmişten taşıdıkları bir iz, bir yara olarak etkilerini kalıcılaştırabilir. Taha (25) alay etme tanımını bu kalıcı etki üzerine tanımlamaktadır:

Yani bu iş konusunda da, özel hayatında da, işte bu kimlik olsun, ya da kilo olsun, insanların sende alay edebilmeyi kendilerinde hak gördüğü her şeyin işin açıkçası böyle senin özgüvenini alıp götürdüğünü düşünüyorum. Böyle tokat gibi bir etki bırakıyor sende, uzun süre de sızısı geçmiyor.

Aynı katılımcı yaşadığı alay edilme deneyimlerini şu şekilde anlatmıştır:

Bi alay hissettiğimde hani gerçekten sakın kalabilmeyi isterdim. Hani belirli bi noktaya kadar kalabildiğimizi düşünüyorum ben. Ama belirli bir noktadan sonra birden fazla farklılık barındırıyosan bünyende, ve bu gerçekten sana aşırı geliyosa onu yüklenemiyosan bi şekilde onu dışa vurmak istiyosun ve bu yeri geldiğinde sen de bi şeylerle alay edebiliyosun, ama onun sonunda seni vicdan azabına götürüyo. Mesela bi tane kadın otobüste ben sırtımda çantam vardı hani beni dürtüm hani çantanızı indirir misiniz diyebilmek yerine bana şöyle bi cümle kurdu: maşallah bi yarım dünya,

bi de sırt çantasıyla duruyo tarzı bi şey söyledi. Mesela döndüm baktım şimdi böyle bi cümleyi kuran bi insanın zayıf bi insan olmasını bekliyorsun hani. Bana yarım dünya diyosan sen senin hani bireysel olarak zayıf olman gerekiyor. Döndüm baktım dedim hani dünyanın bi yarısı bensem diğer yarısı da sensin dedim. Evde ayna falan var mı yani sizin dedim. Beni niye siz çağırıp da bana bunu söylemiyorsunuz da burdan geçerken herkesin içinde bana laf sokmaya çalışıyorsunuz dedim. Neyse kadın sonra böyle söylene söylene gitti öbür tarafa (gülüyor). Hani mesela orda böyle daha sakın kalabilmeyi isterdim. Çünkü onun bana yaptığı şeyi ben de ona yaptım ve dışardaki insanları bi şekilde etkiliyorsunuz. Bu böyle “halo effect” gibi yayılıyo gidiyo bu olay yani. Çünkü bu yarın öbür gün başka birisi...

Yani o an kendimi böyle bi gücenmiş hissettiğim için bi an bi tırnak gösterme içgüdüsüne gidiyorsun bi anda. Ve evet mesela ben birazcık şey olacak narsistçe olacak ama eğer bana birisi böyle bi şeyle gelirse benim söylediğim şeylerin daha iki katı olduğunu düşündüğüm için onu daha böyle aşırı gücendirip, onu böyle daha yerin dibine sokabilme, kendimde o potansiyeli gördüğüm için evet yapıyorum. Yani yeri geldiği zaman yapıyorum ama şöyle de bi şey var hani bu konuda yalan söyleyemiycem. İşin ucunda bi beklentim olsa bunu yapmayabilirdim yani. Bu konuda dürüst davranıyım mesela iş görüşmesinde, çok istediğim bi iş görüşmesinde birisi benimle alay etse o an kendime hakim olabileceğimi düşünüyorum. Ama otobüste belki yarın bi daha görmiycem birisine bunu yapabiliyorsun.

Son olarak Şafak (25) tanımadığı bir ortamda alay edilmesi durumunda vereceği tepki sorusuna fiziksel şiddet yoluyla yanıt vereceğini şu şekilde açıklamıştır:

Döverim (gülüyor) şaşmaz. O kadar sert. Ben herkesle alay ederdim okulda, hala da aynı. Hani bi kesin bi şey bulurdum yani ben ucunda benim canımı sıkan insanda kesin bi ucunu bulurdum. Ha geri zaten bana bi şey yapamayacaklarını bildiğim için. Gıcık olduklarım kadar sevdiğim insanlarla da alay ederdim. Karşıdakinin canını acıtmak için alay ederim ama onunla, onu yaparım.

Alay etme modern toplumun içinde bireylerin birbirleri ile çatışmalarının bir aracıdır. Bir mücadele şekli olabilen bu durum toplumun birçok yerinde karşımıza çıkabilmektedir. Tıpkı Mahmoud’un ifade ettiği gibi, entelektüel alanın içinde de sıklıkla karşılaşılan bir savunma stratejisi olarak görülmektedir. Öğüt Eker’de (2014) mizah üzerine ele almış olduğu kitabında alay etme ve alaysı gülmenin karşıdaki rakibi alt etmenin en asil ve etkili yolu olduğunu ifade etmektedir. Bu durum çalışmanın önemini bir nebze daha artırmaktadır. Çünkü gündelik pratiklerimiz içinde farkında olmadığımız birçok eylemimiz bilinçli veya bilinçsizce başkalarına karşı yöneltilen bir şiddet eylemine dönüşebilmektedir.

4.2.3 Alay Edilmeye Karşı Yüz Kurtarma Stratejileri

Katılımcıların ifadeleri alay edilmeye karşı geliştirilen stratejiler açısından da değerli

veriler ortaya koymuştur. Bunlardan en dikkat çekeni, bir simgesel şiddet biçimi olan alay edilmeye karşı bireylerin kendileriyle alay etmeleri, kendilerine glmeleridir. Bu davranış bir yüz kurtarma stratejisi olarak tanımlanabilmektedir. Kişinin o an kendine glebilmesi, kendi ile alay edebilmesi güçlü bir karaktere sahip olduğunun göstergesidir. Kendi hatasını kabul edip, kendi ile alay ederek hiçbir şey olmamış gibi yapabilmek bireylerin toplum nezdinde itibarını korumaktadır. Damgalı bireyler için ise Goffman'ın bahsettiği diğer bir özel durum

daha söz konusudur. Goffman (2014), damgalı bireylerin toplum içinde sürekli bir kabul görme yarışı verdiklerini söylemektedir. Buradaki kabul görme, bireylerin sahip oldukları damgaları için çözüm yolları üreterek “normal” bir birey olmaya çalışmaları ile mümkündür. Damgalı bireylerden bir başarı hikayesi beklenmektedir; bu başarı bireylerin sahip oldukları kimlikleri kabul edip, kendileri ile barışıp, normal bir birey ile aynı yaşantıyı sürebilmeleri halinde mümkün olacaktır. Bu nedenle Taha (25) isimli katılımcının 180 kg ağırlığa ve 192 cm boya sahip olarak toplumda herkes tarafından parmakla gösterildiğinin farkında olmasının yanı sıra, bu duruma glebilmesi ondan beklenmektedir. İnsanların karşısında kendi durumuna üzülüp ağlaması onun daha fazla aşağılanmasına ve dışlanmasına sebep olacaktır, Taha da bu durumu bir strateji olarak tanımlamaktadır:

Hani şimdi şu şekilde, kilomla dalga geiliyodum gün içinde bir şeyler yaşıyordum. Mesela orda da ben hani bu hikayeyi akşam arkadaşlarıma anlatırken ben yine glyodum işin açıkçası. Hani bugün başıma böyle bi şey geldi şeklinde. Ama mesela ordaki glmsememin bi savunma mekanizması olduğunu düşünüyorum. Yani çünkü o an ona gülümsemek zorundaydım. Kendimi yle bi zorundalığın içinde hissediyordum. Çünkü ben glmsemeseydim eğer o yaşanılan şeye akıl sağlığımı koruyamayabilirdim galiba.

Aynı katılımcı yine kilo konusunda yaşadığı bir olayda rezil olduğunu düşünerek arkadaşlarına karşı gülmeyi bir strateji olarak kullandığını dile getiriyor:

Hiç unutmuyorum çocukluk dönemimde bir kez pikniğe gitmiştik (gülüyor). Dershaneyle galiba gitmiştik bu pikniğe. Neyse orda da böyle işte yolda bi servis tarzi bi şey tutulmuştu. Neyse orda da böyle bir iki kişi fazladan gelmiş. Öyle oldukları için normal koltuk kısımları dolduğu için böyle tabure falan getirmişler, plastik tabureler falan. Neyse bunlar beni ve bi arkadaşımı o plastik taburelerden bir tanesine oturttular. Neyse yol boyu ben gerçekten i dünyamda şeyle gittim yani bu tabure kırılmaz umarım. Böyle tam oturamıyorum falan yani (gülüyor). Yarı yolu havada gittim. Artık kendimi, bacaklarımı hissetmiyorum falan. Artık dedim ki kırılırsa

kırılsın ne yapıyım bırakıcam kendimi. Ve gerçekten de o sandalye kırıldı. Ve böyle insanların o bakışları, işte böyle bi gerçekten mesela o gün kendimi çok çok çok kötü hissetmişim. Ya şu an gerçekten gülerek anlatıyorum ama, ıııı. ... yani o çok şey bi anıydı. Çünkü orda sürekli birlikte olduğum insanlar aynı ortamın içersinde olduğum insanlar orda düştüğüm zaman, ya da o sandalye kırıldığı zaman hani ben de kendime gülmek zorunda hissettim çünkü bununla başa çıkabilmemin tek yolu buydu. Ben orda gülmeseydim ve insanlara bunu verseydim insanlar bununla alay edebilirlerdi. O yüzden sen de gülüceksin, içim kan ağlıyo, bacaklarım zaten iki saattir tutulmuş yarım oturmaktan, sandalye kırılmış, ben bi yandan böyle yarı ağlayıp yarı gülüyorum falan (gülüyor).

Diğer bir durum ise damgalanmış olan belli gruplara yönelik yapılan alay edilme ve buna karşı geliştirilen grup stratejileridir. Necdet (65) bu durumu Türkiye de bir stereotip oluşturmuş Karadeniz şivesi üzerinden örneklendirmektedir:

Bak ben askeri lisede 600 tane arkadaşım var. Biz ben onların içinde yaşadım. O 600 kişinin içinde alay edilecek o kadar çok insan vardı ki... Bir bölümümüz vardı sırf Trabzonluları Rizelileri oraya doldurmuşlar, ikinci bölüm. Onlar zaten konuşmasını dinlesen gülersin. Yani bir okul içerisinde kişilerin lehçeleri, ıı dilleri farklı olunca diğer kişiler tarafından çok komik karşılanıyo. Ama Karadenizliler bunun üstesinden gelmişler, kendi zaafalarını fıkralarla kendileri güçlendirirler. Yani bir Karadenizli arkadaşın olsa çok da eğlenirsin. Çünkü en başta onlar kendileriyle eğleniyorlar. Ondan sonra sen de onların eğlencesine katılıyorsun ve Karadenizlileri seviyorsun.

Bu durum bir üst başlıkta tartışılan otorite sahibi olmak ve alay edilmek arasındaki ilişki ile ilintili görünmektedir. Sahne önünde yanlış sergilenen bir performansa karşı kişinin karakterini kurtarmasının tek yolu, sahnenin kontrolünü yeniden eline almasıyla mümkündür. Kişinin kontrolü eline alması, sahip olduğu gücün bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Alper (18) alay edilmenin hem güçle ilişkisini hem de kişilerin verdikleri tepkilere bağlı olarak olayın akışındaki değişimini şu şekilde anlatmaktadır:

Bence güçlü karakterlerle de alay edilir ama güçlü olduğu için yani. Ama zayıf insanla alay ettiğinde ağlar, köşeye çekilir mızımızlanır üzülür ama güçlü bir karakterle alay ettin zaman o da güler. Çünkü kendi zaaflarını bilir. O yüzden güçlü bir karakterle alay ettiğin zaman bunun alay olduğunu anlamayabilirsin. Mesela, benim öğretmenim beni aşağılıyor ama burdan ben bir anlam çıkarıyorum ben de gülüyorum ve onun söylediği taraftan eksigimi kapatıyorum.

Alay edilen kişi eğer sessiz kalıp da içine kapanırsa o aşağılandığını kabul etmiş oluyor. Bu durumda onun, alay eden kişinin gücüne boyun eğmiş olduğu anlamını vermektedir. Alay etmenin bir iktidar ilişkisi olduğunun farkında olan bireyler, alay

edilmeye karşı belli stratejilerle cevap vermektedirler. Didem (27) bu stratejilerden birini iş ortamında yaşadığı bir deneyimiyle örneklendirmektedir:

Yani çok fazla kendi gücünü göstermeyen, daha sessiz kalan, daha pasif insanlarla daha çok alay ediliyor. Nasıl olsa kendini koruyamaz, nasıl olsa cevap veremez diye. Daha güçsüz görüyor ya onu. O tarz insanlarla bence daha çok dalga geçiliyor. Ama ben benimle alay edilmesinden korkmam, ki ben çalıştığım için, uzun zamandır da çalışıyorum, birkaç kere maruz kalmışımdır, ben direkt paslarım karşıdakine, biri benle alay etmeye çalıştığında ben ondan daha çok uğraşırım kendimle... Kendimle uğraşırım. Yani “yemiyorum ben senin attığın yemi... Gönder gelsin hadi beraber gülelim” derim.

Serhat (29) ise Didem ile yakın bir bakış açısıyla alay edilmeye karşı tepkisini göstermektedir. Ancak o alay edilmeye karşı gösterilecek herhangi bir doğrudan tepkinin alay edildiği konu hakkındaki eksikliğini kabul etmek olarak görmekte, bu nedenle de cevapsız kalmayı seçmektedir:

Benimle alay eden birine ben alay ederek karşılık vermem. Yok, onun bi şeyini bularak alay konusu edersem sana yaptığı alayı kabul etmiş sayarsın yaptığına karşılık verdiğin zaman yani, ıı o var olan şeyi kendinde kabul edersin ben böyle bakıyorum olaya.

Komedyen Ata Demirel gösterilen bu stratejilere karşı bir örnek olarak gösterilebilir. Kendisi fazla kiloları ile sıklıkla gündeme gelen ancak bunu kendine bir espri malzemesi haline getirebilen bir komedyendir. Hatta şakalarının birçoğu kilo üzerinedir. Burada kilosu ile espri yaparak, ona yönelik yapılabilecek alay etmelere karşı bir önlem aldığı düşünülmektedir.

4.3 Damgalama Pratiği Olarak Alay Etme

Damgalama, bir dışlama ve ötekileştirme pratiğidir. Goffman'ın (2014) tanımlamış olduğu bu kavram bireylerin; fiziksel, etnik ve karakter zayıflıkları/eksikleri sebebiyle toplum tarafından ötekileştirilmesine karşılık gelmektedir. Alay etme ise damgalamanın bir aracıdır. Alay edilen bireyler yalnızca olay esnasında değil, olaydan sonra bu deneyimi paylaştığı insanlarla bir her bir araya geldiğinde aynı mahcubiyeti ve utanıcı duymaktadırlar. Yaşanan olayın ardından olayın kişiye hatırlatılması da damgayı pekiştirmektedir.

Damga, toplumsal normların dışında kalan hemen her bireyin yaşadığı bir

etiketlenme pratiğidir. Bedensel görünümle ilgili olabildiği gibi, bireylerin davranışları veya cinsel yönelimleri gibi özellikleriyle de ilişkili olabilmektedir. Bu nedenle bir toplumda alışlagelmiş olan kalıpların dışında yaşayan, “ortak normallik algısına” uymayan bireylerin damgalanma ve dışlanma olasılığı çok yüksektir. Alay etme, bu anlamda damgalanmış olan bireylere yöneltilen bir tepkidir. Bu tepki kişiyi ötekileştirme amacı güdebildiği gibi, onu denetleme; toplumsal düzene ayak uydurması adına onu değiştirme gibi amaçları da taşıyabilmektedir. Taha (25), alay etmeyi toplumda damgalanmış olan bireylere karşı doğrultulmuş bir eylem olarak tanımlamaktadır:

Normal olmayan ile dalga geçilir. Yani şu şekilde, mesela cinsellik, cinsel yönelim açısından bunu yorumlamam gerekirse, heteroseksist bi toplum içerisinde yaşadığımız için, hani insanlara normal gelen şey heteroseksüelliktir. Ama biz yani eğer, daha çok geylerin ya da lezbiyenlerin çoğunlukta olduğu bi yerde olsa, yani ben bu normalin aslında yani çoğunluk hangi taraftaysa oradan oluşturulduğunu düşünüyorum. Hani o yüzden toplumda sağlıklı bireyler ya da daha çok etnik köken olarak mesela Türklerin var olması, heteroseksüellerin daha fazla olması, insanların kafasında bi ortak normal algısı yarattığını düşünüyorum. Evet aslında daha çok böyle farklı, aslında hani toplum tarafından yaratılmış bu ortak normalin dışarısındaki insanlarla daha çok dalga geçildiğini düşünüyorum. Yani farklı kökenden gelebilir, farklı bi dini inancı olabilir, bu kişi yani ya da engelli olabilir.

Osman (35) yoksulluk üzerinden yaşadığı damgalanma durumunu şu şekilde anlatmıştır:

Biz çöpten kitap bulmuştuk işte o öğretmen çocuğuydu bi kız vardı. Biz bi sitenin önünde bulmuştuk kitapları sen gel bizim sokağa kadar, bizim sokağa da girilmez, Teksas bizim sokak. Sitede oturuyor karşımızda bizden korkuyorlar ya dışarı çıkmazlar. Biz apaçiyiz onlar için. Neyse. Geliyordu kız, “aa bunlar çöpçü” bilmem ne, sokağın ortasında bağıryordu. Çöpten kitap alıyorlar bilmem ne, sonra kız kardeşim onu bir güzel dövdü rahatladık. Sonra kitaplar bitti giysi miysi de getirmişlerdi. Kardeşlerimle o kıyafetleri giyorduk, sonra sitedeki kız çıkıyordu işte siz milletin kıyafetlerini giyorsunuz bilmem ne. O çok ağrıma giderdi. O günden beri ikinci el kıyafet giymem.

Yoksulluk birçok kültürde ortak bir damgalanma nedenidir. Yoksulluğun sosyal olarak temsil ettiği birçok anlam vardır: eğitimsizlik, cahillik, aylaklık, potansiyel suçlu olmak vb. gibi. Olumsuz kodlarla bütünleşmiş olan bu temsiller yoksulluğa karşı bakış açısını büyük oranda belirlemektedir. Yoksulluğun tarihsel olarak anlamlandırılma biçimi hakkında Foucault *Deliliğin Tarihi* (1972/2017) isimli kitabında oldukça detaylı bulgular ortaya koymuştur. Büyük kapatmada cüzamlılar ve deliler ile beraber

yer alan diğerk bir grubu da yoksullar, aylaklar oluşturmaktadır. Yoksulluğa karşı gösterilen bu tavır, onun toplumsal olarak istenmeyen, ötekilik olarak anlamlandırılmasına imkan tanımıştır. Alay etme yoksulluğa karşı gösterilen dışlayıcı ve damgalayıcı tavrın dönüşmüş bir biçimidir. Özellikle sıklıkla mizah konusu olan yoksulluğa dair oldukça yaygın kalıplaşmış stereotipler bulunmaktadır.

Mahmoud (29) yoksullukla ilintili damgalanmaları statü ilişkileri üzerinden ele almıştır. Sokak satıcılarıyla (işportacılar) yapmış olduğu araştırmasının bulgularını da gözetererek, bir grup olarak yoksulların toplum içinde ne şekilde damgalandıklarını örneklendirmiştir:

Benim gözlemim her şeyden önce işte toplum dediğimiz de ülkeden ülkeye değişiyor. İranda başka bi şekilde Türkiye de başka bi şekilde, Türkiye'nin Ankara'sında başka bi şekilde, Türkiye'nin taşrasında başka bi şekilde oluyo. İran da da az çok ııı, bu  er eve oturuyo. Ama mesela hem İran da hem Türkiye de gözlemlediğim şey her şeyden önce işte fakirlerle dalga geçilir. Yani belli bir şekilde sınıfsal bir arka planı var. İşte insanların görünüşü, giysisi, işte diyelim ki işçiler kokuyolar, ya da normal şeylere göre davranamıyolar, normal işte kamusal mekanlarda, işte davranışlarından dolayı millet, millet dediğim şey işte daha böyle orta sınıflar, daha zengin sınıflar bi şekilde alay etme şeyini kendilerine tanıyolar. Yani hakkını kendilerine böyle saklı tutuyolar. O yüzden benim için her şeyden önce, yani ben bunu sürekli gözlemliyorum, işte ya şuna bak ne giydi, şuna bak nasıl konuşuyo, şuna bak nasıl yemek yiyo dedikleri zaman işte daha çok işte mağdur insanlar, marjinal insanların daha şeyleriyle dalga geçiliyor diye düşünüyorum. Mesela toplumda marjinal, bana sorarsan her şeyden önce ekonomik olarak geçim derdinde olanlar. Yani işte benim de tezimin de bi parçası oldu, yani işte ben şeyi görüyorum, sokakta çalışanlar, sokak çocukları olabilir, dilenciler olabilir, işportacılar olabilir, işte... Bi şekilde sokakta geçimini sağlayan insanları demek istiyorum. Alay ediyolar onlarla. Mesela en basitinden ben işportacılarla çalıştım. İşte millet geliyo geçiyo şey diyo, sen benim hakkımı gasp ediyosun diyo, burda sen hangi şeyle bunu yapıyosun, işte senin sattığın her şey yalan, senin yaptığın her şey dolandırıcılık filan. Başka bi insanın var oluşu, başka insanların şeyi haline geliyor, işte alay etme... Alay edecek kadar değersiz hale geliyor. Ama dediğim gibi bu dalga geçme şeyi bence bi toplumda insanın profiline çok bağlı bi şey. Ben İran da böyle taşra gibi bi şehirden geldim Tahran'a. Ama taşra dediğim de Tahrana işte otuz kırk kilometre uzak işte, Ankara Polatlı gibi bi şey düşün. Hatta eskiden Tahran'ın, Büyük Tahran'ın bi parçasıydı. Sonra kendisi bi eyalet bi il oldu. Ama bi şekilde ben liseden beri o merkezi etnisiteye dediğim gibi, Fars şeyinde olduğum için, ortamlarda olduğum için, çok böyle aşağılanma böyle dalga geçme gibi şeylerle karşılaşmadım. Yani dil, inanç ya da görünüş üzerinden. O yüzden benim bu gibi tecrübelerim daha çok Türkiye'ye geldikten sonra başladı. Çünkü Türkiye de bi şekilde şeyim değişti, toplumda senin yerin değişiyo o hiyerarşinin içinde. Tabiki o hiyerarşinin içinde ne kadar daha yüksek seviyelerde isen daha az zarar görüyorsun. Ne kadar daha düşük pozisyonlardaysan o kadar çok karşılaşıyorsun bu gibi olumsuz şeylerle.

Yine Mahmoud'un ifadelerini destekleyecek nitelikte tanımlarla işportacılık yapan Osman(35) deneyimleri üzerinden örneklendirmiştir:

Mesleğimle de alay edildi tabii, Osman ne yapıyon, işportacı, hımmm. Gibi ifadeler. Eniştem o gün üstünlük kurmaya çalıştı. Sabit bir iş meselesi, ticaret şöyle yapılır sabah sekizde geleceksin işte dükkânı açacaksın bilmem ne. Sabah sekizde kim gelecek buraya? Benzinci mi burası? “Dükkân mı depo mu burası?” diye soruyorlar. Burda da ses tonuyla alay ettiğini gösteriyor. Sokakta işte kitap satıyoruz, geliyor güya güzel bir şey söyleyecek ama alay ediyor. Sait Faik'i de biliyor ya, sen işte yazar olmak için mi yapıyorsun bunları. Ne bileyim çalışmıyorsun etmiyorsun, işte hayat sana güzel. Hah! En az beş kişiden duyarım bunu günlük, “hayat sana güzel”. Evet, hayat bana güzelmiş, ben boş beleşmişim yani.

Burada Osman'ın alay edilme nedeni onun mesleki olarak toplumsal beklentiyi karşılayamıyor oluşudur. Ondan alışlagelmiş olan meslekleri icra etmesi beklenirken, Osman küçük bir depoda kitap biriktirip akşamları bu kitapları tezgâhta satmaktadır. Kendisi bu hayatı bilerek tercih ettiğini ifade etmektedir, aslında açık öğretimden okuduğu bölümlerle beraber üç lisans mezuniyeti vardır. Ancak farklı bir yaşam sürmeyi tercih etmemektedir. Onun bu kararına da başta ailesi ve akrabaları olmak üzere birçok insan müdahale etmektedir. Bu müdahalelerin birçoğunu Osman onu değiştirmek istedikleri için yaptığını söylemektedir. Osman'ın tabiri ile ondan “ücretli köle” olması istenmektedir.

Marilena (26) ise yoksulluk ile alay edilmesi konusunu lise yıllarında yaşamış olduğu anıları üzerinden örneklendirmektedir:

Kötü bir örnek olabilir, bizim benim sınıfımda bir çocuk vardı, onun ailesi biraz yani finansal durumu o kadar iyi değildi. O mesela okula geldiği zaman yani bir iki sadece pantolonları vardı bir iki tişörtleri vardı ve sürekli aynı şeyi giyordu. Erkekler onları dalga geçiyodular. Niye, çünkü yani herkes mesela üstlerini değiştirebiliyordu sürekli bişeyler, yenilik, pahalılık şık falan okula geliyordu, onda ise bu yoktu, dalga geçiliyordu.

Osman'ın yaşadığı ikinci bir damga ise ismi üzerinden olmuştur. İsmine dair verdiği örnekler nedeniyle, katılımcının da izni alınarak çalışmada kendi ismine yer verilmiştir. Anısı şu şekildedir:

En çok, Dersim Alevileri arasında bulundum, keşke ismin Osman olmasa diyorlardı. Onlara şaka geliyordu ama ben hoşlanmazdım. Osman ismiyle çok fazla dalga geçiyorlardı. Birisi mesela hayvana isim koymuş Osman diye, normalde umrumda olmaz. Geliyor bana söylüyor aa bak köpeğe senin ismini koymuş Osman falan diye, bu tarz şeyler. Ben adama kızmıştım ama başka isim bulamıyor musun niye Osman koyuyorsun, git Mehmet koy diye.

Osman'ın paylaştığı bu olayda, isminin dini olarak çağrıştırdığı anlama referans verilmiştir. Her ne kadar bu damga diğer damgalanma biçimlerinden farklı da olsa, kişinin sahip olduğu isim belli ortamlarda bir dezavantaj olabilmektedir. İsim de tıpkı insanların doğuştan sahip oldukları bedensel nitelikler gibi kalıcı bir damga olabilmektedir.

Bedensel “deformasyon” ile ilintili olarak Şafak (25) ve Mine (21) aralarında yaşadıkları bir anlaşmazlık üzerine örnek veriyorlar; Şafak, insanlarla çok fazla dalga geçtiğini, özellikle dış görünüşleri konusunda bunu çok fazla yaptığını ifade ediyor. Mine ise bu durumu rahatsız edici buluyor:

Ş-Taklit yaparım. Ayağı topal birini taklit ediyorum mesela. Hatta genelde topallayarak yürürüm böyle (gülüyor). Geçen avmnin içinde topallıyodum, Mine kızdı (gülüyor).

M- Hani bu normalin dışında görüyolar bazı insanları. Mesela en nefret ettiğim şey, insanların özürleriyle hani dalga geçme. Benim sinirlendiğim nokta da oydu. Topalla mesela, bi insanın kusuruyla dalga geçmesiydi, hani gördüğüm genelde öyle insanların bi dış görünüşüyle bi konuşmasıyla bi tarzıyla alay ediliyor yani.

Taha'nın bahsetmiş olduğu “ortak normallik algısı” konusunda etiketlenilen diğer konu ise toplumsal cinsiyet rolleridir. Kadınlara ve erkeklere biçilmiş olan cinsiyet kalıpları bireylerin toplum içinde dışlanmalarına neden olan bir diğer alay konusu olarak tanımlanmaktadır. Katılımcılar bu konudaki farklı gözlemlerini mülakat esnasında açıklamıştır. Örneğin Mahmoud İran'daki kadınların yaşadıkları damgayı şu şekilde örneklendirmektedir:

İran'dan hatırlıyorum, feminist kadınlarla dalga geçiliyordu. Ya işte onların görünüşleri farklı, dil, işte konuşma tarzları farklı. Ya mesela diyelim ki saçları kısa, diyelim ki bu çok dikkat çekiyo özellikle İranda çok dikkat çekiyordu. Ya da saçları renkli, hatta tuhaf renkler, diyelim, kamunun ıııı çok görmediği, kadın saçı olarak çok görmediği renkler, işte onlar çok dikkat çekiciydi. Ya da diyelim ki maskülen ortamlarda onların çalışmaları diyelim ki, mesela atölyede, kafeler filan. Hatta şeylerle dalga geçiyolardı, onu hatırlıyorum, yani sanki ya onların aktivist olmalarıyla ilgili de sanki aktivistlik erkeklerin işi, erkeklere ait bi şey, ya onunla da çok gördüm. Ya çünkü bizim yakın çevremizde bi tane arkadaşımız vardı, o da böyle sosyalist feministti. Yani onunla ilgili neler yaptı, yani başka tanıdıklarımız, arkadaşlarımız neler diyo, neler yapıyo, nasıl ilişki kuruyo, işte ordan ben biraz daha yakından biliyorum bu şeyleri. Daha çok böyle feminist kadınlarla, aktivist kadınlarla dalga geçmeler çok oluyordu. Benimle de arada oluyordu, saçla ilgili, ama dediğim gibi ben pek takmıyordum. Sen

tabi kız mısın sen, niye böyle şey yapıyorsun oluyordu. Ya da diyelim ki işte tırnağını almamışsın, işte tırnağın uzun, onunla ilgili şey yapıyorlardı. Ya da işte sigara içme tarzın kadınsı diyorlardı. Bu tarz şeyler oluyordu az çok.

Yine Taha'nın (25) cinsel yönelimiyle ilgili olarak yaşadığı deneyimleri, toplumsal cinsiyet rollerine ayrı düşmek ve damgalanmak arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır:

...Ve hani böyle uzun süre boyunca, işte ilkokulda böyle kız arkadaşlarımla genelde oynuyodum. Ya ne bileyim işte ip atlamıştım, hatta abimin sınıf arkadaşları olan kızlarla ip atlama yarışına girip kazanmışlığım dahi var (gülüyor). Böyle gerçekten, işte sokakta genelde onlarla oynardım. Doğal olarak genellikle hatırladığım şeyler böyle insanların da beni bi şekilde kız olarak konumlandığı. Mesela şeyi hiç unutmuyorum, ilkokulda öyle bi anı yaşamıştım. Galiba üçüncü ya da ikinci sınıfta falandım galiba. Böyle bi yine oyun oynadık bi şeyler yaptık falan biz. İçeriye gittik, sonra böyle sınıfta konuşuluyor falan işte böyle, ben oğlan çocuklarıyla oynamadığım için bunlar genelde benimle alay ediyolar zaten. Böyle çılgık atarak bana işte kız kız, kız mısın falan tarzı bi şeyler yapmışlardı. Mesela o gün kendimi ne kadar kötü hissettiğimi hala hatırlıyorum. Yani orda bi dışlanmışlık vardı ve orda alay edilen bi şey vardı, bi durum vardı. Yani ben ikinci sınıfa gitsem dahi, orda yapılan şeyin bana karşı yapılan şeyin gerçekten hani ne kadar kötü bi şey olduğunun farkındaydım.

Serhat (30) ise bu dışlanmayı yatılı olarak Mardin'den gelip Ankara'nın Çubuk ilçesinde lise okumaya başladığı zaman, sahip olduğu etnik kimliği üzerinden yaşadığını ifade etmiştir:

Ankara'da Çubuk. Çubuk çok muhafazakâr bir yer ve çok milliyetçi insanların olduğu bi yer. Mesela şeydir Kürt deyince onlar için bi alay bi kusur gibiydi. Benimle de çok alay ettiler o yüzden.

Toplumda görünür olan fiziksel “kusurlar” ile alay edilmesi diğer nedenlere oranla daha yaygındır. Çünkü diğer nedenlerde olduğu gibi, fiziksel görünümle alay etme durumlarında kişiyi kimlik ve karakter olarak tanıma zorunluluğu bulunmamaktadır. Kişinin damgası, karşılaştığı bireyler tarafından kolay bir şekilde algılanabilmektedir. Bu görünür olan damgaların başından bedensel deformasyonlar, boy ve kilo oranları gibi değişkenler yer almaktadır. Katılımcıların birçoğu kilo konusunda doğrudan yaşadıkları veya tanık oldukları olayları mülakat esnasında anlatmıştır. Esra (21) kilosu konusunda yaşadığı alay edilmeleri bir dışlanma olarak tanımlamakta ve hayatının ilerleyen dönemleri için bu damganın psikolojik bir soruna dönüştüğünü ifade etmiştir. Lise yıllarında yaşadığı bir deneyimi ve sonrasında bu konudaki düşüncelerini şu şekilde anlatmaktadır:

Lise zamanı yeni ergenlik dönemine girmişim işte. Kilom yüzünden sınıfta sürekli işte

başka kişiler gelip sürekli beni gösterip birbirine bişey, birilerine yakıştırma tarzında bir şeylerde bulunuyor ve gülüyorlar kendi aralarında. Hani erkek toplumu işte şu kızı senle görüyoruz, şu kız senle olsun, bak sana bunu buldum gibi beni gösterip alaycı tarzda konuşmalar... Ee ergenliğe girmişsin ilk defa kızlığının, kendinin farkına varıyorsun güzel görünmek istiyorsun. Eee bir erkek tarafından beğenilmek istiyorsun ve haliyle ee o zaman işte o alay konusu olduğunda çok rencide olmuştum. Yani hani kızlık şeyleri kız durumu olunca böyle kendimi çok farklı dışlanmış hissetmişim. Şöyle bişey var zayıfladıkça güzelleşeceğim algısı oluşmuş bende. Hani zayıf insan güzeldir hani bu endekslenmiş bişey. Herhalde artık bana beynimde bunu kurmuşum farkındayım bunu kurduğumu da ama vazgeçme şeyim yok hani saçma ama bunu bırak artık diyemiyorum kendime. Hani hayır Esra daha var daha var daha var mesela duyuyorum arkadaşlarımdan çok zayıfladın atıyorlar mesela eski fotoğraflarımı atıyorlar yeni fotoğraflarımı karşılaştırıyoruz vermişsin 35-40 kilo hani bakıyorlar arasında çok fark var. Esra çok değişmişsin diyorlar ama benim gözümde 2 fotoğraf arasında hiç fark olmuyor. Hani ben hala kendimi o eski Esra gibi hissediyorum.

Esra'nın deneyimlerine yakın deneyimler yaşamış olan Taha (25) da kilosu konusunda yaşadığı deneyimleri, şu örnekle aktarmıştır:

İıııı mesela ilk aklıma gelen, galiba iki sene önce falandı. Metroya binicektim metroda da asansörü kullanmak istedim. Neyse orda işte asansöre bindim ve insanlar koştur koştur yetiştiler falan asansöre. Neyse en son bi tane adam binmeye çalıştı. O bindiğinde ötücek zannetti herkes asansör. Çünkü orda aşırı yük var falan. Neyse ötmedi de. Bi tanesi de içerden şöyle bi cümle kurdu. Dedi ki ya dedi ötücek sanmıştım, ötmedi dedi. Demekki içerde o kadar fazla kilolu insan yok dedi. Benim yanımdaki adam döndü ve dedi ki bana bunu görmüyo musun, bu iki kişilik. Ve öyle bi cümle kurdu mesela bana. Ben de döndüm dedim ki sizin beyniniz de yarım galiba diye bi tepki verdim orda. Bi kere de metroda yine bi tane adam ısrarla yanına oturmam için çok ısrar etti hani şuraya otur gel otur otur diye ama yani adamın bahsettiği alan gerçekten benim tek kolumun sığabileceği bi alandı. Gerçekten dalga geçtiğini falan düşündüm. Hani çünkü oraya benim değil, küçük bi çocuğun bile sığma ihtimali yok ve hani 150-160 kilo bi insanı oraya sen nasıl oturtmayı düşünebiliyorsun. Dedim herhalde dalga geçiyo şu an benimle. İııııı dedim ki yani hani dalga mı geçiyosunuz, hani benim oraya oturabilme gibi bi ihtimalim var mı, ve adam sadece gülümsedi, hani güldü yani sadece.

Didem (27) ise hem kilosu konusunda hem de önceki görüşmecilerin ifadelerinde yer aldığı gibi, toplumsal cinsiyet beklentileri hakkında alay edildiğini ifade etmiştir:

Ben hiç bi zaman o kadar güzel bi kadın olmadım. Yani hiç bi yaşımda olmadı o. Kilolu olmamın dışında zaten kilodan kaynaklı yüzüm sivilceli, kafam da kocaman, saçlarım da kısaydı, e tavrım tarzım da daha höt zöttü. O yüzden bana karşı cins kendi cinsiymişim gibi davranırdı zaten. Hani el ense yaparlardı, işte gel maç yapalım falan derlerdi. Ne biliyim kavgaya gidilcekse Didem'i de alalım falan derlerdi. Görüntüm sevgili olmaya elverişli değildi onların gözünde. Bence yeterliydi, ama onlar için değildi. Ya o yüzden o bayağı dalga konusu olmuştu böyle.

Burada Didem'in kendini sevgili olmak için yeterli güzellikte görmesi, ancak sınıf arkadaşlarının aynı şekilde düşünmemesi, yaşadığı damganın bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Toplumun dayatmış olduğu güzellik algısının dışında kalmak, bireylerin özgüvenlerini yitirmelerine neden olmaktadır. Esra isimli katılımcının da belirttiği gibi, bu tarz ötekileştirmeler bireylere hayatları boyunca kalıcı yaralar bırakmaktadır. Aynı zamanda damgalarını kabullenip bunu içselleştiren bireyler için, kamusal alan kaçınılması gereken bir mekâna dönüşmektedir. Bu bireyler kendilerini toplumdan soyutlama yoluna gidebilmektedir.

Kilo dışında insanlara farklı gelen vücut biçimleri ile de sıklıkla alay edilmektedir. İlkokulda öğretmenlik yapan Mehtap (25) bu durumu öğrencileri üzerinden ve kendisinin öğretmenler ile ilişkisi üzerinden örneklendirmektedir:

Evet öğrenciler bizim ayrılan ücretli İngilizce öğretmeniyle dalga geçiyolardı, 11 hocam dersimize siz girin onun burnu böyle, böyle yapıyor burnu çok büyük 6.sınıf çocukları ona şimdi gülüyolar. Bi de üzerine bu tarz şeylerle karşılaştım fiziksel özelliğiyle alay etme. Şey biz müdür yardımcısının yürüyüşüyle de ilgili dalga geçiyolar aralarında gülüyolar. Böyle bacaklarını ayıra ayıra yürüyor. Kilosu da var biraz paytak paytak yürüyor öyle. Açıkcası bende alay ediyorum o adamla arkasından neyle alay ediyoruz şimdi mesela fiziğiyle değilde bi gülüşüyle falan ay diyorum bizimki yine başladı ya değişik bi karakter çünkü napım alay ediyorum.

Kimi zaman bireyler damgalanacaklarının farkında olarak kendine dair kişisel bilgileri başkalarına karşı gizlemeyi yeğlemektedir. Bu gibi durumlar genellikle kişilerin sahne önünde takındıkları maskeler ile ilgilidir. Goffman'ın (2016) "benlik sunumu" olarak adlandırdığı bu durum, bireylerin kamusal alanda daha olumlu bir imaj yaratmak için gerçekteki kimliklerini gizlemeleri şeklinde gerçekleştirilmektedir. Katılımcılardan Taha ve Mehtap bu konuda bazı beğenilerini topluluk içinde ifade etmekten kaçındıklarını, ortamın nabzını tutup o şekilde yanıt verdiklerini ifade etmektedirler. Örneğin Taha (25) Türk dizileri izliyor oluşunu arkadaşlarından sakladığını çünkü Türk dizisi izlemenin düşük bir kültürel sermaye göstergesi olarak yorumlandığını ifade etmiştir:

Çok fazla Türk dizisi izliyorum. (gülüyor). Türk dizilerinin bazılarını seviyorum gerçekten ve çok fazla izliyorum. Yakın çevremdeki bazı arkadaşlarım bilir. Ama çok fazla herkese bunu söyleyemiyorum. Mesela bi ortama giriyosun. O ortamda sürekli konuşulan şey abi Netflix'e şu gelmiş, şu olmuş, İspanyollar şunu yapmış bunu yapmış. Orda ne biliyim Demet Akalın'ı görseler bıçaklıcaklar, öyle bi ortam oluşmuş (gülüyor). Hani şimdi öyle bi ortamın içerisinde hani gerçekten bunu söylediğim

zaman, bu neyin kafasında falan diyebileceklerini düşünüyorum. Galiba o anki ortamın içerisinde soyutlanmaktan da korkuyo olabilirim. Çünkü şöyle bi şey var yani hani... III... orda daha farklı verebileceğim şeyler de var diyorum. O ortama ayak uydurmak gibi düşünüyorum ben bunu. Çünkü zaten onların takip ettikleri şeylerin daha fazlasını o açıdan da takip ettiğim için o ortama da yabancı kalmıyorum. Ama sanki o izlediğim ekstra şeyleri söylersem o ortamdan dışlanacağımı ya da bana daha farklı bi gözle bakabileceklerini düşünüyorum. O yüzden mesela çok fazla söyleyemeyebiliyorum. Mesela Doktorlar'ı üç kez izlediğimi söyleyebilirim.

Mehtap (25) da yine Türk dizileri üzerinden ve dinlediği müzik tarzı konusundaki öz denetimini anlatmıştır:

Sanki şey oluyor evet hı bak şu var bak bunu kesinlikle tespit ettim insanlar hani televizyonda hiç Türk dizisi izlemiyormuş gibi davranıyor, ben yabancı dizi izlerim falan. Bunlardan çekindiklerini fark ediyorum, kimse söylemeyince ben de söylemiyorum ama bi yerde muhabbeti açılıyor mesela söylüyorum söylediğim zamanlar oluyor. Atıyorum Kadın dizisini izliyorum tamam mı, başka şimdi aklıma gelmiyor, bunun bi muhabbeti açılıyor ondan sonra ordan güya evet bende izliyordum yapıyor sonra bi yerde hani karşısındaki izlediğini görünce destek alınca devam ettiriyor ama yoksa normal işte ayy bak Türk dizisini izliyor gibisinden diyecekler diye kimse söylemiyor ama herkesin bi fikri oluyor onu da bi yerde saptıyoruz. Ama ben de yapıyorum bunu, geçen Roman havası dinledim bak şu oldu sesini çok açmadım. Bak bu konuda dalga geçilme şeyi olabilir diye düşündüm o an. Ne bileyim bir sürü insan var şimdi insanlar ne düşünür benim hakkımda, evet orda bi kısım sesini duymasın birisi diye.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer damgalanma nedeni ise insanların bir konudaki katı inançları ve bağlılıkları olarak tanımlanabilmektedir. Bu kimi zaman bireylerin inançları olabildiği gibi kimi zaman da geleneklerine katı bağlılık olarak da görülebilmektedir. Serhat(30) ve Taha(25) bu konuyu, kendilerinin de dahil oldukları, inanç katılığı ile alay etme deneyimlerini sırasıyla aktarmışlardır:

Öğretmenlerimize lakap takıyorduk. Mesela şey bizim bi tane fizik öğretmeni vardı çok dindar bi adamdı Ahmet Çay adam zaten kafadan sıyrıktı biz ona deli derdik Deli Ahmet. Adam şeydi yani onda gödüğüm şey şuydu, bu dünya gelip geçici onun inancına göre gördüğümüz fizik dersinde ister başarılı olursun ister olmazsın, önemli olan hani dünyada verdiğin sınavda başarılı olmak. Hiç kimse onun dersinden zayıf almadı mesela 1 alan yoktu mesela 0 alan yoktu. Bu bi ara şey vardı mesela, Müge Anlı da Palu ailesi vardı bilmiyorum denk geldin mi ama, mesela orda bi kadın vardı ve hani nasıl bi etkilenmiş ki kadın yani böyle duvarların içerisinde büyüler var diye evindeki eşyaları falan bedava insanlara verip arabada yaşamaya gidiyordu mesela. Gerçekten (gülüyor) komik geldi çünkü hani şunu düşünüyorum. Evet abi hani 2019 senesindeyiz ve hani sen hoca moca getirtmişsin evine, böyle yabancı bi şey artık hani evet biraz tuhaf gelebiliyor. Hani orda güldüğüm şey, hani bununla alakalı alay etmiş de olabilirim gerçekten, bi türlü benim aklım mantığım almıyo mesela olayı. Yani bi insan nasıl bunu... birazcık hani orda yani bi şey, bi beyin verilmiş sana orda onun kullanılması gerekiyor diye düşünüyorum

ben. Orda onun çok fazla kullanılmadığını düşünüyorum. O yüzden böyle ne biliyim bi arkadaş ortamında olduğumuzda işte sizin eşyalar da iyi, sizin duvarlara bi büyü yaptırılım falan gibi bi şey söyleyebiliyorum yani, olabiliyo.

Alay etme, bir damgalama pratiği olarak gündelik hayatın içine yerleşmiş bir eylemdir. Bu eylem, kimi zaman bireylerin farkında olarak kimi zaman ise farkında olmadan gerçekleştirdikleri bir dışlama edimidir. Alay edilerek dışlandıklarını ve kalıcı etiketler taşıdıklarının farkına varan bireyler kamusal alandaki imajlarını yeniden kazanmak konusunda güçlük çekmekte ve hatta kimi zaman çözüm olarak kendilerini bu alandan geri çekmektedir. Bu durumun önemli bir boyutu da bireylerin damgalanmalarına neden olan hususların kimi zaman bedensel deformasyon gibi bireylerin elinde olmayan nedenler olmasıdır. Aynı zamanda bireylerin dışarısında kaldıkları için damgalandıkları, idealize edilmiş olan toplumsal normların da kimler tarafından idealize edildiği konusu şüphelidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanlar birbirine bakar; insanlar birbirini kıskanır; insanlar beraber yemek yer ya da birbirine mektup gönderir (...) Bir kişi ile diğeri arasında geçen, anlık veya sürekli, bilinçli veya değil, öylesine ya da sonuçları ciddi tüm bu ilişkiler yelpazesi insanları durmaksızın birbirine bağlar. Etkileşimler bir toplumun atomlarıdır. Bize ne kadar aşikâr geliyorsa o kadar da gizemli olan toplumsal yaşamın tüm katılığını ama esnekliğini de, tüm renkliliğini ama tekdüzeliğini de kuran bu etkileşimlerdir.

(Simmel'den aktaran Ünsaldı, 2019)

Toplumsal ilişkiler, gündelik hayatımızın içinde sıradanlaşmış belli kalıplaşmış yargılarla varlığını sürdürmektedir. Bu yargıların birer “kalıp” olarak sürdürülmesi, ifadelerin bir refleks halini almasına ve onlar hakkında daha az sorgulama yapılmasına yol açmıştır. Bu kalıplaşmış davranış ve iletişim biçimlerinden birisi de tezin konusu olan alay etmedir. Alay etmenin bu denli sıradanlaşmış bir olgu olması, onun değersizliğini göstermemektedir. Aksine araştırmanın bulgularına bakıldığı zaman, sıradanlaşmış bu eylemin altında yatan anlamların oldukça karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. Ancak literatürde doğrudan alay etmeyi konu edinen araştırmaların çok zayıf olduğu yeniden dile getirilmelidir. Alay etme edimine sosyoloji literatüründen çok psikolojik araştırmalarda (Mcghee ve Godlstein, 1983; Janes, 1997; Ruch, 2008;) veya sanatsal ve tarihsel içerik analizlerinde (Cameron, 1993; Plaza, 2006; Rosenthal, Bindman ve W. B. Randolph, 2016) gülme olgusu ile beraber değinilmiştir. Bu araştırmaların birçoğunda alay etme bir zorbalık biçimi olarak tanımlanmaktadır ve alay etmenin dışlayıcı yönüne dikkat çekilmektedir. Özellikle ırkçılığa dair yapılan çalışmalarda (Goldstein, 2003; Davies, 1982) alay etme bir şiddet biçimi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında da değinildiği gibi, sosyoloji literatürü için en zengin çalışmayı Kuipers (2006) sunmaktadır. Kuipers'ın çalışması daha çok gülme ve mizah üzerine olmuş olsa da, kavramsal ve kuramsal çerçevesini

Bourdieu'nün kavramsal haritası üzerinden kurması oldukça önemlidir. Bu çalışmanın tez için diğer bir önemi ise saha çalışmasına sahip olmasıdır.

Alay etme bir iletişim biçimi olarak görülmelidir. Bu iletişimde alayı başlatan kişi, toplumsal istenirliği gözeterek, karşısındaki bireye bir mesaj iletmektedir. Bu mesajı iletme biçimi sözlü iletişim kanalları olabileceği gibi, beden dili yoluyla da olabilmektedir. Mesajın alıcıya ulaşabilmesi için öncelikle bireylerin aynı toplumsal kodları taşıyor olmaları gerekmektedir. Bunun nedeni, alayın ulaştığı kişinin alay etmenin toplumsal olarak anlamlandırma ve eyleme biçimini biliyor olup, alayı algılaması gerekliliğidir. Bulgulardan hareketle bu durumu ifade edecek olursak, kilolu olmanın bir kültürde alay edilen bir olgu olması ve kilolu insanların bu durumun farkında olmaları ile birlikte; bu gruptan bireylerin toplum içinde alay edilmeye maruz kalabileceklerinin farkında bir yaşam sürmeleri beklenmektedir. Bu haliyle şöyle bir tablodan bahsetmemiz mümkündür; alay edenin sözlü veya sözsüz mesajları alayın hedefi olan kişi tarafından hızlı bir biçimde algılanmaktadır. Alayı algılamak, ancak ortak kültürel kodlara sahip olmakla mümkün olmaktadır. Sonraki aşama alay edenin niyetini anlamaktır.

İlk olarak alay etmenin göstergelerine değinilmesi gerekmektedir. Alay etme, sözel olabildiği gibi sözsüz de gerçekleşebilen bir iletişim biçimidir; burada esas olan kişilerin aynı kodlara sahip ve birbirlerini anlıyor olmalarıdır. Alay eden kişi sözlü olarak karşısındakine “saldırabilir”, gülerек duruma karşılık verebilir veya bakışı, hareketleriyle alay etmeyi gerçekleştirebilir. Yapılan çalışmada 21 katılımcının yaklaşık yarısı alay edildiğini karşısındakinin bakışlarından anladığını, 3'ü ise karşısındakinin gülümsemesinden bu durumu anladığını ifade etmiştir. Burada, toplamda 12 katılımcının bahsetmiş olduğu durum aslında alay etmenin sözsüz iletişim kanallarıyla algılanabildiğidir. Katılımcılar alay edildiklerini karşısındakini jest ve mimikleri üzerinden anlayabildiklerini ifade etmiştir. Aynı paragrafta ifade edildiği gibi, bu durumu kültürel kodlarla açıklamamız mümkündür. Bireyler, sahip oldukları kodlar üzerinden karşısındaki bireyin davranışlarını anlamlandırmaktadır. Bu noktada, karşısındakinin bakışı ve gülüşü çok kolay bir biçimde diğer bakışlardan ve gülüşlerden ayırt edilebilmektedir. Bakışları ayırt etmede tanımlanan en sık ifadeler: göz devirme, baştan aşağı süzme ve yan bakma olmuştur. Bunun dışında katılımcılar sıklıkla “anlıyor insan” ifadesini kullanmıştır, bakışların ve gülüşün farklılığını içinde

bulundukları ana göre değerlendirebildiklerini ifade etmişlerdir.

Alay etme, gülme olgusu ile doğrudan iç içe geçmiş bir kavramdır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde gülme kuramlarına geniş bir yer ayrılmasının sebebi de kavramlar arasındaki bu ilişki yoğunluğudur. İlkçağ filozoflarından itibaren bir kişiye gülmek, o kişi ile alay etmek olarak anlamlandırılmıştır. Diğer bir alay etme biçimi olarak ise mimikler ve jestler tanımlanmıştır. Katılımcıların sıklıkla bahsettiği göz devirme, yan bakma, baş sallama ve gülümseyerek konuşma gibi davranışlar alay etmenin bedensel göstergeleri olarak tanımlanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular gülmenin de alay etmenin bir biçimi olarak anlamlandırılmasını desteklemektedir. Bu bakımdan gülme kuramlarında Bergson'un bahsetmiş olduğu gülme tanımı çalışma için oldukça kritiktir. Onun yaklaşımı gülmeyi, bireylerin hatalarına karşı gösterilen bir tepki, bir cezalandırma aracı olarak görmektedir. Bergson'un bu bakışı gülme ve alay etmenin, toplumsal bir denetleme mekanizması işlevine vurgu yapmaktadır.

Alay eden kişi, içselleştirmiş olduğu kültürel kodları kendine referans alarak, kimi zaman farkında olarak kimi zaman ise farkına varmaksızın birileri ile alay eder. Burada alay etmenin “niyetsizce” de gerçekleşebildiğinin altını çizmek önemlidir. Her ne kadar çalışma boyunca alay edilme ve etme yoğun bir biçimde sonuçlarıyla beraber tartışılmış olsa da, gündelik hayatın içinde sorgulanmaz ve üzerine düşünülmez bir eylem haline gelmiş olan alay etme farkına varmaksızın da otomatik bir şekilde gerçekleşen bir eyleme dönüşmüştür. En başta da mizah ve gülme gibi alışılmış davranışların içinde kendini gizleyen alay etme, her bireyin sıklıkla gerçekleştirdiği ancak farkında olmadığı bir eylem olarak görülmelidir. İkinci olarak alay edilenlerin “birileri” olarak tanımlanmasının vurgulanması önemlidir. Burada anlatılmak istenen durum, alay etmenin yüz yüze gerçekleşebildiği gibi, bir temsil üzerinden de gerçekleşebilmesidir. Çalışmada elde edilen bulgular genel olarak yüz yüze gerçekleşen alay etme deneyimlerine odaklanmaktadır. Ancak alay etme dolaylı yollarla da gerçekleşebilmektedir. Bahsi geçen temsillere verilebilecek en açık örnek tiyatro, sinema gibi görsel sanatlarda komedi unsuru olarak karşımıza çıkan tiplerdir. Bu tipler büyük oranda herkesin bildiği bir grubu temsil etmektedir ve dolaylı bir yol üzerinden bu gruplar ile alay edilmektedir. Bu durum, medya üzerinden alay etmenin öğrenilmesi olarak da değerlendirilmelidir. Medyanın alay etme olgusuna katkıları da çalışılması önemli olan bir başka araştırmanın konusu olabilir, bu tezde medyanın etkisi

üzerinde durulmamıştır.

Alay etmenin hangi anlamlara sahip olduğu sorusu araştırmada üzerinde en fazla durulmak istenen problemdir. Katılımcıların alay etmeyi anlamlandırma ve deneyimleme biçimleri, şu üç başlık altında toplanmaktadır: toplumsal denetleme ve cezalandırma mekanizması olarak, damgalama biçimi olarak ve sembolik bir şiddet formu olarak. Sosyal bilim literatüründe sıklıkla karşılaşmış olduğumuz bu terimler genellikle birbirinden bağımsız bir biçimde ele alınmaktadır. Ancak çalışmanın en başından itibaren ifade edildiği gibi, alay etme edimi söz konusu olduğunda bu terimlerin hepsinin bir arada bulunduğunu görmekteyiz. Bu nedenle alay etme, bu üç kavramın kesiştiği bir ilişki biçimi olarak düşünülmelidir. İlk olarak toplumsal bir denetleme mekanizması olarak ele alınmalıdır; toplum içinde bireylerin birbirlerini uyararak “hizaya getirme”sine vesile olmaktadır. Bu durum Bergson için oldukça işlevsel bir mekanizmadır. Aynı zamanda bu bakış açısı Durkheim’ın kolektif bilinç adını verdiği olgunun sağlamlaşmasına ve yeniden üretilmesine aracılık edecektir. En geniş tabiri ile toplumda alay edilen kişiler “farklı”, “alışılmışın dışında” görünen, davranan kişiler olmaktadır. Bu farklılık tekdüze bir sistemin içinde kolaylıkla fark edilmekte ve “normal” bireyler tarafından müdahale etme isteği uyandırmaktadır. Bu müdahalenin en yaygın yollarından birinin alay etme olduğu söylenebilir. Alay etmenin buradaki amacı hatalı davranışı veya görünümü düzeltmektir. Bu durum alay edilen bireyler tarafından da aynı şekilde algılanmaktadır, alay edilen bireyler orada kendileri ile ilgili bir sorunun olduğunun farkına varmakta ve bu sorunu, hatayı düzeltme eğilimine girmektedirler. Katılımcıların ifadeleri bu durumu toplumsal bir denetleme sistemi olarak açıklamaktadır. Kimi katılımcılar bu denetlemeyi hem kendileri hem de diğerleri adına olumlu ve işlevsel bir mekanizma olarak tanımlamaktadır. Amaç toplumsal düzeni sağlamak ve her bireyi arzu edilen “normallik” kalıplarına sığdırmaktır.

Gözetleme toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır; ancak gözetim Foucault’nun Panoptikon benzetmesi ile anlatmaya çalıştığı gibi, içselleştirildiğinde ve kanıksandığında bireyler açısından bir otokontrol durumu oluşmaya başlar. Bireysel kontrolün işlevi toplumsal dışlanma ve cezalandırma mekanizmasından sakınmak olduğu gibi kamusal alanda kişilerin itibarlarını korumalarının da bir aracıdır. İtibarın zedelenmesi bireylerin dışlanmasına, damgalanmasına yol açabilmektedir. Bu noktada alay etmenin damgalayıcı bir pratik olduğuna dikkat çekilmelidir. Alay etme,

bireylerin toplum içindeki itibarlarını zedelediği gibi kişilerin alay edildikleri hususta damgalanmalarına da sebep olmaktadır. Örneğin şişman olmak veya çok kısa, çok uzun olmak gibi kanıksanmış “anormallik” ifadeleri, bu bireylerin birer damgalı olarak hayatlarını sürdürmelerine ve alay edilmeye her an maruz kalabilme ihtimali ile yaşamalarına neden olmaktadır. Ancak çalışmada dikkat çeken bulgulardan birisi alay etmeye karşı bireylerin gösterdikleri özgüvenin, damgalanmalarına karşı bir önlem oluşturuyor olmasıdır. Kişi özgüvenini ve diğerlerinin eksiklik veya kusur olarak gördüğü özelliğiyle barışıklığını göstererek sahip olduğu güçlü karakterini sergilemektedir. Bu güç ise kişinin “otorite” sahibi olmasına ve saygı duyulmasına vesile olmaktadır. Birçok katılımcının ifadesinde de görüldüğü gibi, alay etme bir güç ilişkisidir. Eğer ki diğerlerinin gözünde “kusurları” olan kişi güçlü bir karaktere sahipse, alay edilmeye maruz kalmayacaktır ancak aksi durumda toplumsal olarak damgalanıp dışlanacaktır. Kişilerin güçlerini göstermelerinin bir yolu da alay edilecekleri bir durumla yüzleştikleri esnada kendilerine gülmeleri, kendileri ile alay edebilmeleridir. Ayağı takılıp yere düşen birinin uygulayacağı ilk yüz kurtarma stratejisi kendisine gülmesi olacaktır. Katılımcıların da sıklıkla ifade ettikleri bu davranışta “sorun yok her şey yolunda” mesajı vermek amaçlanmaktadır.

Damgayı pekiştiren bir diğer etken ise lakap takmadır. Lakap, bireylerin etiketlerini kalıcı hale getirmekte, damgayı yeniden üretmektedir. Lakap takma bireylerin birbirleri ile alay etmesinin en sıradan ve sık karşılaşılan biçimidir. Özellikle okul anılarında katılımcıların neredeyse hemen hepsinin bir lakap takılması durumuna tanık olduğu görülmektedir. Yine “belirli sebeplerle itibarı zayıf olan” öğrencilerin daha sık maruz kaldığı bu alay etme biçiminde ikinci hedef kitle öğretmenler olmaktadır. Öğretmenlerin sınıf ortamındaki otoriteleri düşünüldüğü zaman, öğretmenlerin arkasından yapılan şakaların ve alay etmelerin öğrenciler için bir yüz kurtartma ve rahatlama stratejisi olduğu görülebilir. Burada gülmek ve alay etmek pasif bir direniş biçimidir, öğretmenin otoritesini ve itibarını zayıflatmayı amaçlayan bir stratejidir.

Çalışmada toplumsal cinsiyete yönelik sorulmuş olan soruların yanıtları oldukça ilginçtir. Çalışma için en ilginç olan durum, katılımcıların ikisi (erkek) dışındaki herkesin “hangi cinsiyetle daha fazla alay edilir” sorusuna, kendi mensup olduğu cinsiyeti söylemiş olmasıdır. Kadınlar için kadınlarla, erkekler içinse erkeklerle daha fazla alay edilmektedir. Bu durum alay etmenin cinsiyetlere yönelik kendi jargonları

olduğunu düşündürmektedir. Örneğin katılımcılardan Kevser altın günlerinde kadınların yaptıkları yemekler, sunum, ev dekorasyonu vb. konular üzerinden sıklıkla alay edildiklerini dile getirmiştir. Erkek katılımcılardan Osman ise erkeklerin kendi aralarında en çok dalga geçtikleri mevzunun penis boyu olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir bulgu ise, erkeklerin kendi aralarında birbirleriyle kadınsı olmaları konusunda yakıştırmalar yapıp alay etmeleridir. Kadın işi olarak görülen ev işlerini yapmak erkekler arasında sıklıkla alay konusudur, yine giyim tarzı, konuşma tarzı da bu duruma örnek verilebilir. Örneğin ergenlik yıllarında küfürlü konuşmayan veya futbol oynamayan erkek öğrenciler için sıklıkla “yeterince erkek olmadıklarına” yönelik alay edilme olaylarına rastlanmaktadır. Kadınların kendi aralarında, erkeklerde olduğu kadar sık olmasa da, erkeksilik yakıştırmaları alay konusu olmaktadır. Bu yakıştırmalar kadınlar için en çok giyim tarzları, saç ve vücut bakımları, makyaj yapıp yapmamaları üzerinden gerçekleşmektedir. Kadınsılığın “gerektirdiği” şık, bakımlı, kılsız ve zarif olmak gibi görünür olan bedensel nitelikler üzerinden kadınlarla sıkça alay edilmektedir.

Alay etmeyi doğru anlamak adına ihmal edilmemesi gereken bir başka husus bu olgunun bir şiddet biçimi olduğudur. Buradaki şiddet Freud’un tanımı ile uygarlaşmış şiddet biçimi, Bourdieu’nün kavramı ile de simgesel şiddettir. Alay etmenin bu anlamlandırılma biçimi katılımcıların ifadeleri ile de desteklenmektedir. Kimi katılımcılar alay edildiklerinde veya bir alay edilme olayına tanık olduklarında, alay edilen tarafın fiziksel şiddete başvurduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılar ifadelerinde sık sık alay etmenin bir saldırganlık göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. Buradaki saldırganlık, bir rekabetin veya sürtüşmenin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Tıpkı üstünlük kuramında ifade edildiği gibi, katılımcılar ifadelerinde sıklıkla alay etmenin aşağılayıcı ve küçümseyici yönüne vurgu yapmışlardır. Alay etme, bir kişinin kendini karşısındakinden üstün görmesi anlamı taşımaktadır. Bu nedenle alay etmenin toplumsal olarak anlamı yeri geldiğinde oldukça olumsuz olabilmektedir. Katılımcılardan Mahmoud’un ifadesi ile alay etme entelektüellerin bir savaşıma stratejisi, uygar bir şiddet biçimidir. Bireylerin sahip oldukları sosyal itibarı hedef almakta ve onu zedelemektedir. İtibar, bireylerin içinde bulundukları alana bağlı olarak sahip olmaları beklenen sermaye türleri ile doğrudan ilintilidir. Bir akademisyenden ve bir mankenden beklenen sermaye türleri farklıdır, bu durumda alay

etme alanın gerektirdiği sermaye düzeyine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yani, alanın gerektirdiği sermayeye sahip olmamak, alay edilmeye kapı aralamaktadır ve bu durum her alan için farklılık göstermektedir. Bu durumun önemi, alay etmeye dair kaba genellemeler yapılamayacağına bir göstergedir. Yine bir önceki örnek üzerinden düşünecek olursak, akademik, entelektüel bir ortamda kültürel sermayesi düşük bir birey alay edilmeye maruz kalacakken; bir köy kahvehanesinde kültürel sermayesi nispeten yüksek olan bireylerle alay edilmesi daha olasıdır. En kaba tabiri ile bir ortamda alaya maruz kalmak, alana yabancı olmak veya alanın gerekliliklerine sahip olmamakla doğrudan ilişkilidir.

En genel tabiri ile alay etme hakkında söylenebilecek en net ifade onun farklı zamanlarda ve toplumsal bağlamlarda farklı anlamlar taşıyor oluşudur. Alay etmeye atfedilen anlamı etkileyen ilk faktör onun nerede ve kimler arasında gerçekleşiyor olduğudur. Kalabalık bir ortamda alay edilmeye maruz kalan birey, alay edilme deneyimini diğer ihtimale oranla ağır yaşamaktadır. Çünkü kalabalık bir ortamda bireyin itibarı birden fazla kişi önünde zayıflayacaktır, bu durumu kurtarmak ise her zaman kolay olmamaktadır.

Yapılmış olan tez çalışmasında, gündelik hayatta oldukça sıradan görülen “alay etme” olgusunun arka planını açığa çıkarmaya çalışmıştır. Saha çalışmasıyla desteklenen araştırmanın literatüre öncelikli katkısı “alay etme” olgusunun toplumsal bir fenomen olarak ele alınması olmuştur. Çalışmada sıklıkla değinilmiş olan, doğrudan alay etmeyi konu alan çalışmalarının büyük bir kısmı alay etmenin psikolojik, bireysel boyutuyla ilgilenirken; bu tezde toplumsal ilişkiler yoluyla üretilen anlamları ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilmiş olan bulgular alay etmenin tahmin edilenden çok daha geniş bir anlam yelpazesi olduğunu ortaya koymuştur; olgunun farklı alan, mekan ve ilişkilerdeki derin anlamlarının ayrıca araştırılması gerekmektedir. Bu çalışma yalnızca alay etmenin toplumsal boyutu hakkında genel bir çatı inşa etmeye çalışmıştır, ancak konu hakkında yapılabilecek birçok farklı araştırmanın işaretleri yine bu tezde kendini göstermiştir. Alanda dikkat çeken belli başlı bu problemlerden ilki alay etmenin nerede ve kimler arasında gerçekleştiğine dair sorunun açıklığa kavuşturulmasıdır. Katılımcıların birçoğu alay edilen ortamın alay etmenin anlamını değiştirdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde olayın yaşandığı esnada etrafta bulunan bireylerin tanıdıklık durumu da alayın etkisini değiştirmektedir. Bazı

katılımcılar için tanıdık insanların yanında alay edilmek daha rahatsız edici bulunurken; kimileri için yeni bir ortamda, kimse ile tanışık olunmayan bir ortamda yaşadıkları olay daha etkili olmaktadır. Bu konu daha detaylı araştırılabilir. Yine bir diğer problem alay etmenin toplumsal cinsiyete bağlı olarak değişen biçimleridir. Cinsiyet değişkenine bağlı olarak alay etme kodları değişmektedir, bunun yanı sıra her cinsiyet kendi içinde bni daha yoğun bir biçimde yaşamaktadır. Yine aynı şekilde cinsel yönelim değişkenine bağlı olarak, grupların kendi içinde değişen bir alay etme jargonu bulunmaktadır. Aslında yalnızca cinsiyet değişkenine dayalı değil, her farklı alanın kendine özgü alay etme ve edilme dili vardır. Her alan için bu olgunun anlamı başlıca bir araştırma problemi doğurabilmektedir. Diğer bir problem ise, çalışmada hiç değinilmemiş ancak her zaman bir soru işareti olarak kalmış medya etkisinin araştırılmasıdır. Günümüzde sosyal medya, televizyon, sinema filmleri vb. unsurların birçoğunda alay etme ile karşılaşılmalıdır. Teknolojinin gelişmesi ile beraber yaygınlaşan ve daha fazla alıcıya ulaşan medyanın alayın üretilmesi ve yaygınlaşması üzerindeki etkisi araştırılmaya değerdir.

Bu tez çalışmanın en önemli kısıtlılığı “alay etme” ediminin ortaya çıkarılmasında oluşmuştur. Katılımcılar, alay edilme deneyimlerini rahatlıkla anlatabilirken alay etme söz konusu olduğu zaman sorulara yanıt vermekten kaçınmışlardır. Alay etmenin toplumsal olarak içselleştirilmiş olumsuz anlamı, eyleme karşı hassasiyetin gelişmesine neden olmuştur. Alay edilmeye maruz kalan bireyler, alay etmenin varlığını kabul etmelerine rağmen açık bir şekilde kendilerinin de birileri ile alay ettiklerini veya edebileceklerini ifade etmemektedirler. Katılımcıların bu tavrı anlaşılabilir olduğu gibi, alay etme üzerine yine başka şekilde çalışmalar yapılması gerektiğinin bir göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma alay etmenin toplumsal boyutuna dikkat çekmek istemiş ve bu olgunun sosyolojik boyutuna ilişkin genel bir çatı ortaya koymaya çalışmıştır. Yapılmış olan nitel saha çalışmasıyla da araştırma probleminin toplumsal olarak önemi bireylerin deneyimleri üzerinden anlaşılmaya çalışmıştır. Ancak alay etme konusu, en başta literatür kısıtlılığı olmak üzere, belli sınırlamalar nedeniyle daha fazla çalışılmaya ihtiyaç duymaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Bakhtin, M. (2001). Karnaval dan romana. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2005). Rabelais ve dünyası. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bergson, H. (2015). Gülme. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Billig, M. (2005). Laughter and ridicule. London: SAGE Publications.
- Bourdieu, P. (2016). Eril tahakküm. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016). Sosyoloji meseleleri. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). Ayrım. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P., ve Passeron, J. C. (2015). Yeniden üretim. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P., ve Wacquant, L. (2014). Düşünsel bir antropoloji için cevaplar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cameron, K. (1993). Humour and history. London: Intellect Books. Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çeğin, G., Göker, E., Arlı, A., ve Tatlıcan, Ü. (2014). Ocak ve zanaat Pierre Bourdieu derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davies, C. (1982). Ethnic jokes, moral values and social boundaries. The British Journal of Sociology, 33(3), 383-403.
- Durkheim, E. (2014). Toplumsal işbölümü. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eco, U. (2013). Gülün adı. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Elias, N. (2009). Uygarlık süreci (Cilt 2). İstanbul: İletişim.
- Elias, N. (2013). Uygarlık süreci (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2016). Sosyoloji nedir? İstanbul: Olvido Kitap.

- Foucault, M. (2017). Deliliğin tarihi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Freud, S. (1998). Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Freud, S. (2011). Uygarlığın huzursuzluğu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Glenn, P. (2003). Laughter in interaction. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glesne, C. (2015). Nitel araştırmaya giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goffman, E. (2014). Damga. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2015). Tımarhaneler. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2016). Günlük yaşamda benliğin sunumu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2016). Günlük yaşamda benliğin sunumu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2017a). Etkileşim ritüelleri. Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2017b). Kamusal alanda ilişkiler. Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2018). Toplum içinde davranmak. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Işık, E. (1998). Beden ve toplum kuramı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Jackson, M.W.(1985) Norbert Elias's theory of the civilizing process. Bulletin of the Australian Society of Legal Philosophy, 9(32), 298-312.
- Janes, L. (1997). The behavioural effects of ridicule of others (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Western Ontario, Ontario
- Jourdain, A., & Naulin, S. (2016). Pierre Bourdieu'nün kuramı ve sosyolojik kullanımları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuipers, G. (2006). Good humor, bad taste. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kümbetoğlu, B. (2017). Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma. Ankara: Bağlam Yayıncılık
- Le Breton, D. (2018). Yüz üzerine. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Lockyer, S., ve Pickering, M. (2005). Beyond a joke. London: Palgrave Macmillan.
- Mcghee, P. E., ve Goldstein, J. H. (1983). Handbook of humour resarch. New York: Springer-Verlag.
- Merkit, N. (2016). Sigmund Freud'da uygarlığın temel dinamikleri ve birey üzerindeki etkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(21), 123-140.
- Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Morreall, J. (1997). Gülmeyi ciddiye almak. İstanbul: İris Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2013). Toplumsal araştırma yöntemleri (Cilt 1). Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.
- Öğüt Eker, G. (2014). İnsan kültür mizah. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özsöz, C. (2007). Pierre Bourdieu'nün temel kavramlarına giriş. *Sosyoloji Notları*,(1), 15-21.
- Plaza, M. (2006). The Function of humour in Roman verse satire. New York: Oxford University Press.
- Rabelais, F. (2012). Pantagruel. İstanbul: Everest Yayınları.
- Rabelais, F. (2014). Gargantua. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rosenthal, A., Bindman, D., & Randolph, A. (2016). No Laughing Matter. Lebanon: University Press of New England.
- Ruch, Willibald (2008). Psychology of humor. V. The primer of humor research (1.baskı) içinde (17-100) .Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sanders, B. (2001). Kahkahanın zaferi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sathyanarayana, K. (2007). The Power of humor at the workplace. New Delhi: Response Books.
- Sayer, A. (2017). Sosyal bilimde yöntem: realist bir yaklaşım. İstanbul: Küre Yayınları.

- Schütz, A. (2018). Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler. Ankara: Heretik Yayınları.
- Shaffer, D. R. (2008). Social and personality development. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Smith, D. (2009, Eylül). Norbert Elias and *the court society*: from Gallapagos to Versailles via Quai des Orfèvres B. Nielsen (Moderatör), Versay Şatosu'ndaki Mahkeme Çalışmaları Derneği (*The Society for Court Studies*) toplantısında gerçekleştirilen uluslararası seminer, Fransa.
- Shilling, C. (2003). The body and social theory. London: SAGE Publications Ltd.
- Şentürk, R. (2016). Gülme teorileri. İstanbul: Küre Yayınları
- Türk Dil Kurumu/ gülmek. (2019, 12 Mayıs). Erişim adresi: <http://sozluk.gov.tr/>
- Ünsaldı, L. (2019). Burada ne oluyor. Ankara: Heretik Yayınları.
- Veblen, T. B. (2015). Aylak sınıfın teorisi. Ankara: Heretik Yayınları.

7. EK A: MÜLAKAT SORU FORMU

1) Katılımcının Cinsiyeti:

2) Katılımcının Yaşı:

3) Katılımcının Eğitim Düzeyi:

4) Katılımcının Medeni Durumu, Evli İse Çocuk Sayısı:

5) Katılımcının Aylık Ortalama Geliri (Hane Geliri):

6) Katılımcının Etnisitesi (Türk, Kürt, Ermeni vb.):

7) Katılımcının Dini İnancı (İslam ve farklı mezhepleri, Hıristiyanlık, Ateizm vb.):

8) Katılımcının Siyasi Görüşü:

9) Alay etme denildiği zaman aklınıza gelen kısa bir hikâyeyi bize anlatabilir misiniz? Aklınızda nasıl bir resim canlanıyor? Neler geliyor aklınıza?

10) Sizce toplumda kimlerle alay edilir? Kimlerle daha çok alay edileceğini düşünürsünüz?

11) Bir kişinin sizinle alay ettiğini nasıl anlarsınız? Hangi davranışlar size bunu hissettirir?

12) Sizinle alay eden birine nasıl karşılık verirsiniz? O insan bir tanıdığınızsa onunla görüşmeye devam eder misiniz?

13) Alay edilmekten korkar mısınız? Neden? Ne hissedersiniz o an? En çok kim tarafından alay edilmekten korkarsınız?

14) Alay edildiğinizi düşündüğünüz bir anınızı bize anlatabilir misiniz? Bu olay ne zaman ve nerede gerçekleşmişti? Etrafınızda başka insanlar var mıydı, onların tepkisi ne olmuştu? Yaşadığınız bu olaydan sonra kendinizde bir şeyleri değiştirme ihtiyacı duydunuz mu? Peki buna benzer başka anılarınız var mı?

15) Okul anılarınızı hatırlıyor musunuz? Bu dönemlerde yaşadığınız alay edilme anılarınız var mı? Arkadaşlarınız sizinle hangi konuda alay etmişti? Siz o zaman ne tepki vermiştiniz? Bugün bu olayı düşündüğünüz zaman ne hissediyorsunuz? Benzer bir olayı bugün yaşasaydınız aynı tepkiyi verir miydiniz?

16) Okul yıllarında herhangi bir lakabınız var mıydı? Bu lakap nasıl konmuştu? Arkadaş çevrenizde lakabı ile hitap ettiğiniz birileri var mıydı? Neden bu lakaplar o kişilere konmuştu?

17) Hocalarınıza taktığınız lakaplar var mıydı? Hiç hocanızın yüzüne karşı onun lakabını söylediniz mi veya söyleyen bir arkadaşınız oldu mu?

18) Eğitim düzeyiniz ile ilgili sizinle alay eden oldu mu hiç? Okuduğunuz okulla veya bölümünüzle alay edildi mi hiç? Sizin tepkiniz ne oldu?

19) Konuşma şeklinize hiç gülen oldu mu? Hangi sebeple güldüler? Bu olaydan sonra ne yaptınız?

20) Unutamadığınız bir rezil olma anınız var mı? Nasıl oldu? Neredeydiniz? Yanınızda kimler vardı?

21) Nerelisiniz? Memleketinizi ziyaret eder misiniz? Orada bulunmayı sever misiniz?

22) Memleketinizi başkalarına söylemeye utanır mısınız? Hiç bu konuda çekindiğiniz için farklı bir memleket söylediğiniz oldu mu?

23) Memleketinizin hangi şehir olmasını istemezsiniz? Neden?

24) Hangi semtte oturuyorsunuz? Oturduğunuz semtten memnun musunuz? Hangi semtte oturmak istemezsiniz? Neden?

25) Mesleğiniz nedir? Bu işi yapmaktan memnun musunuz? Elinizde bir fırsat olsaydı hangi mesleği yapmak isterdiniz? Hangisini yapmak istemezsiniz?

26) Mesleğinizle ilgili hiç alay edildiniz mi? Ne konuda alay edildiniz? Tepkiniz ne oldu?

27) Çalıştığınız iş yerinde hiç rezil olduğunuz bir anınız oldu mu? Arkadaşlarınızın tepkisi ne oldu? Buna benzer bir olayda hiç patronunuzun size güldüğü oldu mu? Patronunuzun size gülmesi mi yoksa arkadaşlarınızın size gülmesi mi sizi daha çok rahatsız eder?

28) İş ortamında güldüğünüz, size komik görünen bir arkadaşınız var mıdır? Hangi yönleri gülünç gelir size? Diğer arkadaşlarınız da güler mi o kişiye?

29) Sizin alanınızda kimlerle, hangi mesleklerle alay edilir? Bu konuda bir anınız var mı?

30) İşiniz gereği hiç topluluk karşısında konuştunuz mu? Bu esnada sizi utandıran bir olay oldu mu?

31) Daha önce fiziksel özelliklerinizle hiç alay edildi mi? (Kilonuz ve boyunuz, saçlarınız, gibi). Bu sizi rahatsız etti mi? Alay edildiğiniz konularla ilgili kendinizde bir şeyler değiştirmek istediniz mi?

32) Başkalarının hangi bedensel özellikleri size gülünç gelir peki? Çevrenizde dış görünüşünü komik bulduğunuz bir tanıdığınız var mıdır? Etrafınızda bu şekilde tanıdığınız bir insan var mıdır, örnek verebilir misiniz?

33) Boş zamanlarınızda neler yaparsınız? Hangi televizyon programlarını takip edersiniz? Arkadaşlarınızla ve ailenizle boş zaman etkinlikleriniz aynı mıdır? Hiç sizin boş zaman etkinliklerinizi gülünç bulan birisi oldu mu? Bu konuda ne yaptınız,

kendinizde bir değişiklik yapmaya yöneldiniz mi?

34) Size gülünç gelen boş zaman faaliyeti nedir? Neyle vakit geçiren insanlara gülersiniz?

35) Yaşam tarzınızla ilgili hiç sizinle alay edildi mi? Örneğin evdeki mobilyalarınızla, sevdiğiniz bir yemekle veya dinlediğiniz müzik tarzıyla ilgili sizi eleştiren hiç oldu mu?

36) Beğenerek giydiğiniz bir kıyafetle alay edilseydi o kıyafeti tekrar giymeye çekinir miydiniz? Neden? Başkalarının düşünceleri neden bu konuda sizin için bu kadar önemli?

37) Gülünç bulduğunuz bir giyim tarzı var mıdır? Kadınlarda en gülünç bulduğunuz giyim tarzı nasıldır mesela, bir örnek verebilir misiniz? Erkekler için en gülünç bulduğunuz giyim tarzı nedir peki?

38) Gülünç bulduğunuz bir müzik tarzı var mıdır?

39) Şiveli konuşmalar size komik gelir mi? En çok hangi şive komik gelir size?

40) Kendini olduğundan farklı biri olarak göstermeye çalışan, başkalarını taklit eden kişilere güler misiniz? Neden komik gelir bu size?

41) Teknolojik araçlar ile aranız nasıldır? Gelişmeleri yakından takip eder misiniz? Akıllı telefon veya bilgisayar kullanabiliyor musunuz? Hiç bu konuda yeteneksiz olduğunuzu söyleyen oldu mu? Sizin bu konuda yeteneksiz olduğunu düşündüğünüz, size komik gelen bir tanıdığınız var mı peki?

42) Sosyal medyayı takip eder misiniz? Hangi sosyal medya ağlarında hesaplarınız vardır (Facebook, Instagram, Twitter vb.) En sık hangisini takip edersiniz? Sosyal medya kullanmıyorsanız eğer, bu konuda size gülen, çağın gerisinde kaldığınızı söyleyen oldu mu hiç? Sizin bu konuda başka insanları komik bulduğunuz oldu mu hiç?

43) Hiç otobüsteyken yaşadığınız bir rezil olma anınız var mıdır? En çok sizi ne utandırır otobüsteyken?

44) Otobüse bindiğinizde yanınızdaki kişinin selfie (özçekim) fotoğraf çektiğini görseydiniz ne yaparsınız? Otobüste sesli bir şekilde telefonla konuşan birisini görseniz güler miydiniz? Sizce bu kişi neden komik görünüyordur?

45) Hasta olduğunuzda ne yaparsınız? Doktora gider miydiniz? Peki hocalara, üfürükçülere gidenler hakkında ne düşünüyorsunuz? Aktarlarda satılan bitkisel ürünlerle hastalığınıza tedavi yolları arar mısınız?

46) En çok fiziksel özelliklerinizle alay edilmesi mi sizi rahatsız eder yoksa yaşam tarzınızla mı? Neden?

47) Alay edilme endişesiyle diğer insanlardan gizleyerek yaptığınız şeyler var mıdır?

48) Doğal ihtiyaçlarınızı (geğirme, yellenme, sümürme vb.) karşılarken birinin sizi görmesi veya duyması sizi utandırır mı? O kişi ile daha sonra yeniden karşılaşırsanız davranışlarınızda bir değişiklik olur mu?

49) Peki, siz doğal ihtiyaçlarını gideren birini görseniz/duysanız tepkiniz ne olurdu?

50) Toplu ortamda yemek yerken nelere dikkat edersiniz? Siz yemek yerken, hiç size dikkatli bir şekilde bakan oldu mu? Nasıl hissettiniz kendinizi?

51) Yemek yerken sizi utandıran bir şey yaptınız mı hiç? Daha sonra buna benzer bir olay tekrar yaşandı mı?

52) Çatal, kaşık veya bıçak kullanma şeklinize gülen oldu mu hiç? Kim güldü? Gülme sebebi neydi?

53) Sizce kadınlarla mı daha çok alay edilir erkeklerle mi?

54) Kadınların hangi yönleri ile daha çok alay edilir? Sizce de bu kadınların bu yönleri gülünç müdür, söylediklerinize katılıyor musunuz?

55) Peki, erkeklerin hangi yönleri ile daha çok alay edilir? Sizce de erkeklerin bu yönleri gülünç müdür, söylediklerinize katılıyor musunuz?

56) Sizce bir kadının en rezil olduğu an nedir? Bir erkek için nedir?

57) Tanıdığınız insanları düşündüğünüzde, kadınların alay edildikleri zamanlarda nasıl tepki verdiklerini düşünürsünüz? Peki tanıdığınız erkekler nasıl tepki verirler?

58) Sizce kadınlar mı gündelik hayatlarında başkaları ile daha fazla alay eder erkekler mi? Peki kadınlar sizce nelerle alay eder, erkekler nelerle alay eder? Sizin ilişkilerinizde durum nasıldır, etrafınızdaki insanlar sizi alaycı biri olarak tanırlar mı?

59) Eşiniz/sevgiliniz sizinle hiç alay eder mi? Böyle zamanlarda ona nasıl karşılık verirsiniz? Siz ona hiç güler misiniz, onunla alay eder misiniz? Ne zaman yaparsınız bunu? Onun size tepkisi ne olur?

60) Ailenizin sizi kalabalık alanda hiç utandırdığı oldu mu? Yaşadığınız bir anınızı bize anlatır mısınız? Peki, aile üyelerinizin hiç sizden utandığını hissettiğiniz oldu mu? Neden sizden utanmışlardı? Siz bu konuda daha sonra ne yaptınız?

61) Gıcık olduğunuz birisi ile alay eder misiniz? İronik şakalar yapar mısınız? Bu size nasıl hissettirir?

62) Gerginlik yaşadığınız bir tanıdığınız söylediğiniz veya yaptığınız bir şeye karşılık gözlerini devirerek gülümseydi ne hissederdiniz? Onun bu davranışa ne anlama geliyor sizce?

63) Sizce bir tartışma esnasında karşıdaki kişiyle alay etmek, onu küçümsemek iyi bir strateji midir?